

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра цивільно-правових дисциплін

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«Спадкове право»

Для здобувачів вищої освіти
юридичного факультету

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготував

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Конспект лекцій обговорений
та схвалений на засіданні
кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного
факультету

“__” _____ 2016 р.,
протокол № _____

**ТЕМА № 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СПАДКОВОГО ПРАВА ТА
ПРОЦЕСУ. СПАДКОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ.
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- I. Поняття, предмет спадкового права і процесу.
- II. Принципи спадкового права
- III. Спадкові правовідносини.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості ВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.
3. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 21-22. – Ст. 135.
4. Про нотаріат: Закон України № 3425-XII від 2 вересня 1993 р. // ВВР. – 1993. - № 39. – Ст. 383.
5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // Офіційний вісник України від 07.03.2012 р., № 17, стор. 66, стаття 632
6. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5 // Офіційний вісник України від 02.12.2011 р., № 91, стор. 172, стаття 3312
7. Про внесення змін до Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 р. № 940. // Офіційний вісник України від 19.07.2006 р., № 27, стор. 100, стаття 1966
8. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5 // Офіційний вісник України від 25.07.2011 р., № 54, стор. 34, стаття 2155
9. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 № 491 // Офіційний вісник України від 20.05.2011 р., № 35, стор. 75, стаття 1459
10. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. №7 // Вісник Верховного суду України від 22.06.2008 р., № 6, стор. 17
11. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.

12. Рябоконт Є.О. Спадкове право. – К., 2009. – 351 с.
13. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2 – х т. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – Вид. 2-ге. доп. і перероб. / К.: Вид. дім «Ін Юре». – 2010. – Т.1. Заг. частина. – 696 с.
14. Цивільне право України: В 2-х томах. Т. 2. Підручник / За ред.. Є.О. Харитнова, Н.Ю. Голубевої. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 872 с.
15. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. Книга друга / Д.В.Боброва, О.В.Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. - К.: Юрінком Інтер, 2009. - Кн. 1.- 720 с.
16. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 2. / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф.. А.С. Довгерт, Н.С. Кузнецова. – К. : Юстиніан, 2010. – 1008 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Мета лекції полягає у формуванні знань слухачів магістратури про предмет і джерела спадкового права, місце інституту спадкового права в системі цивільного права України.

ВСТУП

Спадкове право – це найбільш давній інститут права, який був і залишається актуальним з позиції його дослідження, розвитку і вдосконалення, оскільки торкається особистих інтересів людини.

У своєму житті людина накопичує певні матеріальні блага і цінності, якими вона задовольняє різні потреби, як свої, так і близьких людей. У майбутньому ця особа бажає передати ці матеріальні блага і цінності своїм родичам чи іншим особам. Саме норми спадкового права покликані врегулювати такий перехід прав і обов'язків, що належать особі, у випадку її смерті.

Розвиток економічних, соціально-політичних та інших відносин у суспільстві привели до змін інституту власності. Спадкове право стало актуальним не лише для фізичних, але і для юридичних осіб, так як право спадкування та право власності нерозривно зв'язані одне з одним.

Цивільно-правові відносини, що формуються у сфері спадкового права і права власності, регулюються багатьма законодавчими актами. Основним із них є Цивільний кодекс, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. Спадковому праву у цьому кодексі присвячена книга шоста, яка має назву “Спадкове право”. Ця книга складається з таких глав: Загальні положення про спадкування (гл. 84); Спадкування за заповітом (гл. 85); Спадкування за законом (гл. 86); Здійснення права на спадкування (гл. 86); Виконання заповіту (гл. 88); Оформлення права на спадщину (гл. 89); Спадковий договір (гл. 90).

I. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ СПАДКОВОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ

Легальне визначення спадкування містить ст. 1216 ЦК: “Спадкуванням є перехід прав та обов’язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців)”. Право спадкування тісно пов’язане з правом власності, оскільки спадкування є одним із найпоширеніших засобів набуття права власності і слугує охороні цього права. Спадкування виступає одним з проявів цивільної правоздатності і належить до числа похідних, заснованих на правонаступництві, способів набуття прав та обов’язків. Воно належить до випадків універсального правонаступництва, яке характеризується тим, що цивільні права та обов’язки переходять до інших осіб безпосередньо, як єдине ціле, в повному обсязі, однократним актом, в один і той же момент. Тобто, права й обов’язки спадкодавця, що входять до складу спадщини, переходять до спадкоємців як єдине ціле.

З універсальним тісно пов’язане наступництво сингулярне, тобто наступництво в окремих одиничних правах чи обов’язках. Воно є опосередкованим наступництвом, оскільки окремі права зі спадкової маси переходять до вигодонабувачів не від спадкодавця безпосередньо, а від спадкоємця. Однак сингулярне наступництво не може існувати окремо від універсального, тому що воно виникає лише після реалізації універсальним правонаступником спадкодавця волі, спрямованої на прийняття спадщини. Виникнення цього виду наступництва закон пов’язує з наявністю особливих розпоряджень заповідача, тому на відміну від універсального сингулярне наступництво можливе лише при спадкуванні за заповітом. Наприклад, якщо за заповітом спадкодавець поклав на спадкоємця обов’язок передати яку-небудь з отриманих у спадщину речей у користування третій особі, то ця третя особа буде сингулярним правонаступником і до того ж одержить відповідні права не безпосередньо від спадкодавця, а через спадкоємця.

Поняття “перехід” потрібно сприймати в контексті певних юридичних дій. Так, законом встановлені права та обов’язки суб’єктів спадкових правовідносин, але, зазвичай, санкції до осіб, які не використовують своїх прав, не застосовуються. Тому в сучасній юридичній практиці трапляються випадки, коли громадянин давно помер, але майно вважається таким, що належить йому. Такі випадки виникають через те, що спадкоємці приймають спадщину, але належним чином її не оформлюють. Так, згідно з частинами 3, 4 ст. 1268 ЦК деякі категорії осіб вважаються такими, що прийняли спадщину без будь-яких умов, але вони не зобов’язані оформляти свої права на спадщину в певні строки. Тому вони можуть вважатися такими, що прийняли спадщину у будь-який строк.

Отже, під поняттям “перехід прав та обов’язків спадкодавця” слід розуміти закріплення права власності на належні до спадщини речі за новим власником. Тобто перехід права власності до територіальних громад внаслідок визнання спадщини відумерлою також фактично є переходом спадщини до нового власника. Але, зазвичай, спадкуванням є перехід права власності до

спадкоємців, яким для фіксації за собою права власності на майно спадкодавця потрібно вчинити такі дії: здійснити права на спадкування та виконати умови заповіту; оформити права на спадщину.

Спадкування породжує відносини, в яких є дві сторони: спадкодавець і спадкоємець. Спадкодавцями можуть бути лише фізичні особи – громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Не можуть бути спадкодавцями юридичні особи, оскільки у випадках припинення діяльності організацій порядок передачі їхнього майна іншим особам або державі визначається не нормами про спадкування, а спеціальними правилами про ліквідацію чи реорганізацію юридичних осіб. Спадкоємці – це вказані у заповіті або у законі особи, до яких переходять цивільні права і обов'язки спадкодавця. Після отримання свідоцтва про право на спадщину спадкоємець стає повноправним власником майна і до нього може бути застосований термін “спадкоємець” лише в тому випадку, коли постане питання про шлях набуття майна.

Спадкування настає у випадку смерті фізичної особи або оголошення її померлою у встановленому законом порядку. З цими юридичними фактами закон пов'язує появу у спадкоємців права на прийняття спадщини, а у всіх інших осіб - обов'язку не перешкоджати їм у здійсненні цього права. Після прийняття спадщини спадкоємець стає учасником тих самих правовідносин, суб'єктом яких раніше був спадкодавець, тобто відбувається заміна суб'єкта у правовідносинах, учасником яких був спадкодавець.

Об'єктами спадкування є цивільні права й обов'язки спадкодавця, що можуть (мають здатність) переходити у спадщину. Йдеться не про будь-які права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини, а лише про ті, існування яких не припиняється смертю певної фізичної особи (ст. 1218 ЦК). Сукупність цих прав і обов'язків називається спадщиною.

З розвитком економічних відносин коло об'єктів, які мають майновий характер, розширюється. До них, зокрема, належать: жилі будинки, квартири, дачі, садові будинки, предмети домашнього господарства, предмети особистого користування, земельні ділянки, засоби виробництва, вироблена продукція, транспортні засоби, грошові суми, цінні папери, пайовий внесок членів житлово-будівельного, дачно-будівельного, гаражно-будівельного кооперативів, члена садівницького товариства, а також інше майно споживчого й виробничого призначення.

До об'єктів немайнового характеру належать деякі права в галузі інтелектуальної власності. Це – авторське право, що містить право на опублікування й розповсюдження творів науки, літератури, мистецтва та одержання винагороди; право на одержання диплому померлого автора відкриття і винагороди за відкриття, авторського свідоцтва чи патенту на винахід, свідоцтва на раціоналізаторську пропозицію, свідоцтва чи патенту на промисловий зразок, право на одержання винагороди, а також виключне право на винахід, промисловий зразок, яке ґрунтується на патенті.

Крім прав спадкодавця також переходять і обов'язки. Наприклад, це може бути сплата боргів спадкодавця. Так, якщо спадкодавець мав боржників, то

право вимагати від них повернення боргу переходить до спадкоємців. Спадкоємці не можуть прийняти лише права і відмовитися від прийняття обов'язків. Спадщина приймається не в частині, а в цілому.

Майно, яке переходить в порядку спадкування, називається спадщиною. Спадщина складається із сукупності майнових прав та обов'язків померлої особи, які відповідно до чинного законодавства можуть переходити у порядку спадкування до іншої особи. Іноді спадщину називають спадковою масою або спадковим майном. Проте ці поняття вужчі від поняття спадщини як сукупності майнових прав та обов'язків померлої особи, оскільки спадщина складається із прав спадкодавця, конкретного спадкового майна, а також обов'язків спадкодавця .

У більшості випадків спадщина складається з права власності померлого громадянина на різне майно. Спадкове майно підпорядковане праву власності спадкодавця до моменту його смерті, а в подальшому – праву власності спадкоємців. При цьому слід зазначити, що поняття “спадкування майна” є вужчим від поняття “спадкування прав”, так як перехід речей від одного власника до іншого супроводжується переходом саме права власності. Процес же переходу майна від однієї особи до іншої без відповідних прав на нього можна визнати незаконним.

З таких міркувань визнання спадщини відумерлою можна тлумачити як відмирання не спадщини, а прав спадкодавця щодо цього майна і прав спадкоємців на це майно .

Умови і порядок спадкування, межі, в яких спадкоємці можуть стати правонаступниками спадкодавця, визначаються правовими нормами, які в своїй сукупності утворюють підгалузь (інститут) цивільного права – спадкове право. В цьому значенні спадкове право являє собою систему (сукупність) встановлених державою норм, що регулюють відносини з приводу переходу визначених законом цивільних прав та обов'язків фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) в порядку універсального та сингулярного наступництва.

Ядро спадкового права складають цивільно-правові за своєю юридичною природою норми, переважна більшість яких зосереджена в книзі шостій ЦК. У той же час серед них зустрічаються і норми іншої галузевої приналежності. Вони містяться в Сімейному та Земельному кодексах, законах “Про господарські товариства”, “Про авторське та суміжні права”, “Про нотаріат”, а також в інших підзаконних нормативних актах (постанова Кабінету Міністрів України “Про розмір допомоги на поховання” від 27 грудня 2001 р. за № 1753; «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування», затверджена наказом Міністерства юстиції України від 11.11.2011 р. Однак загальні принципи та положення посмертного переходу цивільних прав та обов'язків все ж містить ЦК, який виконує функцію “управління актами поза себе” .

В юридичній літературі має широке застосування поняття спадкового права, з яким пов'язується регулювання правовідносин при спадкуванні. Слід

сказати, що спадкові правовідносини синтезуються й з іншими відносинами, до яких можна віднести і сімейні, житлові, земельні та інші. На спадкові правовідносини суттєвий вплив можуть мати договірні правовідносини, що випливають із застосування в юридичній практиці шлюбного контракту та кредитних взаємовідносин.

С.Я.Фурса, Є.І.Фурса ввели у науковий обіг і практику новий термін – “спадковий процес”, який складається з усіх юридично вагомих дій суб’єктів спадкових правовідносин. Спадковий процес може здійснюватися як у межах нотаріального процесу, так і поза його межами, коли немає потреби звертатись до нотаріуса або до суду для вирішення особливо важливих юридичних обставин. Наприклад, коли в процесі спадкування спадкоємці отримують лише предмети домашньої обстановки і вжитку, то звернення до нотаріуса не потребується. Якщо при розподілі спадкового майна не виникає спору між спадкоємцями, то звернення до суду так само недоцільне. Отже, такий спадковий процес має в своєму змісті юридично вагомі обставини, через які майно набувається новими власниками, але цей процес проходить без впливу будь-яких державних органів і має реалізовуватись у відповідності до норм законодавства.

Спадковий процес складається із процесу спадкування та всіх інших дій, що безпосередньо пов’язані з розподілом спадщини, виконанням обов’язків, що зумовлюються зобов’язаннями спадкодавця тощо.

Державою для полегшення реалізації спадкових прав громадян і здійснення їх у визначених законом межах передбачений нотаріальний порядок їх оформлення. Отже, необхідно говорити про додаткове регламентування спадкових прав у межах нотаріального процесу. Таким чином, загальне поняття “спадковий процес” – це регламентовані законодавством юридично вагомі дії повноважних осіб, які зумовлені переходом прав померлої особи до інших осіб.

Спадковий процес у певних випадках може бути одним з інститутів нотаріального процесу, який визначає спеціальну процедуру реалізації громадянами спадкових прав та повноваження нотаріусів, що мають забезпечити охорону прав усіх суб’єктів спадкових правовідносин і оформлення спадкових прав у відповідності до вимог закону.

У разі неможливості врегулювання спадкових правовідносин в межах нотаріального процесу – при виникненні спірності прав, обов’язків або юридичних обставин, вони стають предметом розгляду справ судами загальної юрисдикції. Слід зазначити, що цивільний процесуальний порядок розгляду спадкових правовідносин не дублює нотаріальної процедури реалізації спадкових прав, а має свої особливості і повноваження суду стосовно врегулювання цих правовідносин, які значно ширші, ніж у діях нотаріусів. Так, нотаріальні дії стосовно спадкових правовідносин спрямовані лише на охорону прав усіх суб’єктів правовідносин, у той час як діяльність суду має характер захисту порушених чи оспорюваних прав чи інтересів.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Спадкування – це перехід майнових прав та обов’язків померлого громадянина (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). Умови і порядок спадкування, межі, в яких спадкоємці можуть стати правонаступниками спадкодавця, визначаються правовими нормами, які в своїй сукупності утворюють підгалузь (інститут) цивільного права – спадкове право. В цьому значенні спадкове право являє собою систему (сукупність) встановлених державою норм, що регулюють відносини з приводу переходу визначених законом цивільних прав та обов’язків фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) в порядку універсального та сингулярного наступництва.

В юридичній літературі набуло застосування поняття “спадковий процес”, який складається з усіх юридично вагомих дій суб’єктів спадкових правовідносин. Спадковий процес може здійснюватися як у межах нотаріального процесу, так і поза його межами, коли немає потреби звертатись до нотаріуса або до суду для вирішення особливо важливих юридичних обставин. Спадковий процес складається із процесу спадкування та всіх інших дій, що безпосередньо пов’язані з розподілом спадщини, виконанням обов’язків, що зумовлюються зобов’язаннями спадкодавця тощо.

II. ПРИНЦИПИ СПАДКОВОГО ПРАВА

Держава не надає переваг жодному із суб'єктів спадкування, які в тій чи іншій мірі заінтересовані в його наслідках. Так, дотримуючись загального принципу цивільного права – диспозитивності, спадкодавцю надане право визначати спадкоємців у заповіті, однак з позиції гуманності він не може позбавити права спадкування тих осіб, які матеріально залежали від нього при його житті. Тобто, державою підтримується в спадкових правовідносинах принцип гуманізму по відношенню до незахищених верств населення, який бере свої витоки із КпШС, Сімейного кодексу України, а саме із аліментних зобов'язань. Зазначений принцип пов'язаний з принципами диспозитивності і свободи заповіту, проте він має більш широке соціальне значення.

Загальним принципом цивільного права є забезпечення охорони прав та інтересів усіх суб'єктів цивільних правовідносин, а для нотаріусів – принцип сприяння особам у здійсненні їх прав. Щодо спадкового права – це принцип охорони прав та інтересів усіх суб'єктів спадкових правовідносин, який тісно пов'язаний з конституційним принципом рівноправності перед законом. До спеціальних загальних принципів спадкового права слід віднести такі принципи як розумність і справедливість.

Принцип універсальності спадкового правонаступництва. Його ознаками є наступне: акт прийняття спадщини поширюється на всю спадщину, незалежно від того, в кого вона перебуває і що певні її об'єкти невідомі спадкоємцю в момент прийняття спадщини; до спадкоємця переходять не лише права, а й обов'язки; неприпустиме прийняття спадщини частково, за умовою або з певними застереженнями; перехід прав та обов'язків не повинен мати ніяких проміжних ланок, крім випадків, передбачених законом; здійснюється безпосередньо від спадкодавця до спадкоємця.

Цей принцип був сформульований О.В.Дзєрою, Н.С.Кузнецовою – авторами підручника з цивільного права. Словосполучення “спадкове правонаступництво” отримало критичний відгук С.Я.Фурси і Є.І.Фурси, які зазначають, що правонаступництво передбачає заміну в правовідносинах однієї повноважної особи іншою, а універсально це в спадковому процесі не відбувається. Зокрема, спадкоємці відповідають по боргах спадкодавця, що виникли в цивільних правовідносинах, не в повному обсязі, а лише в розмірах отриманої спадщини. Не всі особисті немайнові права спадкодавця можуть успадковуватись, а також права на окремі речі спадкодавця. Спадкоємці для отримання прав на спадщину мають здійснити передбачені законом дії, а не отримують спадщину безпосередньо від спадкодавця. У підсумку прийняття спадщини не проходить автоматично, а передбачає виявлення волі спадкоємцем

Спеціальним принципом спадкового права в юридичній літературі визначається принцип сімейно-родинного характеру спадкування, за яким в основі законодавчо визначених черг спадкоємців та осіб, що мають право на обов'язкову частку спадщини, лежить ступінь родинних відносин.

Спадковим законодавством проголошені принципи рівності прав його суб'єктів, свободи заповіту, таємниці заповіту, можливість вільного вибору спадкодавцем форми вчинення заповіту, зниження розміру обов'язкової частки та ін.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Принципи спадкового права визначають основоположні засади спадкування, охорони прав і законних інтересів заінтересованих осіб.

ІІІ СПАДКОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Цивільно-правові відносини, що формуються у сфері спадкового права є спадковими правовідносинами, сутністю яких є перехід прав та обов'язків спадкодавця до інших осіб, у тому числі кредиторів спадкодавця.

Об'єкт спадкових правовідносин виражений законодавцем у ст. 1216 ЦК – це перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Зміст спадкових правовідносин складають права та обов'язки суб'єктів спадкових правовідносин та дії з їх реалізації.

Суб'єкт спадкових правовідносин – це носій прав і обов'язків, передбачених нормами спадкового права.

Спадкодавець. Спадкування породжує відносини, в яких є дві сторони: спадкодавець і спадкоємець. Розглядаючи спадщину лише в контексті її отримання спадкоємцями або набуття її державою, не слід забувати про інтереси спадкодавця, які потребують охорони і захисту.

Основною правовою відмінністю спадкодавця від інших осіб спадкових правовідносин, як зазначають С.Я.Фурса і Є.І.Фурса, є те, що називаючи особу спадкодавцем, ми одночасно констатуємо смерть людини та наявність після її смерті спадщини, що перевищує можливі борги. Природно, що в разі перевищення боргів над розміром спадщини правове сприйняття особи буде асоціюватись лише з поняттям “боржник”, а не з особою, яка “дала спадщину”

При цьому впливають важливе і зовсім не дивне питання: чи зникає абсолютно правоздатність людини зі смертю? Статтею 25 ЦК визначено, що цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження і припиняється у момент її смерті. У такому разі, чи можна говорити про охоронюваний законом інтерес фізичної особи, яка померла, якщо її цивільна правоздатність припиняється з моменту смерті, адже охоронюваний законом інтерес, за думкою С.Я.Фурси, це частина суб'єктивного права, яка може бути об'єктом судового захисту?

Так, за загальною думкою, норми цивільного права щодо спадкування за законом відображають універсальність та передбачуваність волі спадкодавця. Проте, смерть не завжди застає особу підготовленою до цієї події і тому може

залишитися ціла низка незакінчених справ, що складатиме в подальшому певну частку спадщини, а це свідчатиме про відсутність передбачуваної волі спадкодавця .

Більш чіткою бачиться ситуація при спадкуванні за заповітом, у процесі якого реалізується не тільки формула отримання спадщини спадкоємцями, а й діє воля спадкодавця як особи, що посвідчила односторонню угоду – заповіт з його конкретними умовами. Ця воля може бути реально забезпеченою та в майбутньому охоронятися законом і безпосередньо виконавцем заповіту, а при її порушенні вона може також захищатися судом. Таким чином, за думкою С.Я.Фурси, відповідні умови заповіту – це інтерес заповідача, який діє після його смерті і має охоронятися законом, тобто охоронюваний законом інтерес. Цей охоронюваний законом інтерес заповідача здійснює безпосередній вплив на право прийняття спадщини спадкоємцями, може зумовлювати певні правовідносини після смерті спадкодавця. Так, на підставі заповідального відказу відказоодержувачі вправі вимагати від спадкоємців виконання умов заповіту, а по суті – волі спадкодавця .

Спадкодавцями можуть бути лише фізичні особи – громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Не можуть бути спадкодавцями юридичні особи, оскільки у випадках припинення діяльності організацій порядок передачі їхнього майна іншим особам або державі визначається не нормами про спадкування, а спеціальними правилами про ліквідацію чи реорганізацію юридичних осіб.

Слушним є зауваження С.Я.Фурси і Є.І Фурси про необхідність уточнення поняття “спадкодавець”, оскільки воно в юридичній літературі пов’язується лише з переходом майна. Однак, при визначенні поняття спадкодавець доцільно виходити із логічного зв’язку із терміном спадкування, отже спадкодавцем (незважаючи на вид спадкування) слід вважати громадянина, після смерті якого залишилася спадщина. При подальшому розвитку спадкового процесу від відкриття спадщини до її прийняття поняття спадкодавець буде пов’язуватися з його волевиявленням в заповіті, наявністю висунутих в ньому умов, а також існуванням спадкоємців. Отже, поняття “спадкодавець” пов’язане з іншими юридичними поняттями і в першу чергу із поняттям “спадкоємці” .

Законом надане спадкодавцю право залишити заповіт, посвідчити договір довічного утримання, укласти спадковий договір. У заповіті спадкодавець може виявити волю розпорядитися своїм майном на користь будь-якої особи. Відповідно до ч. 2 ст. 1226 ЦК, суб’єкт права спільної сумісної власності (заповідач) має право заповідати свою частку у праві спільної сумісної власності до її визначення та виділу в натурі.

Під спільною сумісною власністю розуміється спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності. Режим спільної сумісної власності може встановлюватися щодо: майна, набутого подружжям за час шлюбу; майна, набутого в результаті спільної праці та грошових коштів членів сім’ї; майна, придбаного громадянами за договором

про сумісну діяльність, якщо письмовою угодою між ними передбачено поширення на нього режиму сумісної власності; майна, що було створене членами селянського (фермерського) господарства, а також у випадку передачі квартири чи будинку з державного житлового фонду при приватизації за письмовою згодою членів сім'ї наймача у їх спільну сумісну власність. Згідно з ч. 1 цієї статті частка у праві спільної сумісної власності спадкується на загальних підставах.

Спадкодавець - суб'єкт права спільної сумісної власності, на відміну від спадкодавця - суб'єкта спільної часткової власності, може визначити частку і тільки після цього виділити її. З огляду на це спадкодавець – учасник права спільної сумісної власності має право заповідати свою частку у праві спільної сумісної власності лише до її визначення та виділу в натурі. На це прямо вказує і ч. 2 ст. 67 СК, яка зазначає, що дружина, чоловік мають право скласти заповіт на свою частку у праві спільної сумісної власності подружжя до її визначення та виділу в натурі. Смерть одного з подружжя тягне припинення спільної сумісної власності і спадщина відкривається у загальному порядку. До спадкоємців за законом і за заповітом переходять як частка подружжя, що належала йому в спільній сумісній власності, так і його роздільне майно. Визначення цієї частки здійснюється за правилами, викладеними в гл. 26 ЦК.

Отже, спадкодавець може просто вказати у заповіті, що він заповідає належну йому частку в праві спільної сумісної власності певній особі. Конкретний розмір частки в цьому випадку визначається вже після смерті спадкодавця.

Правовий статус спадкоємців. Спадкоємці – це вказані у заповіті або у законі особи, до яких переходять цивільні права і обов'язки спадкодавця. Ст. 1222 ЦК встановлює, що спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини (ч. 1). Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин (ч. 2).

С.Я.Фурса і Є.І.Фурса, звертають увагу на те, що висвітлюючи поняття спадкоємець (спадкоємці), необхідно брати за основу часовий простір, в якому воно існує, та чітко і послідовно застосовувати його в законодавстві та юридичній практиці. При цьому це поняття з точки зору нотаріального процесу повинно акумулювати всі основні особливості, що властиві суб'єктам нотаріальних процесуальних правовідносин .

Конкретизуючи термінологію цивільного та нотаріального процесів, зазначені автори виокремлюють такі поняття: потенційний спадкоємець, під яким слід розуміти особу, право якої на спадкування визначено законом або заповітом, але яка ще не довела свого права на отримання спадщини і не виявила свого бажання її отримати; спадкоємець (фактичний) – це особа, що має доведене у встановленому порядку право на отримання спадщини і виявила передбаченим законом способом бажання отримати спадщину (вступила в

управління або володіння спадковим майном або подала заяву про бажання прийняти спадщину). Таке право треба довести нотаріусу або суду в разі виникнення спірності в питаннях наявності прав на спадкування, яке базується на законі або заповіті.

При цьому однією із умов, що визначає право на спадкування, є прийняття спадщини. Дії, що свідчать про прийняття спадщини, регламентовані ст. 1268 ЦК. Однак наведений у цій статті перелік не є вичерпним, оскільки ч. 2 ст. 68 Закону України “Про нотаріат” передбачається, що спадкоємці за законом, які позбавлені можливості подати документи, що підтверджують наявність підстав для закликання до спадкування, можуть бути за письмовою згодою всіх інших спадкоємців, які прийняли спадщину і подали докази родинних, шлюбних чи інших відносин із спадкодавцем, включені до свідоцтва про право на спадщину. Тобто, в законодавстві про нотаріат передбачається суттєва умова для виявлення права на спадкування.

Отже, з позицій нотаріального процесу при викладенні подальшого матеріалу має цікавити не тільки і не стільки саме поняття “спадкоємець”, скільки правовий статус особи потенційного спадкоємця та визначена законом конкретна процедура переходу особи із одного правового статусу до іншого. Після отримання свідоцтва про право на спадщину спадкоємець стає повноправним власником майна і до нього може бути застосований термін “спадкоємець” лише в тому випадку, коли постане питання про шлях набуття майна. Наприклад, коли після отримання спадщини кредитором до спадкоємця буде пред’явлений позов, право на який впливає із ст. 1281 ЦК.

Відказоодержувач. Згідно зі ст. 1237 ЦК заповідач має право зробити у заповіті заповідальний відказ, тобто адресоване спадкоємцю розпорядження, яким на останнього покладається обов’язок вчинити певну дію на користь однієї чи кількох осіб (відказоодержувачів). Отже, покладання заповідачем на спадкоємця виконання за рахунок спадкового майна певних дій на користь третьої особи, яка вказана у заповіті, називається заповідальним відказом або легатом. Сенс заповідального відказу полягає в тому, щоб з усієї сукупності майнових прав і обов’язків, котрі становлять спадщину, виокремити для відказоодержувача якесь право чи кілька прав, але без передачі йому пропорційної частини обов’язків.

Спадкоємець, на якого покладений заповідальний відказ, зобов’язаний виконувати його лише у межах реальної вартості майна, що перейшло до нього у спадщину. Якщо при цьому спадщина була обтяжена боргами, то вони погашаються у першу чергу і вираховуються потім з вартості отриманого у спадок майна. Оскільки при виконанні заповіту охороняються інтереси спадкоємців, які мають право на обов’язкову частку, то повинна враховуватися і остання. Таким чином, заповідальний відказ фактично стосується тієї частини успадкованого майна, яка залишилася після вирахування обов’язкової частки та виплати боргів (якщо такі були).

Специфікою правовідносин, що виникають при виконанні заповідального відказу, є набуття певного речового права або речі відказоодержувачем не

безпосередньо від заповідача, а через спадкоємця, який зобов'язаний спадкодавцем до здійснення відповідних дій на користь відказоодержувача. Такий вид набуття майнових прав носить сингулярний характер і поряд з відносинами універсального правонаступництва також входить до предмета регулювання спадкового права. Таким чином, після відкриття спадщини між спадкоємцем, на якого покладено виконання заповідального відказу, і відказоодержувачем виникають зобов'язальні правовідносини, в яких спадкоємець виступає боржником, а відказоодержувач – кредитором. До таких правовідносин застосовуються положення ЦК про зобов'язання, якщо з правил книги УІ ЦК “Спадкове право” і сутності заповідального відказу не випливає інше.

Відказоодержувачами можуть бути будь-які особи: як спадкоємці за законом, так і сторонні особи (ч. 2 ст. 1237 ЦК). Разом з тим, відказоодержувачі не володіють правовим статусом дійсних спадкоємців заповідача: зазначення їх у заповіті як відказоодержувачів не породжує для них яких-небудь наслідків, що виникають після відкриття спадщини. Правове становище відказоодержувачів суттєво відрізняється від правового становища спадкоємців.

Оскільки відказоодержувачі набувають зобов'язальних вимог за заповідальним відказом у порядку сингулярного наступництва, вони не несуть відповідальності за зобов'язаннями спадкодавця. Отримуючи право на певне майно, відказоодержувач не несе в цій частині відповідальності за боргами спадкодавця.

На відказоодержувачів не поширюється правило щодо прирощення спадкових часток та можливості підпризначення відказоодержувача. На відміну від спадкоємця, який набуває права, що належали заповідачу, до відказоодержувача переходить не завжди те саме за своїм змістом право (наприклад, відказоодержувач має лише право користування майном, яке перейшло спадкоємцю за заповітом у власність) (ч. 2 ст. 1238 ЦК).

Оскільки право користування майном, одержаним внаслідок заповідального відказу, є особистим, невідчужуваним правом, то члени сім'ї відказоодержувача не отримують такого права одночасно з ним, якщо інше не передбачено заповітом (тобто якщо вони не призначені самостійними відказоодержувачами).

Відказоодержувач, на користь якого заповідач встановив заповідальний відказ, може набувати лише зобов'язальні права вимоги і при цьому звернені до спадкоємця, обтяженого цим розпорядженням. Як було сказано, відказоодержувач стає кредитором спадкоємця, що прийняв спадщину. При цьому варто звернути увагу на розбіжність у часі виникнення права вимагати виконання заповідального відказу взагалі та можливості подання відповідного позову до спадкоємця. Право відказоодержувача на отримання майнових прав за заповідальним відказом виникає з часу відкриття спадщини (ч. 4 ст. 1238 ЦК). Однак право подати позов з вимогою примусового виконання зобов'язання, що виникає внаслідок заповідального відказу, відказоодержувач

набуває лише після того, як спадкоємець прийме спадщину і відмовиться передавати заповідальний відказ. До цього моменту право відказоодержувача ще не може вважатися порушеним, і право на позов не виникає. Отже, право вимоги до спадкоємця щодо виконання заповідального відказу відказоодержувач отримує з часу відкриття спадщини, а право на позов для захисту цього права – з моменту відмови спадкоємця, який прийняв спадщину, обтяжену заповідальним відказом, виконати це розпорядження. Після відмови спадкоємця виконати заповідальний відказ відказоодержувач може подати позов до суду в межах загального 3-річного строку позовної давності (ст. 257 ЦК).

Право вимоги до спадкоємця на отримання заповідального відказу не може перейти до правонаступників відказоодержувача в порядку спадкової трансмісії, оскільки це можливо лише по відношенню до права на прийняття спадщини. Однак, якщо відказоодержувач скористався правом на отримання заповідального відказу, то право на предмет заповідального відказу, за певних обставин, може перейти до його спадкоємців, але вже не в порядку спадкової трансмісії, а в складі майна відказоодержувача, яке належатиме йому як спадкодавцю .

Права відказоодержувача мають особистий характер, тому з його смертю, що сталася до відкриття спадщини, заповідальний відказ втрачає свою чинність (ст. 1239 ЦК). Можливості підпризначення відказоодержувача законом не передбачено.

Втрата чинності заповідального відказу можлива також, якщо: відказоодержувач помер одночасно із заповідачем; відказоодержувач втратив право на отримання заповідального відказу як недостойний спадкоємець; відказоодержувач відмовився від отримання заповідального відказу; розпорядження про заповідальний відказ скасоване заповідачем; скінчився зазначений строк користування відказоодержувачем рухомим або нерухомим майном, одержаним за заповідальним відказом; заповіт в цілому або в його частині, якою встановлено заповідальний відказ, визнано недійсним.

У випадку, коли відказоодержувач є одночасно спадкоємцем, його право відмовитися від отримання заповідального відказу не залежить від його права прийняти спадщину або відмовитися від неї.

Особливим видом заповідального відказу є надання права довічного користування майном, яке за своєю сутністю є особистим сервітутом, тобто правом користування чужим майном (статті 401, 402 ЦК). Таке розпорядження може бути адресоване лише тому спадкоємцю, до якого за спадщиною переходить жилий будинок, квартира або інше рухоме чи нерухоме майно.

Слід звернути увагу на те, що у випадку переходу у майбутньому права власності на майно, що є предметом заповідального відказу, до інших осіб право користування ним зберігається. Це положення розвинуте у ст. 1246 ЦК, яка спеціально підкреслює можливість встановлення у заповіті сервітуту щодо земельної ділянки та інших природних ресурсів. Зокрема, право користування земельною ділянкою може полягати у наданні можливості здійснити прохід,

проїзд через земельну ділянку, прокладання та експлуатацію лінії електропередачі тощо. Таке право користування може бути встановлено як на певний строк, так і безстроково. Якщо заповітом не встановлено інше, то особа, що користується сервітутом (сервітуарій), повинна вносити власнику відповідну плату за це. Сервітут не позбавляє власника майна, обтяженого сервітутом, права володіння, користування та розпорядження цим майном. У випадку переходу права власності на таке майно до інших осіб сервітут залишається чинним і для нового власника.

Кредитори. Законодавець відносить кредиторів спадкодавця до суб'єктів спадкових правовідносин. З формальної сторони ст. 1281 ЦК, яка визначає порядок пред'явлення кредитором претензій до спадкодавця розташована у книзі УІ ЦК. З іншої сторони концепція об'єднання всіх правовідносин, які так чи інакше пов'язані зі смертю спадкодавця і переходом права власності на спадщину, це раціональний шлях розв'язання складних правовідносин, які склалися на момент смерті спадкодавця із врахуванням прав та інтересів всіх суб'єктів. Так, спадщину складають не тільки права, а й обов'язки спадкодавця, які переходять до спадкоємця з прийняттям ним спадщини. Разом з тим, обов'язки спадкоємця – це право вимоги кредиторів. Отже, безумовно, в разі смерті особи кредитори набувають право вимоги навіть раніше встановленого в договорі строку. Тому до поняття “спадщина” в такому разі проявляють інтерес і спадкоємці, і кредитори спадкодавця, а тому вирішення цих проблем суто борговими назвати важко.

Борги спадкодавця – це майнові зобов'язання, які взяв на себе спадкодавець перед фізичними або юридичними особами-кредиторами, але не виконав тому, що смерть позбавила його можливості це зробити. Обов'язок доводити борги померлого покладається на кредитора, що звернувся до спадкоємців з відповідними претензіями. Він зобов'язаний представити документи, що підтверджують його вимоги.

Кредитор вправі протягом 6 місяців від дня, коли він дізнався або міг дізнатися про відкриття спадщини, звернутися зі своїми вимогами за боргами спадкодавця до його спадкоємців незалежно від настання строків вимоги. Якщо строк виконання зобов'язань ще не настав, це не впливає на можливість подання вимог про повернення боргу, оскільки кредитор ризикує тим, що його право на повернення боргу може бути не задоволено після прийняття спадщини (наприклад, через розподіл спадщини між багатьма спадкоємцями, внаслідок чого кожен із них виявиться неспроможним повернути борг).

При відкритті спадщини спадкоємці, якщо їм було відомо про борги спадкодавця, зобов'язані повідомити кредитора про смерть боржника. Кредитор спадкодавця має право звернутися до нотаріуса за місцем відкриття спадщини в 6-місячний строк від дня, коли йому стало відомо або могло стати відомо про відкриття спадщини, з вимогами до спадкоємців, що прийняли спадщину, повернути йому борг, який був за спадкодавцем.

Якщо кредитор не був сповіщений спадкоємцями про смерть боржника і не мав можливості дізнатися про це з інших джерел, він може звернутися з вимогами до спадкоємців протягом року від настання права вимоги.

Якщо ж кредитору було відомо про смерть спадкодавця-боржника, але він не звернувся до спадкоємців і не пред'явив вимоги про повернення боргу в 6-місячний строк або якщо не міг знати про відкриття спадщини та не пред'явив своїх вимог протягом року, він позбавляється права вимоги (ст. 1281 ЦК).

Стаття 1282 ЦК встановлює обов'язок спадкоємців виконати ці вимоги кредитора спадкодавця. Зазначена стаття виходить з того, що коли вже спадкоємці прийняли спадщину, то вони набувають не тільки права з управління, користування та розпорядження спадковим майном спадкодавця, а і зобов'язання щодо цього майна.

Спадкоємці, що прийняли спадщину (незалежно, за кордоном чи за заповітом), при зверненні до них кредитора спадкодавця зобов'язані задовольнити його вимоги, якщо вони обґрунтовані та доведені. Доказом правдивості вимог кредитора можуть бути розписка спадкодавця, договір позики, кредитний договір тощо. Вказані вимоги задовольняються спадкоємцями повністю, але лише в розмірі вартості майна, одержаного у спадщину.

Вимоги кредитора мають перевагу перед іншими вимогами (наприклад, перед заповідальним відказом, який надається відказоодержувачу лише після сплати спадкоємцями боргів спадкодавця). Вимоги кредитора спадкоємці мають задовольнити шляхом одноразового платежу. Проте за домовленістю між кредитором та спадкоємцями боржника може бути встановлений інший порядок виплати боргу. Якщо такої домовленості між кредитором та спадкоємцями боржника не досягнуто, кредитор вправі звернутися до суду з позовом про виплату боргу. Суд за позовом кредитора накладає стягнення боргу з майна, яке спадкоємці боржника отримали в натурі.

У разі якщо майно боржника було визнано відумерлим та перейшло у власність територіальної громади, кредитор звертається до органів місцевого самоврядування з вимогою виплати боргу спадкодавця. У даному випадку боржнику виплачується сума боргу, але лише у розмірі успадкованого майна.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Концептуальний підхід щодо об'єднання всіх правовідносин, які так чи інакше пов'язані зі смертю спадкодавця і переходом права власності на спадщину, це раціональний шлях розв'язання складних теоретичних питань правовідносин, які склалися на момент смерті спадкодавця із врахуванням прав та інтересів всіх суб'єктів.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Спадкове право – як інститут цивільного права – регулює правовідносини у сфері спадкування, переходу прав і обов'язків спадкодавця до інших осіб – спадкоємців у порядку спадкування за заповітом та за законом. Цивільно-правові відносини, що формуються у сфері спадкування, регулюються законодавчими актами, основним з яких є Цивільний кодекс, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. Спадковому праву у цьому кодексі присвячена книга шоста, яка має назву «Спадкове право».

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Для підготовки до групового заняття слухач повинен використовувати рекомендовану літературу, яка знаходиться у бібліотечному та у кафедральному літературному фондах інституту. Також допускається використання інформації, яка знаходиться в мережі Інтернет, із зазначенням певного режиму доступу (адреси) тощо. Крім того, обов'язково слід опрацювати Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5), «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. №7. У зв'язку з цим для закріплення отриманої на лекції інформації слухачам необхідно відповісти на вказані нижче запитання:

1. Поняття, предмет спадкового права і процесу.
2. Розвиток спадкового права в Україні: історичний аспект.
3. Принципи спадкового права.
4. Законодавство, яке регулює спадкові правовідносини.
5. Дія норм спадкового права у часі, просторі, за колом осіб.
6. Проблеми застосування норм спадкового права.
7. Методологічні проблеми спадкового права.
8. Підстави (види) цивільного наступництва у сучасному спадковому праві України: універсальне та сингулярне наступництво.

ТЕМА № 2 ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ. СКЛАД СПАДЩИНИ.**(2 години)****ПЛАН ЛЕКЦІЇ:**

- I. Час та місце відкриття спадщини
- II. Склад спадщини

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості ВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.
3. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 21-22. – Ст. 135.
4. Про нотаріат: Закон України № 3425-XII від 2 вересня 1993 р. // ВВР. – 1993. - № 39. – Ст. 383.
5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // Офіційний вісник України від 07.03.2012 р., № 17, стор. 66, стаття 632
6. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5 // Офіційний вісник України від 02.12.2011 р., № 91, стор. 172, стаття 3312
7. Про внесення змін до Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 р. № 940. // Офіційний вісник України від 19.07.2006 р., № 27, стор. 100, стаття 1966
8. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5 // Офіційний вісник України від 25.07.2011 р., № 54, стор. 34, стаття 2155
9. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 № 491 // Офіційний вісник України від 20.05.2011 р., № 35, стор. 75, стаття 1459
10. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. №7 // Вісник Верховного суду України від 22.06.2008 р., № 6, стор. 17
11. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.
12. Рябоконт Є.О. Спадкове право. – К., 2009. – 351 с.
13. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2 – х т. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – Вид. 2-ге. доп. і перероб. / К.: Вид. дім «Ін Юре». – 2010. – Т.1. Заг. частина. – 696 с.
14. Цивільне право України: В 2-х томах. Т. 2. Підручник / За ред.. Є.О. Харитнова, Н.Ю. Голубевої. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 872 с.
15. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. Книга друга / Д.В.Боброва, О.В.Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. - К.: Юрінком Інтер, 2009. - Кн. 1.- 720 с.

16. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 2. / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф.. А.С. Довгерт, Н.С. Кузнецова. – К. : Юстиніан, 2010. – 1008 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Мета лекції полягає у формуванні знань здобувачів вищої освіти про процедуру відкриття спадщини та визначення складу спадщини.

ВСТУП

У процесі реалізації спадкоємцями права на спадкування важливе значення мають процедурні питання, пов'язані з відкриттям, прийняттям спадщини та іншими юридично значущими діями учасників спадкових правовідносин, нотаріуса, інших заінтересованих осіб. У даній лекції розглядаються саме такі питання.

I. ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ

Під відкриттям спадщини слід розуміти настання таких фактів, з якими закон пов'язує для спадкодавця припинення, а для його спадкоємців виникнення в певний час і в певному місці спадкових правовідносин. Такими фактами закон визнає смерть особи або оголошення її померлою.

Спадкове законодавство встановлює причинний зв'язок між смертю особи і наслідком, що слідує за цією подією, – відкриттям спадщини. Отже, підставами відкриття спадщини, а відтак виникнення спадкових правовідносин є смерть фізичної особи або оголошення її померлою (ст. 1220 ЦК).

У ЦК йдеться про два різні види юридичних фактів:

1) смерть – подія, тобто обставина, яка не залежить від волі суб'єктів права. При цьому для виникнення спадкових правовідносин не має значення, що було причиною смерті. Вирішальним є факт смерті;

2) у випадку оголошення фізичної особи померлою підставою виникнення спадкових правовідносин є рішення суду, яке ґрунтується на припущенні, що фізична особа (спадкодавець) померла (ст. 46 ЦК). Суттєвою особливістю цього факту є те, що у випадку наступної появи такої особи настає поворот у спадкових правовідносинах: спадщина вважається нібито такою, що ніколи не відкривалася і відповідно до ст. 48 ЦК, а також у зазначених нею межах відновлюються майнові та особисті немайнові права громадянина.

Момент відкриття спадщини визначається залежно від того, котра із вказаних обставин є підставою виникнення спадкових правовідносин. Якщо такою підставою є смерть спадкодавця, то часом відкриття спадщини визнається день його смерті. Факт смерті спадкодавця підтверджується свідоцтвом про смерть, виданим органом РАЦС.

Так, факт смерті і час відкриття спадщини підтверджуються свідоцтвом органу реєстрації актів цивільного стану про смерть спадкодавця (п. 212 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 03 березня 2004 р. № 20/5 (із змінами).

Якщо ж підставою є оголошення фізичної особи померлою, то час відкриття спадщини визначається відповідно до правил ч. 3 ст. 46 ЦК, яка передбачає, що фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Таке рішення є підставою для реєстрації органами РАЦС факту смерті та видачі ними свідоцтва про смерть. Якщо ж фізична особа безвісно зникла за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від конкретного нещасного випадку, чи у зв'язку з воєнними діями, то вона може бути оголошена судом померлою від дня її вірогідної смерті. Якщо у свідоцтві про смерть спадкодавця вказаний лише місяць або рік смерті, то часом відкриття спадщини слід вважати останній день вказаного місяця чи року.

Частиною 2 статті 1220 ЦК встановлено, якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них. З приводу зазначеного правила слід сказати, що оскільки спадкування після кожної з таких осіб відкривається одночасно, то вони не успадковують одна після одної, а, натомість, є окремими спадкодавцями. Оскільки часом відкриття спадщини визначають саме день смерті громадянина, то особи, що померли в один день, але в різний час доби, вважаються такими, що померли в один час. Спадкування після кожної з них відкривається у той самий день, тому вони не успадковують одна після одної. Це стосується також осіб, які померли під час спільної небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо). Спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб (ч. 3 ст. 1220 ЦК).

Точне визначення часу відкриття спадщини має істотне юридичне значення для визначення: складу спадкової маси та кола спадкоємців, початку перебігу передбачених законом строків для прийняття спадщини та відмови від неї (статті 1270, 1273 ЦК), для визнання спадщини відумерлою (ст. 1277 ЦК), для пред'явлення кредиторами померлого претензій до спадкоємців (ст. 1281 ЦК) та ін. З відкриттям спадщини рахуються різні процесуальні строки, у тому числі і строк видачі свідоцтва про право на спадщину.

Витяг з Порядку:

1.3. Факт смерті фізичної особи і час відкриття спадщини нотаріус перевіряє шляхом витребування від спадкоємця свідоцтва про смерть, виданого органом державної реєстрації актів цивільного стану.

1.4. У разі неможливості пред'явлення спадкоємцями свідоцтва про смерть спадкодавця нотаріус повинен витребувати від органу державної реєстрації актів цивільного стану копію актового запису про смерть спадкодавця або повний витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян щодо актового запису про смерть.

1.5. Якщо смерть громадянина була зареєстрована на території іншої держави, нотаріусу подається відповідний документ, виданий компетентними органами іноземної держави, який є дійсним на території України за умови його легалізації, якщо інше не передбачено законом, міжнародними договорами України.

1.6. У разі якщо в свідоцтві про смерть спадкодавця зазначено лише місяць та рік або тільки рік смерті, часом відкриття спадщини слід вважати відповідно останній день зазначеного місяця або 31 грудня поточного року.

1.7. Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Рішення суду про оголошення фізичної особи померлою або про встановлення факту смерті особи в певний час не може бути прийнято нотаріусом на підтвердження факту смерті.

1.8. Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них.

1.9. Якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно. У цьому випадку спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб.

1.10. Спадкоємець, який помер хоч і через декілька годин після спадкодавця, але на наступну добу, не вважається померлим з ним одночасно і у нього виникає право на спадщину.

1.11. Часом відкриття спадщини після смерті реабілітованих у встановленому порядку громадян є день прийняття рішення відповідною Комісією з питань поновлення прав реабілітованих про повернення спадкоємцям першої черги майна реабілітованого.

Місце відкриття спадщини (ст. 1221 ЦК). Місцем відкриття спадщини визнається останнє постійне місце проживання спадкодавця. При цьому мається на увазі не конкретне помешкання, дім, вулиця, а певний населений пункт (місто, село тощо).

Місце відкриття спадщини може не збігатися з місцем смерті спадкодавця. Наприклад, якщо він помер не у місці свого постійного проживання: під час перебування у відрядженні, санаторії, місцях позбавлення волі. У цих випадках місцем відкриття спадщини вважається той населений пункт, де спадкодавець постійно проживав. Так, після смерті військовослужбовців строкової служби, а також осіб, які навчалися в навчальних закладах, що розташовані поза місцем їх проживання, місцем відкриття спадщини визнається те місце, де вони проживали до призову на строкову військову службу або до вступу до відповідного навчального закладу. Після смерті громадянина, який проживав у будинку-інтернаті для інвалідів, ветеранів, самотніх осіб та людей похилого віку, іншому закладі соціального призначення, місцем відкриття спадщини вважається місцезнаходження відповідного закладу.

Місцем відкриття спадщини після осіб, померлих в установах виконання покарань, визнається останнє місце проживання до арешту (взяття під варту). Після смерті громадянина, який проживав на території монастиря, храму, іншого культового будинку, місцем відкриття спадщини вважається місцезнаходження відповідного будинку.

Якщо спадкодавець, якому належало майно на території України, мав останнє місце проживання на території іноземної держави, місце відкриття спадщини визначається на підставі Закону України „Про міжнародне приватне право”.

Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна. Якщо об'єктів нерухомого майна декілька і їх місцезнаходження різне, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження одного із об'єктів цього майна на вибір спадкоємця(ів). Таким місцем може бути місто, де громадянин мав квартиру; село, в якому знаходиться земельна ділянка, що належить спадкодавцю на праві приватної власності, тощо. Якщо ж спадкодавець мав одночасно кілька квартир, будинків, земельних ділянок тощо, що знаходяться у різних населених пунктах, то місце відкриття спадщини визначається з урахуванням вартості цього нерухомого майна, де знаходиться майно більшої вартості, там і відкривається спадщина. Проте слід враховувати, що дачні будинки при наявності у спадкодавця квартири не можуть вважатися постійним місцем проживання, оскільки основне їх призначення – відпочинок.

За відсутності нерухомого майна місцем відкриття спадщини є місцезнаходження основної частини рухомого майна, що може бути підтверджено свідоцтвом про державну реєстрацію транспортного засобу, витягом з реєстру прав власності на цінні папери, ощадною книжкою тощо.

Місцем проживання малолітніх, неповнолітніх осіб, що перебувають під опікою, визнається місце проживання їх батьків, усиновлювачів, опікунів. З наведеного можна зробити висновок, що в основі визначення місця відкриття спадщини лежить поняття “місце проживання спадкодавця”, а тому навіть у разі належності спадкодавцю підприємства значно більшої вартості, ніж житло, спадщина має відкриватися саме за критерієм проживання спадкодавця.

Витяг з Порядку:

1.13. Місце відкриття спадщини підтверджується: довідкою житлово-експлуатаційної організації, довідкою правління житлово-будівельного кооперативу про реєстрацію (постійне місце проживання) спадкодавця; записом у будинковій книзі про реєстрацію (постійне місце проживання) спадкодавця, довідкою адресного бюро, довідкою райвійськкомату про те, що спадкодавець до призову на військову службу проживав за відповідною адресою.

Місце відкриття спадщини не може підтверджуватись свідоцтвом про смерть.

1.14. У разі відсутності у спадкоємців документів, що підтверджують місце відкриття спадщини, нотаріус роз'яснює спадкоємцям їх право на звернення до суду із заявою про встановлення місця відкриття спадщини. У такому випадку

місце відкриття спадщини підтверджується копією рішення суду, що набрало законної сили.

Правове значення поняття “місце відкриття спадщини” недостатньо конкретизоване ні в ЦК, ні в законі України “Про нотаріат”. Керуючись положеннями ст. 1221 ЦК разом із Спадковим реєстром (можливо встановити, в якій нотаріальній конторі має бути відкрита спадщина. Встановлення місця відкриття спадщини спрямоване на перешкоджання видачі подвійних свідоцтв про право на одну й ту саму спадщину різним особам. При чіткій регламентації цієї юридичної обставини така можливість практично виключається.

Коли спадщина відкривається, можна говорити про необхідність вчинення певних дій щодо:

розшуку спадкового майна і визначення реального розміру спадщини. Це питання не має достатньої регламентації ні в ЦК, ні в Законі України “Про нотаріат”. Так, відкриття спадщини в нотаріальному процесі пов’язується лише з відкриттям спадкової справи, до якої включаються: свідоцтво про смерть та всі відомості про належне спадкодавцю майно, але не говориться про те, звідки надходять відомості про належне спадкодавцю майно. З цього приводу варто сказати, що нотаріусу та виконавцю заповіту мають бути надані повноваження по розшуку спадкового майна, оскільки спадкоємці отримують право витребувати відповідні відомості про належне спадкодавцю майно лише після того, як отримують відповідний статус;

вжиття заходів до охорони спадщини (ст. 1283 ЦК);

розшуку спадкоємців та інших заходів, що передбачені ст. 1290 ЦК.

Формальний бік відкриття спадщини зумовлений тим, що з дати відкриття спадщини починає рахуватися шестимісячний строк для її прийняття та подачі претензій кредиторами. Тому важливе значення має чітко встановлена дата відкриття спадщини, яка нотаріусами визначається за оригіналом свідоцтва про смерть спадкодавця або за рішенням суду про оголошення спадкодавця померлим (статті 246-250 ЦПК). Рішення суду, що набрало законної сили, надсилається РАЦСу для реєстрації смерті громадянина, а також до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, а в населеному пункті, де немає нотаріуса, - відповідному органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. У разі наявності в населеному пункті кількох нотаріусів, а також у випадках, коли місце відкриття спадщини невідоме, рішення надсилається до державного нотаріального архіву з метою передачі його за належністю уповноваженому нотаріусу для вжиття заходів з охорони спадкового майна (ч. 2 ст. 249 ЦПК).

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

З відкриттям спадщини закон пов’язує настання таких фактів: для спадкодавця припинення, а для його спадкоємців виникнення в певний час і в певному місці спадкових правовідносин. Такими фактами закон визнає смерть особи або оголошення її померлою. Місцем відкриття спадщини визнається

останнє постійне місце проживання спадкодавця (певний населений пункт - місто, село тощо). З дати відкриття спадщини починає рахуватися шестимісячний строк для її прийняття та подачі претензій кредиторами. Дата відкриття спадщини нотаріусами визначається за оригіналом свідоцтва про смерть спадкодавця або за рішенням суду про оголошення спадкодавця померлим. Рішення суду, що набрало законної сили, надсилається до РАЦСу для реєстрації смерті громадянина, а також до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, а в населеному пункті, де немає нотаріуса, - відповідному органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. У разі наявності в населеному пункті кількох нотаріусів, а також у випадках, коли місце відкриття спадщини невідоме, рішення надсилається до державного нотаріального архіву з метою передачі його за належністю уповноваженому нотаріусу для вжиття заходів з охорони спадкового майна.

II. СКЛАД СПАДЩИНИ

Спадщина. Центральним у спадковому праві є поняття спадщини, під якою ст. 1218 ЦК визначає права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Всі майнові права, що входять до складу спадщини, становлять так званий спадковий актив. Сукупність обов'язків спадкодавця, що переходять до спадкоємців, становить спадковий пасив.

Щодо складу спадщини слід враховувати наступне. **По-перше**, до спадщини входять лише ті права та обов'язки, носієм яких за життя був сам спадкодавець. Права та обов'язки, що виникають зі смертю спадкодавця, ґрунтуються на інших підставах. Так, у випадку смерті застрахованої особи, якщо у договорі особистого страхування не вказаний інший вигодонабувач, страхова сума сплачується спадкоємцям застрахованої особи (ст. 1229 ЦК). У даному випадку спадкового наступництва не відбувається, оскільки право на отримання страхової суми виникає лише внаслідок смерті спадкодавця.

По-друге, не всі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві за життя, здатні за своєю природою переходити до інших осіб. Так, не переходять у спадщину права, які є невід'ємними від особи спадкодавця (ст. 1219 ЦК), наприклад: право авторства; право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; право на відшкодування шкоди у зв'язку із каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; права та обов'язки особи як кредитора або боржника; права та обов'язки, що виникають із договору доручення, крім тих, які набуті спадкоємцем внаслідок виконаного доручення.

По-третє, перехід у спадщину окремих прав та обов'язків, які належали спадкодавцеві за життя та спроможні переходити у спадщину можуть бути виключені або обмежені на підставі прямої вказівки закону. Так, ст. 1227 ЦК

передбачас, що заробітна плата, пенсія, стипендія, аліменти, допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, суми відшкодувань у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, інші соціальні виплати, нараховані спадкодавцеві, але не одержані ним за життя, передаються членам його сім'ї, а у разі не відсутності - входять до складу спадщини.

По-четверте, у спадщину можуть переходити права та обов'язки не тільки з майновим, але і з немайновим змістом, як це має місце при успадкуванні голосуючих акцій в акціонерному товаристві, коли до спадкоємців переходить не тільки право на одержання дивідендів, а й право на участь в управлінні справами акціонерного товариства.

По-п'яте, у випадках, прямо передбачених законом, у спадщину можуть переходити охоронювані законом інтереси. Наприклад, коли громадянин почав приватизувати своє житло, та не встиг завершити цей процес до кінця - перешкодила смерть. У таких випадках спадкоємці мають право завершити розпочатий спадкодавцем процес приватизації та стати власниками майна.

Оскільки спадкодавець за життя встиг виразити свою волю на приватизацію житла (подав належні документи), але помер, то право на приватизацію перейшло у стадію реалізації, зупинившись на шляху до суб'єктивного права, і тому може стати об'єктом спадкування. Ця позиція закріплена у ч. 5 п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1995 р. «Про судову практику у справах щодо захисту права приватної власності».

Якщо спадкодавець ніяких дій, спрямованих на приватизацію житла, не здійснював і помер, то право на приватизацію до спадкоємців не може перейти, оскільки за життя спадкодавця це право не вийшло за межі його правоздатності, тобто не було реалізоване.

Другий приклад стосується набувальної давності. Для набуття власності за давністю володіння, необхідно, крім всіх інших визначених законом умов, безперервно володіти майном протягом встановленого ст. 344 ЦК строку (рухомим - п'ять років, нерухомим - десять років). Володілець може додати до строку свого володіння також і час володіння свого попередника, від якого він отримав майно як його правонаступник. Це правило поширюється на випадки як сингулярного, так і універсального наступництва. І тут у порядку спадкового наступництва до спадкоємця переходить не само право власності, якого ще немає, а тільки можливість його набуття до спливу передбачених законом строків.

У багатьох випадках порядок закликання тієї чи іншої особи до спадкування, а також зміст прав і обов'язків, які перейдуть до спадкоємця, визначаються не тільки загальними положеннями про спадкування, а й спеціальними правилами, які розраховані на окремі види спадкування. Ці правила зосереджені у законодавстві про господарські товариства, а також про інші юридичні особи, у земельному, житловому та інших галузях законодавства. Розглянемо деякі з цих правил.

Стаття 130 ЦК визначає порядок розрахунку із спадкоємцями учасника повного товариства; ч. 5 ст. 147 - перехід частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю до іншої особи; ч. 4 ст. 166 - припинення членства у виробничому кооперативі і перехід паю. Ці положення розвинуті й конкретизовані у законах та інших нормативних актах, які регулюють відносини у сфері виникнення та функціонування окремих організаційно-правових форм юридичних осіб.

В одних випадках спадкоємці можуть повністю зайняти місце спадкодавця у відповідному товаристві або кооперативі. Так, спадкоємець, який успадкував акції, набуває відповідних прав акціонера. Однак такий акціонер не може автоматично замінити спадкодавця у наглядовій раді або виконавчому органі товариства. У товаристві власників житла у випадку смерті громадянина-члена товариства його спадкоємці входять до товариства з моменту виникнення у них права власності на помешкання.

В інших товариствах та кооперативах питання щодо прийняття до них спадкоємців залежить від умов, передбачених у законі та установчих документах. Так, у випадку смерті учасника повного товариства або повного учасника командитного товариства його спадкоємець може вступити у повне товариство лише за згодою інших учасників (ч. ч. 1,2 ст. 127; ч. 1 ст. 135 та ст. 136 ЦК).

Спадкування права на земельну ділянку відбувається на загальних підставах зі збереженням цільового призначення відповідної ділянки. До спадкоємців житлового будинку, інших будівель та споруд переходить право власності або право користування земельною ділянкою, на якій вони розміщені. Інший розмір земельної ділянки може бути передбачений спадкодавцем у заповіті (ст. 1225 ЦК). Поряд із земельною ділянкою успадковується й земельний сервітут на ній.

Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) виникає на підставі договору між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою. Емфітевзис та суперфіцій також можуть передаватися у порядку спадкування.

Щодо обов'язків, які переходять до спадкоємців, то ними можуть бути повернення грошей, які були позичені померлим, чи речі, якими він користувався за договором найму. Спадкоємці мають відшкодувати матеріальні збитки, завдані спадкодавцем у договірних чи недоговірних зобов'язаннях, а також моральну шкоду, яка була присуджена за життя спадкодавця.

До спадкоємців переходить обов'язок сплатити неустойку (штраф, пеню), яка була присуджена судом кредиторіві зі спадкодавця за його життя. За позовом спадкоємців суд може зменшити розмір неустойки (штрафу, пені), розмір відшкодування майнової шкоди (збитків) та моральної шкоди, якщо вони є непомірно великими порівняно з вартістю рухомого чи нерухомого майна, яке було одержане ними у спадщину (ч. 5 ст. 1231 ЦК).

Матеріальні збитки та моральна шкода відшкодовуються спадкоємцями у межах вартості одержаного ними рухомого чи нерухомого майна. Цивільним законодавством також передбачений обов'язок спадкоємців відшкодувати розумні витрати, зроблені одним із них або іншою особою на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця. Витрати можуть бути стягнені не більш як за три роки до смерті спадкодавця (ст. 1232 ЦК). Відшкодування виплачується тільки тим особам, які їх фактично понесли.

До прийняття спадщини спадкоємцями її називають лежачою. У цей проміжок часу вона вже не належить спадкодавцеві, оскільки його немає у живих. Не може вона також належати закликаним до спадкування спадкоємцям, бо у момент відкриття спадщини у них виникає лише право на її прийняття, але не право на спадщину. Тому з моменту відкриття спадщини до прийняття її спадкоємцями вона являє собою сукупність безсуб'єктних прав та обов'язків. Але таке становище є нетривалим. Воно існує доки спадщина не буде прийнятою спадкоємцями або не перейде до держави.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Не зважаючи на те, що законодавцем визначено спадкування як перехід прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємця, необхідно усвідомити, що не всі права та обов'язки спадкодавця складають спадщину.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона вважається померлою (ч. 3 ст. 46 ЦК). Якщо громадянин оголошений померлим як безвісно відсутній, то днем його смерті визнається день набуття законної сили відповідним рішенням суду або той день, який вказаний судом у рішенні. Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, що визначається на підставі ст. 29 ЦК. Визначення часу, з якого відкривається спадщина, має важливе юридичне значення. По-перше з моменту смерті починається перебіг строку на прийняття спадщини (шість місяців - ст. 1270 ЦК); по-друге, на цей день визначається склад спадкового майна (ст. 1218 ЦК); по-третє, визначається коло спадкоємців (статті 1222, 1223 ЦК); по-четверте, починається перебіг строку на пред'явлення вимог кредиторів спадкодавця (ст. 1281 ЦК). Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, що визначається на підставі ст. 29 ЦК. Тимчасове місце проживання, як і місце смерті спадкодавця (яке може у окремих випадках не збігатися з місцем його проживання), не визнається місцем відкриття спадщини.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Важливим елементом для успішного навчання слухачів з дисципліни «Спадкове право» є самостійне опрацювання навчального матеріалу. Воно сприяє виробленню у слухачів вольових якостей, самостійності у роботі над навчальним матеріалом і забезпечує закріплення знань, отриманих на лекції, підготовку до сприймання нового навчального матеріалу під час самостійної роботи тощо.

Для підготовки до групового заняття слухач повинен використовувати рекомендовану літературу, яка знаходиться у бібліотечному та у кафедральному літературному фондах інституту. Також допускається використання інформації, яка знаходиться в мережі Інтернет, із зазначенням певного режиму доступу (адреси) тощо. Крім того, обов'язково слід опрацювати Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5), «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. №7. У зв'язку з цим для закріплення отриманої на лекції інформації слухачам необхідно відповісти на вказані нижче запитання:

1. Процесуальний порядок відкриття спадщини.
2. Об'єкти спадкування.
3. Зміст понять спадщина, спадкова маса, спадкове майно.
4. Права та обов'язки особи, які не входять до складу спадщини.

ТЕМА № 3 СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- I. Поняття заповіту. Зміст заповіту. Форма заповіту.
- II. Особливості заповідальних розпоряджень заповідача.
- III. Право на обов'язкову частку у спадщині. Позбавлення спадщини. Недійсність заповіту.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості ВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.

3. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 21-22. – Ст. 135.
4. Про нотаріат: Закон України № 3425-XII від 2 вересня 1993 р. // ВВР. – 1993. - № 39. – Ст. 383.
5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // Офіційний вісник України від 07.03.2012 р., № 17, стор. 66, стаття 632
6. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5 // Офіційний вісник України від 02.12.2011 р., № 91, стор. 172, стаття 3312
7. Про внесення змін до Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 р. № 940. // Офіційний вісник України від 19.07.2006 р., № 27, стор. 100, стаття 1966
8. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5 // Офіційний вісник України від 25.07.2011 р., № 54, стор. 34, стаття 2155
9. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 № 491 // Офіційний вісник України від 20.05.2011 р., № 35, стор. 75, стаття 1459
10. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. №7 // Вісник Верховного суду України від 22.06.2008 р., № 6, стор. 17
11. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.
12. Рябоконт Є.О. Спадкове право. – К., 2009. – 351 с.
13. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2 – х т. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – Вид. 2-ге. доп. і перероб. / К.: Вид. дім «Ін Юре». – 2010. – Т.1. Заг. частина. – 696 с.
14. Цивільне право України: В 2-х томах. Т. 2. Підручник / За ред.. Є.О. Харитнова, Н.Ю. Голубєвої. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 872 с.
15. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. Книга друга / Д.В.Боброва, О.В.Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. - К.: Юрінком Інтер, 2009. - Кн. 1.- 720 с.
16. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 2. / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф.. А.С. Довгерт, Н.С. Кузнецова. – К. : Юстиніан, 2010. – 1008 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Слід окремо зупинитися на меті такої теми як спадкове право. Навчання спадковому праву передбачає пізнання цивільно-правових норм, практики їх

застосування, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання спадкових відносин.

Базою навчання виступає цивільне законодавство, наука цивільного права, загальна теорія права, філософія, історія та інші науки. Це пояснюється насамперед тим, що навчальна дисципліна має за мету не тільки навчати цивільному праву, а й вчити оволодівати понятійним апаратом науки цивільного права, основними її здобутками, ознайомлення з її проблемами.

ВСТУП

Сучасна правова система України вступила на стан реформування, що зумовлено побудовою в нашому суспільстві демократичної, соціальної, правової держави, яка б існувала і творила право для людини, для захисту її загально визнаних прав і свобод. Встановлення європейського типу публічного правопорядку і законності в країні – його має забезпечити і гарантувати на своїй території молода незалежна державна – є метою такого реформування правової системи.

Смерть фізичної особи припиняє її правоздатність і відкриває спадщину. Людина перестає існувати фізично, але значна кількість цивільних відносин, у яких вона була носієм прав та обов'язків, переходять до інших осіб. Такий перехід майна (спадщини) померлої особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців) називається спадкуванням.

Умови та порядок спадкування регламентуються низкою цивільно-правових норм, що у своїй сукупності складають окремий цивільно-правовий інститут - спадкове право.

Слід зупинитися на актуальності та меті вивчення такої навчальної теми як спадкове право. Навчання спадковому праву передбачає пізнання цивільно-правових норм, практики їх застосування, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання. Тож, розглянувши питання необхідності, актуальності та мету вивчення цивільного права слід перейти саме до поняття спадкового права та його джерел. Отже першим питанням нашої лекції виступає «Поняття заповіту. Зміст заповіту. Форма заповіту».

I. ПОНЯТТЯ ЗАПОВІТУ. ЗМІСТ ЗАПОВІТУ. ФОРМА ЗАПОВІТУ

Спадкування здійснюється двома шляхами: за заповітом та за законом. При цьому перевага надається спадкуванню за заповітом, оскільки воно безпосередньо пов'язане із повноваженням власника — правом розпорядження. Заповіт являє собою вчинений відповідно до вимог закону документ, що містить у собі одностороннє особисте розпорядження спадкодавця на випадок

своєї смерті, стосовно порядку передачі його майна на користь певних осіб (ст.1233 ЦК).

Заповіт характеризується рядом юридичних ознак:

1. *Особистий характер заповіту (неможливість його вчинення через представника);*
2. *Односторонній характер заповіту (для його вчинення достатньо лише виразу волі однієї сторони спадкодавця, без потреби зустрічного волевиявлення спадкоємця);*
3. *Скасувальний характер заповіту (заповідач вправі змінити чи скасувати його в будь-який час, оскільки як одностороннє розпорядження на випадок смерті, він за життя спадкодавця не створює цивільних прав та обов'язків для спадкоємців);*
4. *Посмертний характер дії заповіту (передбачені ним правові наслідки наступають лише з дня смерті особи або з дня вступу у законну силу рішення суду про оголошення її померлою);*
5. *Таємний характер заповіту (законодавче існування заборони розголошення відомостей щодо факту складення заповіту, його змісту, скасування або зміни);*
6. *Встановлена законом форма заповіту (недотримання вимог стосовно форми вчинення заповіту веде до наслідків, передбачених ст.219 ЦК).*

Заповіт - особливий вид правочину, за яким правові наслідки пов'язуються як із смертю заповідача, так із волею осіб, які названі у ньому спадкоємцями. Заповіт - це комплекс розпоряджень спадкодавця на випадок своєї смерті. Поряд з основним розпорядженням - до кого перейде майно, у ньому можуть бути й інші розпорядження немайнового характеру.

За своєю юридичною природою заповіт - односторонній правочин з волевиявленням однієї особи (за винятком заповіту подружжя), внаслідок чого після її смерті у осіб, зазначених у заповіті, виникає чи зникає право на одержання спадщини. Той факт, що спадкоємець за заповітом під час складання заповіту не висловив згоди на прийняття спадщини або не знав про складений заповіт на його користь, не впливає на дійсність заповіту. Заповіт повинен складатися особисто заповідачем. Вчинення його через представника не допускається.

Складання заповіту, незалежно від його змісту, ніякого спадкового правовідношення не породжує. У той же час заповіт виступає як первісний юридичний факт юридичного складу - смерті заповідача, відкриття спадщини, її прийняття, який тягне виникнення спадкового правовідношення за заповітом. У заповіті втілюється воля спадкодавця, якою він може залишити все своє майно або його частину будь-якій особі, як тій, що входить, так і тій, що не входить, у коло спадкоємців за законом; у будь-якому співвідношенні розподілити частки у спадщині між вказаними у заповіті спадкоємцями; скласти особливі заповідальні розпорядження у вигляді підпризначення спадкоємця, заповідального відказу, покладання; позбавити у заповіті права спадкування (позбавити спадщини) всіх своїх спадкоємців і цим обмежитися

тощо, охопити заповітом всю спадщину або її частину. Частина спадщини, яка не охоплена заповітом, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах. До числа цих спадкоємців входять і ті спадкоємці за законом, яким інша частина спадщини була передана за заповітом (ст. 1245 ЦК). Заповідач також має право охопити заповітом як майно, яке йому належить на момент складання заповіту, так і те, яке може належати йому в майбутньому. Суб'єкт права спільної сумісної власності має право заповідати свою частку у цьому праві власності тільки до її визначення та виділу в натурі (ч. 2 ст. 1226 ЦК). Невід'ємне право заповідача - у будь-який момент скасувати або змінити раніше складений заповіт. Пізніше складений заповіт скасовує раніше складений повністю або у частці, у якій вона суперечить заповіту, складеному пізніше (ст. 1254 ЦК). Заповіт може бути скасований шляхом подання відповідної заяви нотаріусу або тому органу (посадовій особі), на який покладено здійснення нотаріальних дій. Таким чином, анулювання раніше складеного заповіту може і не супроводжуватися складанням нового заповіту або внесенням змін у раніше складений заповіт.

Заповіт подружжя (ст. 1243 ЦК) може вчинятися для одержання спадщини - майна, яке було їх спільною сумісною власністю, тією особою, яка була обрана за домовленістю між подружжям, а також для того, щоб той з подружжя, який пережив іншого, продовжував жити у звичайному для нього майновому середовищі. Тобто, у разі складання спільного заповіту частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до того, який його пережив. Нотаріус накладає заборону відчуження майна, яке зазначило подружжя у заповіті, У разі смерті останнього з подружжя право на спадкування мають особи, зазначені подружжям у заповіті. Нотаріус знімає заборону відчуження майна, і спадкоємці отримують його у власність (якщо приймуть спадщину). Законодавець передбачає за життя чоловіка та дружини право кожного з них на відмову від спільного заповіту, Така відмова нотаріально посвідчується.

Одним із принципових положень є свобода заповіту. ЦК передбачає право заповідача зазначити у заповіті ті обставини, наявність або відсутність яких є умовою виникнення у осіб, вказаних у заповіті, права на спадкування - заповіт з умовою (ст. 1242 ЦК). Отже, заповідач обумовлює виникнення права на спадкування у зазначеної у заповіті особи тільки за наявності певних умов, як пов'язаних, так і не пов'язаних з її поведінкою. Так, заповідач може, наприклад, зазначити, що його син одержить право на спадкування, якщо на момент відкриття спадщини буде студентом Гарвардського університету. При цьому не можна вважати ці умови ні обмеженням правоздатності, ні обмеженням суб'єктивних прав. Ніхто не зможе примусити сина навчатися там, де він не хоче. Отже, жодні його суб'єктивні права не будуть порушені. Якщо заповідач взагалі може обійти у заповіті свого сина, то він повинен мати й право зробити у заповіті щодо нього певні застереження. Умова має існувати на момент відкриття спадщини. При цьому та обставина, що син не знав про цю умову, або не міг її виконати, або настання умови від нього не залежало, не

може мати правового значення і не може слугувати підставою визнання такого правочину недійсним.

Стаття 1247 ЦК передбачає загальні вимоги до форми заповіту, який має бути:

- 1) складений письмово, із зазначенням місця та часу його складання;
- 2) особисто підписаний заповідачем або особами, передбаченими ст.207 ЦК;
- 3) посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, зазначеними у статтях 1251, 1252 ЦК.

Порушення зазначених вимог до форми заповіту тягне за собою його нікчемність (ст. 1257 ЦК).

Закон передбачає наступні вимоги щодо посвідчення заповіту нотаріусом:

- нотаріус посвідчує заповіт написаний власноручно заповідачем або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів;

- нотаріус може на прохання особи записати заповіт з її слів власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. Такий заповіт має бути прочитаний заповідачем і підписаний ним. Крім того, у цих випадках вимагається посвідчення заповітів при свідках (ч. 2 ст. 3248 ЦК). Стаття 1253 ЦК передбачає й інші випадки посвідчення заповітів при свідках. Закон вимагає при посвідченні заповіту присутність не менш як двох свідків. Свідками можуть бути особи з повною цивільною дієздатністю. **Не можуть бути свідками:**

нотаріус або інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт;

спадкоємці за заповітом;

члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом;

особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт.

Свідки зачитують заповіт вголос та ставлять свої підписи на ньому. Відомості про особу свідків заносяться у текст заповіту (ст. 1253 ЦК).

Законодавцем вводиться можливість посвідчення секретного заповіту (ст. 1249 ЦК), яким є заповіт, що посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом. Заповідач подає його нотаріусу в заклеєному конверті, на якому має бути особистий підпис заповідача. Нотаріус ставить на конверті напис про посвідчення, скріплює печаткою і в присутності заповідача вкладає його в інший конверт та опечатує. Заповіт може бути будь-коли змінений, доповнений або скасований заповідачем.

Після смерті заповідача, одержавши інформацію про відкриття спадщини[^], нотаріус призначає день оголошення змісту заповіту і повідомляє про це членів сім'ї та родичів спадкодавця, у присутності заінтересованих осіб та двох свідків нотаріус відкриває конверт із заповітом та оголошує його зміст. Про оголошення заповіту складається протокол, який підписується нотаріусом та свідками. Весь зміст заповіту нотаріус записує у протоколі (ст. 1250 ЦК).

Закріплюючи у вигляді загального правила посвідчення заповіту у нотаріуса, законодавець у той же час широко визначає коло випадків, коли заповіти, засвідчені уповноваженими на це посадовими; службовими особами, прирівнюються до нотаріальних (статті 1251, 1252 ЦК).

До нотаріальне посвідчених заповітів прирівнюються:

- Заповіт особи, яка перебуває на лікуванні у лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та Інвалідів, посвідчений головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та інвалідів,
- Заповіт особи, яка перебуває під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України, посвідчений капітаном цього судна,
- Заповіт особи, яка перебуває у пошуковій або іншій експедиції,, посвідчений начальником цієї експедиції,
- Заповіт військовослужбовця, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, а також заповіт робітника, службовця, члена їхніх сімей і члена сім'ї військовослужбовця посвідчений командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу.
- Заповіт особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, посвідчений начальником місця позбавлення волі.
- Заповіт особи, яка тримається під вартою, посвідчений начальником слідчого ізолятора.

Заповіт складається у двох примірниках, один з яких зберігається у нотаріальній конторі, другий видається заповідачу.

Заповіт не може підписувати особа, на користь якої він складений.

При складанні та посвідченні заповіту нотаріус перевіряє, чи є заповідач тією особою, від імені якої складено заповіт, правомірність заповідальних розпоряджень (крім секретного заповіту) та дієздатність заповідача.

Нотаріус має відмовити у посвідченні заповіту, якщо в ньому містяться незаконні розпорядження або якщо заповідач є недієздатною особою. Не може бути посвідчений заповіт, якщо заповідач перебуває у такому стані, що не усвідомлює значення своїх дій (наприклад, заповідач тяжко хворий).

Нотаріус не повинен вимагати документи чи будь-які інші докази належності заповідачеві майна, стосовно якого складається заповіт. Цей факт з'ясовується вже після смерті заповідача, тобто на момент відкриття спадщини.

Особлива форма розпоряджень на випадок смерті передбачена законом щодо вкладів у банках (фінансових установах). Вкладник може залишити розпорядження безпосередньо банку (фінансовій) установі про те, кому він залишає вклад у разі своєї смерті. Це розпорядження може бути зроблене у формі напису на обліковій картці вкладника. Підпис вкладника посвідчується завідуючим відповідним відділенням банківської установи, Право на вклад входить до складу спадщини незалежно від способу розпорядження ним, тобто чи складений заповіт щодо цього вкладу, чи ні. Заповіт, складений після того, як було зроблене розпорядження банківській (кредитній) установі, повністю або частково скасовує його, якщо у заповіті змінено особу до якої має перейти

право на вклад, або якщо заповіт стосується усього майна заповідача (ст. 1228 ЦК).

У різноманітності форм вираження волі заповідача предметно втілений принцип свободи заповіту, який забезпечується додержанням таємниці здійснюваних нотаріальних дій, у тому числі й таємниці заповіту (ст. 1255 ЦК). Нотаріус, інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт, свідки, а також фізична особа, яка підписує заповіт замість заповідача, не мають права до відкриття спадщини розголошувати відомості щодо факту складання заповіту, його змісту, скасування або зміни заповіту. За розголошення як самої таємниці складання заповіту, так і таємниці його змісту нотаріуси та уповноважені на здійснення нотаріальних дій посадові особи несуть встановлену законом відповідальність. Наприклад, приватний нотаріус може бути позбавлений ліцензії на зайняття нотаріальною діяльністю, виключений із нотаріальної палати. Крім цього, на нього може бути покладений обов'язок відшкодувати клієнту заподіяні цим збитки та відшкодувати моральну шкоду.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, спадкування здійснюється двома шляхами: за заповітом та за законом. При цьому перевага надається спадкуванню за заповітом, оскільки воно безпосередньо пов'язане із повноваженням власника — правом розпорядження. Заповіт являє собою вчинений відповідно до вимог закону документ, що містить у собі одностороннє особисте розпорядження спадкодавця на випадок своєї смерті, стосовно порядку передачі його майна на користь певних осіб (ст. 1233 ЦК)

Заповіт характеризується рядом юридичних ознак:

Особистий характер заповіту (неможливість його вчинення через представника);

Односторонній характер заповіту (для його вчинення достатньо лише виразу волі однієї сторони спадкодавця, без потреби зустрічного волевиявлення спадкоємця);

Скасувальний характер заповіту (заповідач вправі змінити чи скасувати його в будь-який час, оскільки як одностороннє розпорядження на випадок смерті, він за життя спадкодавця не створює цивільних прав та обов'язків для спадкоємців);

Посмертний характер дії заповіту (передбачені ним правові наслідки настають лише з дня смерті особи або з дня вступу у законну силу рішення суду про оголошення її померлою);

Таємний характер заповіту (законодавче існування заборони розголошення відомостей щодо факту складання заповіту, його змісту, скасування або зміни);

Встановлена законом форма заповіту (недотримання вимог стосовно форми вчинення заповіту веде до наслідків, передбачених ст. 219 ЦК).

II. ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОВІДАЛЬНИХ РОЗПОРЯДЖЕНЬ ЗАПОВІДАЧА

Законодавець закріпив право спадкоємців після відкриття спадщини самим здійснити тлумачення змісту заповіту. У разі спору між спадкоємцями тлумачення заповіту здійснюється судом відповідно до загальних вимог щодо тлумачення змісту правочину (ст. 1256 ЦК).

До таких відносяться: підпризначення спадкоємця (ст. 1244 ЦК); заповідальний відказ (статті 1237-1239 ЦК); покладання (ст. 1240 ЦК); встановлення сервітуту (ст. 1246 ЦК); призначення виконавця заповіту (статті 1286-1295 ЦК).

У заповіті можуть бути тим чи іншим способом не тільки визначені основний спадкоємець або спадкоємці, а й призначений запасний спадкоємець. Підпризначення спадкоємця застосовується на випадок, якщо спадкоємець, зазначений у заповіті, помре до відкриття спадщини; не прийме її; відмовиться від її прийняття; буде усунений від права на спадкування; у разі відсутності умов, визначених у заповіті (ст. 1242 ЦК).

Підпризначеним спадкоємцем може бути будь-яка особа, зазначена у ст. 1222 ЦК. Підпризначення спадкоємця відрізняється від спадкування за правом представлення, спадкової трансмісії та прирощення спадкових часток. Питання про співвідношення Підпризначення спадкоємця із спадкуванням за правом представлення може виникнути тоді, коли основний спадкоємець помре до відкриття спадщини, тобто раніше спадкодавця. Тоді після відкриття спадщини до спадкування закликалися б онуки та правнуки спадкодавця, які спадкують частку їх померлого батька (матері), але спадкодавець підпризначив йому спадкоємця на цей випадок, який до цих прямих низхідних не відноситься. За чинним законодавством до спадкування буде закликатися підпризначений спадкоємець.

Співвідношення підпризначення спадкоємця із спадковою трансмісією може виникнути тоді, коли основний спадкоємець помре після відкриття спадщини. Питання розмежування проводиться залежно від того, відмовився основний спадкоємець до своєї смерті від спадщини чи помер, не встигнувши її прийняти. У першому випадку до спадкування закликається підпризначений спадкоємець, у другому — спадкоємці того спадкоємця, який помер, не встигнувши прийняти спадщину, тобто відбувається спадкова трансмісія.

Що ж стосується співвідношення підпризначення спадкоємця з прирощенням спадкових часток, то якщо основному спадкоємцеві, який відмовився від спадщини, був підпризначений спадкоємець, прирощення спадкових часток не відбувається. До спадкування закликається підпризначений спадкоємець.

До числа особливих заповідальних розпоряджень заповідача належить і заповідальний відказ (легат). Заповідач покладає на спадкоємця за заповітом виконання будь-якого зобов'язання на користь однієї або кількох осіб (відказоодержувачів), які набувають права вимагати його виконання, Відказоодержувачами можуть бути як особи, що входять, так і які не входять у

коло спадкоємців за законом, Таким чином, в силу легату між спадкоємцем і відказоодержувачем (легатарієм) виникає зобов'язання, у якому легатарій виступає як кредитор, а спадкоємець як боржник. Право вимоги має відказоодержувач до спадкоємця з часу відкриття спадщини.

Предметом заповідального відказу може бути передання відказоодержувачу у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить або не входить до складу спадщини (ч. 1 ст. 1238 ЦК).

Якщо спадкоємець, на якого покладене виконання легату, помре до відкриття спадщини або відмовиться від неї, обов'язок виконання легату переходить на інших спадкоємців, які отримали цю частку. Якщо до відкриття спадщини помирає легатарій, заповідальний відказ втрачає силу. Якщо ж легатарій помирає після відкриття спадщини, права та обов'язки відказоодержувача припиняються з його смертю і не можуть бути передані ним у спадщину, якщо інше не передбачено спадкодавцем, який залишив заповідальний відказ.

Тим не менш, у момент відкриття спадщини на боці легатарія виникає право вимагати виконання зобов'язання від спадкоємця, обтяженого легатом. Це право треба відрізнити від права на прийняття спадщини, яке в момент відкриття її виникає тільки на боці закликаних до спадкування спадкоємців. Доля легату в даному випадку (смерті легатарія після відкриття спадщини) залежить від змісту права, яке належало легатарію, а також від того, чи носять відносини щодо виконання легату між спадкоємцем та відказоодержувачем тривалий характер чи ні.

Спадкодавець має право встановити сервітут щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб (ст. 1246 ЦК). Якщо, наприклад, на спадкоємця, до якого перейшов жилий будинок, заповідач поклав обов'язок надати відказоодержувачу право довічного користування цим будинком або його частиною, то смерть легатарія після відкриття спадщини і після того, як почалося користування будинком або його частиною, потягне припинення заповідального відказу. У даному випадку сервітут, який виник на боці легатарія, носить особистий характер і зі смертю легатарія припиняється.

У той же час перехід права власності на будинок до іншої особи в силу притаманного сервітуту права прямування (ст. 401 ЦК) не тягне припинення права довічного користування. Так, якщо спадкоємець, який отримав у спадщину будинок, продасть чи подарує його іншій особі, відказоодержувач зберігає право користування цим будинком або його частиною відповідно до змісту легату. Але якщо спадкодавець поклав на спадкоємця обов'язок передати легатарію будь-яку річ у власність, то у разі смерті легатарія після відкриття спадщини його спадкоємці мають право вимагати від спадкоємця, обтяженого легатом, його виконання, тобто передачі їм цієї речі у власність.

Правила ч. 1 ст. 1224 ЦК щодо негідних спадкоємців, які усуваються від права на спадкування, застосовуються і до відказоодержувачів (ч. 6 ст. 1224 ЦК). Якщо відказоодержувач шляхом умисних протиправних дій, які

підтверджені судом, сприяв складанню на його користь заповідального відказу, то він на нього права не має.

Заповідальний відказ підлягає виконанню лише у межах реальної вартості майна, яке перейшло до спадкоємця, з вирахуванням частки боргів спадкодавця, що припадають на цю частку (ч. 3 ст. 1238 ЦК). Якщо заповідальним відказом обтяжений спадкоємець, який має право на обов'язкову частку, то відказ підлягає виконанню лише у тій частці, в якій спадкове майно перевищує обов'язкову частку.

Якщо відказоодержувач відмовився від права, що обумовлене на його користь у легаті, то воно переходить до спадкоємця за заповітом, на якого було покладено виконання заповідального відказу.

Відповідно до ст. 1240 ЦК заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру. Таке розпорядження називається покладанням. Якщо такі дії носять майновий характер, то до покладання застосовуються правила про легат. Визначення особи, яка може вимагати від спадкоємця здійснення відповідних дій, залежить від характеру певної мети, що має бути досягнута. Це може бути і орган місцевого самоврядування, і громадська організація, і ініціативна група громадян. Наприклад, на спадкоємця покладений обов'язок здійснити певний ритуал поховання спадкодавця та увічнення його пам'яті. Заповідач може зобов'язати поховати його із додержанням релігійних обрядів, вчинити після похорон поминки, збудувати на могилі певний пам'ятник. Ці розпорядження підлягають виконанню лише у межах дійсної вартості спадкового майна. За всіх обставин вказані розпорядження не повинні виходити за межі розумного і відповідати звичаям даної місцевості. Заповідач може покласти на спадкоємця обов'язок вчинення певних дій загальнокорисного характеру.

До особливих заповідальних розпоряджень спадкодавця відноситься призначення виконавця заповіту. Виконання покладається на призначених у заповіті спадкоємців. У той же час виконання заповіту може бути покладено і на спеціальну особу, яка не є спадкоємцем. Така особа називається виконавцем заповіту. Для цього вимагається письмова згода виконавця, яка виражається на тексті самого заповіту або додається до нього. Заява про згоду бути виконавцем заповіту подається нотаріусу за місцем відкриття спадщини після смерті заповідача (ст. 1289 ЦК). Виконавець заповіту може відмовитись від здійснення своїх повноважень, але повинен негайно повідомити спадкоємців про таку відмову. Виконавець заповіту не може відмовитися від здійснення своїх повноважень у разі необхідності вчинення невідкладних дій, зволікання з якими загрожує завданням збитків спадкоємцям. За збитки, завдані ним у зв'язку з невиконанням вимог, виконавець заповіту несе відповідальність. Повноваження виконавця заповіту тривають до повного здійснення волі спадкодавця, вираженої у заповіті.

Виконавець заповіту може бути призначений заповідачем, спадкоємцями, нотаріусом. Заповідач може доручити виконання заповіту фізичній особі з повною дієздатністю або юридичній особі. Якщо заповіт

складено на користь кількох осіб, виконання заповіту може бути доручено комусь із них. Якщо заповіт складено на користь однієї особи, виконання заповіту може бути покладено на особу, яка не є спадкоємцем за заповітом (ст. 1286 ЦК).

Спадкоємці можуть звернутися з позовом про усунення виконавця заповіту, призначеного заповідачем, від виконання ним своїх повноважень, якщо він не може забезпечити виконання волі заповідача. Спадкоємці також мають право обрати виконавця з числа спадкоємців або призначити виконавцем заповіту іншу особу, якщо заповідач не призначив виконавця заповіту; особа, яка була призначена заповідачем, відмовилася від виконання заповіту; була усунута від виконання заповіту. Якщо спадкоємці не змогли досягти згоди щодо призначення виконавця заповіту, він може бути призначений судом на вимогу одного з них (ст. 1287 ЦК). У таких же випадках, а також коли призначення виконавця заповіту потребують інтереси спадкоємців, він може бути призначений нотаріусом за місцем відкриття спадщини. Виконавець заповіту має право здійснювати всі дії, необхідні для його виконання. Повноваження виконавця заповіту посвідчуються документом, який видається нотаріусом за місцем відкриття спадщини. Дії виконавця заповіту контролюють спадкоємці. Після виконання заповіту виконавець заповіту подає спадкоємцям звіт про виконання своїх повноважень. Спадкоємці мають право оскаржити до суду дії виконавця заповіту, якщо вони не відповідають ЦК, іншим законам або порушують інтереси спадкоємців. До вимог про визнання неправомірними дій виконавця заповіту застосовується позовна давність в один рік (ст. 1293 ЦК). Після припинення повноважень виконавець заповіту повинен повернути нотаріусу виданий йому документ. Виконавець заповіту має право вимагати плату за виконання своїх повноважень. Спадкодавець може визначити у заповіті певне майно (в натурі або у грошах), яке має право одержати виконавець заповіту із складу спадщини як плату за виконання своїх повноважень. Якщо плата не визначена заповідачем, вона визначається за домовленістю виконавця заповіту та спадкоємців, а в разі спору - судом. Виконавець заповіту має право вимагати від спадкоємців відшкодування витрат, зроблених ним для охорони спадщини, управління нею та виконання заповіту (ст. 129).

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

До особливих заповідальних розпоряджень заповідача слід віднести: підпризначення спадкоємця (ст. 1244 ЦК); заповідальний відказ (статті 1237-1239 ЦК); покладання (ст. 1240 ЦК); встановлення сервітуту (ст. 1246 ЦК); призначення виконавця заповіту (статті 1286-1295 ЦК). До особливих заповідальних розпоряджень спадкодавця відноситься призначення виконавця заповіту. Виконання покладається на призначених у заповіті спадкоємців. У той же час виконання заповіту може бути покладено і на спеціальну особу, яка не є спадкоємцем. Така особа називається виконавцем заповіту.

III. ПРАВО НА ОBOB'ЯЗKOBY ЧACTKY Y CПAДЩИНІ. ПOЗБАВЛЕННЯ CПAДЩИНИ. НЕДІЙCНІCТЬ ЗАПОВІТУ

Свобода заповідальних розпоряджень обмежується в інтересах певних осіб, визначених у законі. Вони називаються необхідними спадкоємцями. Це особиста категорія спадкоємців, за якими незалежно від змісту заповіту спадкодавця зберігається певна частка у спадщині, яка називається обов'язковою, оскільки необхідні спадкоємці, крім негідних, не можуть бути позбавлені права на її успадкування.

Право на обов'язкову частку мають неповнолітні або повнолітні непрацездатні діти спадкодавця (у тому числі усиновлені), непрацездатна вдова, батьки (усиновителі) й утриманці померлого. Коло цих спадкоємців визначається згідно з критеріями, що були використані щодо встановлення осіб, які відносяться до спадкоємців першої черги, а також осіб, які закликаються до спадкування за законом як непрацездатні утриманці (особи, які досягли пенсійного віку; інваліди I, II, III груп).

Наведений перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку, є вичерпним. Тобто, право на обов'язкову частку не мають ні спадкоємці за законом другої черги, ні спадкоємці, які спадкують за правом представлення цю частку. Право на таку частку не залежить від згоди інших спадкоємців на її отримання, рівно як і від того, чи проживав необхідний спадкоємець разом із спадкодавцем, чи окремо від нього.

Обов'язкова частка повинна складати не менше половини частки, яка належала б спадкоємцеві у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). Тобто обов'язкова частка має складати половину законної частки. Цей розмір може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення (ч. 1 ст. 1241 ЦК).

При визначенні розміру обов'язкової частки необхідного спадкоємця слід враховувати вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу на користь необхідного спадкоємця, а також вартість речей та майнових прав, які перейшли до цього спадкоємця. І не має значення, чи проживав необхідний спадкоємець разом із спадкодавцем, чи окремо від нього. У даному випадку йдеться лише про спадкоємців, які мали б право на одержання предметів домашнього вжитку при спадкуванні за законом. Тобто, якщо спадкоємець проживає спільно із спадкодавцем не менше одного року до відкриття спадщини, він має переважне перед іншими спадкоємцями (за законом) право на виділ йому цього майна у натурі в розмірі частки у спадщині, яка йому належить (ч. 1 ст. 1279 ЦК).

Якщо ж необхідний спадкоємець не проживав спільно із спадкодавцем, але серед інших спадкоємців за законом є такі, що проживали спільно із померлим не менше одного року до його смерті, при визначенні обов'язкової

частки не враховується вартість предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку.

Спадкоємці, які разом із спадкодавцем були співвласниками майна (незалежно від проживання їх разом із померлим рік до його смерті), мають переважне право перед Іншими спадкоємцями на виділ їм у натурі цього майна у межах частки у спадщині (ч. 2 ст. 1279 ЦК). Якщо заповідач зробив розпорядження банківській установі щодо вкладу, то право на вклад входить до складу спадщини незалежно від способу розпорядження ним, тобто при визначенні розміру обов'язкової частки вартість вкладу також враховується (ч. 2 ст. 1228 ЦК).

6. Відповідно до ч. 2 ст. 1235 ЦК заповідач може у заповіті позбавити права на спадкування будь-кого з числа спадкоємців за законом без зазначення причин такого рішення. Існує пряме та побічне позбавлення спадщини, оскільки правові наслідки у цих випадках неоднакові. При прямому позбавленні спадщини заповідач зазначає у заповіті осіб, яким він залишає своє майно, а також тих, кого позбавляє права спадкування. Наприклад, заповідач залишає все своє майно двом синам, а дружину позбавляє спадщини взагалі. При відмові синів від прийняття спадщини до спадкування будуть закликатися спадкоємці другої черги.

При побічному позбавленні спадщини заповідач, наприклад, залишає все своє майно двом синам, але про дружину взагалі у заповіті не згадує. Якщо сини відмовляться від спадщини, до спадкування вже буде закликатися вдова померлого. Заповідач не може позбавити права на спадкування необхідних спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. У разі смерті особи, яка була позбавлена права на спадкування, до смерті заповідача, це позбавлення її права втрачає чинність. Діти (онуки) цієї особи одержують право на спадкування на загальних підставах, тобто позбавлення права на спадкування їх батьків на них не розповсюджується (ч. 3 ст. 1235 ЦК). Спадкоємець, позбавлений права на спадкування за заповітом, який буде визнаний судом недійсним, одержує право на спадкування за законом на загальних підставах (ч. 4 ст. 1257 ЦК).

Спори щодо дійсності чи недійсності заповіту виникають після смерті заповідача, коли його воля вже не може бути змінена. Ці спори можуть бути пов'язані з тим, що заповіт був складений особою з певними порушеннями змісту, форми, вад суб'єктного складу, а також волі заповідача. І оскільки заповіт - це односторонній правочин, то за наявності вказаних підстав його можливо віднести або до нікчемних або до оспорюваних правочинів із відповідними наслідками.

Відповідно до ст. 1257 ЦК, заповіт складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. Якщо за позовом заінтересованої особи судом буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі, такий заповіт може бути судом визнаний недійсним. Недійсність заповіту у певній частині, тобто окремого розпорядження, не має наслідком

недійсність Іншої його частини або в цілому. Момент недійсності заповіту визначається на підставі загальної норми визначення моменту недійсності правочину (ст. 236 ЦК).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Свобода заповідальних розпоряджень обмежується в інтересах певних осіб, визначених у законі - необхідних спадкоємців. Це особлива категорія спадкоємців, за якими незалежно від змісту заповіту спадкодавця зберігається певна частка у спадщині, яка називається обоє 'язковою, оскільки необхідні спадкоємці, крім негідних, не можуть бути позбавлені права на її успадкування. Право на обов'язкову частку мають неповнолітні або повнолітні непрацездатні діти спадкодавця (у тому числі усиновлені), непрацездатна вдова, батьки (усиновителі) й утриманці померлого. Коло цих спадкоємців визначається згідно з критеріями, що були використані щодо встановлення осіб, які відносяться до спадкоємців першої черги, а також осіб, які закликаються до спадкування за законом як непрацездатні утриманці (у віці до 16 років, а які вчаться - до 18 років; жінки - з 55 років, чоловіки - з 60 років; інваліди I, II, III груп).

Наведений перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку, є вичерпним. Тобто, право на обов'язкову частку не мають ні спадкоємці за законом другої черги, ні спадкоємці, які спадкують за правом представлення цю частку. Право на таку частку не залежить від згоди інших спадкоємців на її отримання, рівно як і від того, чи проживав необхідний спадкоємець разом із спадкодавцем, чи окремо від нього.

Обов'язкова частка повинна складати не менше половини частки, яка належала б спадкоємцеві у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). Тобто обов'язкова частка має складати половину законної частки. Цей розмір може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення (ч. 1 ст. 1241 ЦК).

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, сьогодні ми розглянули тему як «Спадкування за заповітом». Протягом лекції ми розглянули поняття та особливості спадкування за заповітом та особливості заповідальних розпоряджень заповідача. Отже, спадкування здійснюється двома шляхами: за заповітом та за законом. При цьому перевага надається спадкуванню за заповітом, оскільки воно безпосередньо пов'язане із повноваженням власника — правом розпорядження. Заповіт являє собою вчинений відповідно до вимог закону документ, що містить у собі одностороннє особисте розпорядження спадкодавця на випадок

своєї смерті, стосовно порядку передачі його майна на користь певних осіб (ст.1233 ЦК). Ця лекція, на мою думку, є найголовнішою, оскільки в ній закріплюються загальні засади функціонування спадкового права як інституту цивільного права. До особливих заповідальних розпоряджень заповідача слід віднести: підпризначення спадкоємця (ст. 1244 ЦК); заповідальний відказ (статті 1237-1239 ЦК); покладання (ст. 1240 ЦК); встановлення сервітуту (ст. 1246 ЦК); призначення виконавця заповіту (статті 1286-1295 ЦК). До особливих заповідальних розпоряджень спадкодавця відноситься призначення виконавця заповіту. Виконання покладається на призначених у заповіті спадкоємців. У той же час виконання заповіту може бути покладено і на спеціальну особу, яка не є спадкоємцем. Така особа називається виконавцем заповіту. Свобода заповідальних розпоряджень обмежується в інтересах певних осіб, визначених у законі - необхідних спадкоємців. Це особлива категорія спадкоємців, за якими незалежно від змісту заповіту спадкодавця зберігається певна частка у спадщині, яка називається обоє 'язковою, оскільки необхідні спадкоємці, крім негідних, не можуть бути позбавлені права на її успадкування. Право на обов'язкову частку мають неповнолітні або повнолітні непрацездатні діти спадкодавця (у тому числі усиновлені), непрацездатна вдова, батьки (усиновителі) й утриманці померлого. Коло цих спадкоємців визначається згідно з критеріями, що були використані щодо встановлення осіб, які відносяться до спадкоємців першої черги, а також осіб, які закликаються до спадкування за законом як непрацездатні утриманці (у віці до 16 років, а які вчаться - до 18 років; жінки - з 55 років, чоловіки - з 60 років; інваліди I, II, III груп).

Наведений перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку, є вичерпним. Тобто, право на обов'язкову частку не мають ні спадкоємці за законом другої черги, ні спадкоємці, які спадкують за правом представлення цю частку. Право на таку частку не залежить від згоди інших спадкоємців на її отримання, рівно як і від того, чи проживав необхідний спадкоємець разом із спадкодавцем, чи окремо від нього.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Для підготовки до групового заняття слухач повинен використовувати рекомендовану літературу, яка знаходиться у бібліотечному та у кафедральному літературному фондах інституту. Також допускається використання інформації, яка знаходиться в мережі Інтернет, із зазначенням певного режиму доступу (адреси) тощо. Крім того, обов'язково слід опрацювати Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5), «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. №7. У зв'язку з цим для закріплення отриманої на лекції інформації слухачам необхідно відповісти на вказані нижче запитання:

1. Що розуміється під заповітом та яке його значення?
2. Які умови дійсності заповіту?
3. Які правові наслідки недотримання вимог закону щодо чинності заповіту?
4. Які особливості спадкування за заповітом?
5. Хто має право на обов'язкову частку у спадщині?
6. Який розмір обов'язкової частки у спадщині?
7. Як відбувається оформлення заповіту?
8. В чому суть принципу свободи заповіту?

ТЕМА № 4 СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- I. Поняття спадкування за законом. Коло спадкоємців за законом.
- II. Спадкування за правом представлення. Розподіл спадщини між спадкоємцями.
- III. Здійснення спадкових прав.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості ВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.
3. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 21-22. – Ст. 135.
4. Про нотаріат: Закон України № 3425-XII від 2 вересня 1993 р. // ВВР. – 1993. - № 39. – Ст. 383.
5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // Офіційний вісник України від 07.03.2012 р., № 17, стор. 66, стаття 632
6. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5 // Офіційний вісник України від 02.12.2011 р., № 91, стор. 172, стаття 3312
7. Про внесення змін до Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 р. № 940. // Офіційний вісник України від 19.07.2006 р., № 27, стор. 100, стаття 1966

8. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5 // Офіційний вісник України від 25.07.2011 р., № 54, стор. 34, стаття 2155
9. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 № 491 // Офіційний вісник України від 20.05.2011 р., № 35, стор. 75, стаття 1459
10. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. №7 // Вісник Верховного суду України від 22.06.2008 р., № 6, стор. 17
11. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.
12. Рябоконт Є.О. Спадкове право. – К., 2009. – 351 с.
13. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2 – х т. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – Вид. 2-ге. доп. і перероб. / К.: Вид. дім «Ін Юре». – 2010. – Т.1. Заг. частина. – 696 с.
14. Цивільне право України: В 2-х томах. Т. 2. Підручник / За ред.. Є.О. Харитнова, Н.Ю. Голубєвої. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 872 с.
15. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. Книга друга / Д.В.Боброва, О.В.Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнєцової. - К.: Юрінком Інтер, 2009. - Кн. 1.- 720 с.
16. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 2. / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф.. А.С. Довгерт, Н.С. Кузнєцова. – К. : Юстиніан, 2010. – 1008 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Слід окремо зупинитися на меті такої теми як спадкове право. Навчання спадковому праву передбачає пізнання цивільно-правових норм, практики їх застосування, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання спадкових відносин.

Базою навчання виступає цивільне законодавство, наука цивільного права, загальна теорія права, філософія, історія та інші науки. Це пояснюється насамперед тим, що навчальна дисципліна має за мету не тільки навчати цивільному праву, а й вчити оволодівати понятійним апаратом науки цивільного права, основними її здобутками, ознайомлення з її проблемами.

ВСТУП

Сучасна правова система України вступила на стан реформування, що зумовлено побудовою в нашому суспільстві демократичної, соціальної, правової держави, яка б існувала і творила право для людини, для захисту її загально визнаних прав і свобод. Встановлення європейського типу публічного

правопорядку і законності в країні – його має забезпечити і гарантувати на своїй території молода незалежна державна – є метою такого реформування правової системи.

Смерть фізичної особи припиняє її правоздатність і відкриває спадщину. Людина перестає існувати фізично, але значна кількість цивільних відносин, у яких вона була носієм прав та обов'язків, переходять до інших осіб. Такий перехід майна (спадщини) померлої особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців) називається спадкуванням. Умови та порядок спадкування регламентуються низкою цивільно-правових норм, що у своїй сукупності складають окремий цивільно-правовий інститут - спадкове право.

Слід зупинитися на актуальності та меті вивчення такої навчальної теми як спадкове право. Навчання спадковому праву передбачає пізнання цивільно-правових норм, практики їх застосування, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання.

Тож, розглянувши питання необхідності, актуальності та мету вивчення цивільного права слід перейти саме до поняття спадкового права та його джерел. Отже, першим питанням нашої лекції виступає «Поняття спадкування за законом. Коло спадкоємців за законом».

I. ПОНЯТТЯ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ. КОЛО СПАДКОЄМЦІВ ЗА ЗАКОНОМ

Згідно із принципом свободи заповідання спадкування за законом має місце у разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини (ч. 2 ст. 1223 ЦК).

При спадкуванні за законом спадщина переходить до осіб, зазначених у законі. Законом також передбачений і порядок переходу майна померлої особи до цих осіб (ст. 1258 ЦК).

Таким чином, існують два загальних положення, які стосуються спадкування за законом:

- по-перше, коло спадкоємців за законом визначене законом вичерпно;
- по-друге, визначена черговість закликання спадкоємців за законом до спадкування.

У ЦК застосований підхід найширшого охоплення числа осіб, до яких могла б перейти спадщина у разі відсутності заповіту. Передбачається п'ять черг спадкоємців за законом.

До першої черги спадкоємців віднесені такі особи:

діти, походження яких засвідчується у встановленому законом порядку (ст. 121 Сімейного кодексу України) (далі - СК). Умови та порядок встановлення походження дітей визначені у главі 12 СК.

За загальним правилом після смерті матері діти у всіх випадках визнаються спадкоємцями за законом. Після смерті батька діти закликаються до спадкування тільки за наявності правового зв'язку між батьком і дитиною, зокрема:

- а) коли дитина зачата і (або) народжена від батьків, які перебувають у зареєстрованому шлюбі (ст. 122 СК);
- б) якщо походження дітей від даних батьків, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, встановлено на підставі спільної заяви батька та матері дитини, поданої до державного органу реєстрації актів цивільного стану (ст. 126 СК);
- в) коли походження дитини встановлюється за заявою чоловіка, який вважає себе батьком дитини (ст. 127 СК);
- г) коли походження дитини від даного батька встановлено у судовому порядку (ст. 128 СК).

Діти, народжені у шлюбі, визнаному недійсним, мають такі самі спадкові права, що й діти, народжені у дійсному шлюбі. Спадкові права усиновлених та усиновлювачів прирівнюються до спадкових прав дітей та батьків. Це означає, що, по-перше, усиновлені та усиновлювачі спадкують після смерті один одного; по-друге, усиновлені та їх нащадки спадкують після родичів усиновлювача на таких же підставах, що і його нащадки; по-третє, усиновлювачі і його родичі після смерті усиновленого та його нащадків спадкують на таких самих підставах, що і після нащадків усиновлювача (ст. 1260 ЦК). У свою чергу, усиновлені та їх нащадки не спадкують після смерті своїх кровних родичів, а кровні родичі усиновленого не спадкують після смерті усиновленого та його нащадків.

У випадках, передбачених ч. 2 ст. 232 СК, відносини усиновленої дитини з одним із її батьків або із родичами померлого одного з батьків можуть бути збережені. У зазначених випадках усиновлена дитина та її кровні родичі, стосовно яких у неї зберігаються особисті немайнові і майнові права та обов'язки, спадкують один після одного на загальних підставах.

Діти, усиновлені після смерті осіб, майно яких вони мали право спадкувати, не втрачають право ні на законну, ні на обов'язкову частку в спадщині, оскільки до відкриття її правовідносини із спадкодавцем, який є їх батьком чи матір'ю, не були припинені.

Пасинки чи падчерки не закликаються до спадкування за законом після смерті вітчима або мачухи, за винятком випадків їх усиновлення або наявності факту утримання.

Друге з подружжя як таке має право на спадкування, якщо перебувало у зареєстрованому шлюбі з померлим на момент відкриття спадщини. Жінка визнається спадкоємицею після смерті чоловіка, а чоловік є спадкоємцем після смерті жінки незалежно від факту їх проживання разом або надання один одному матеріальної допомоги. Також не має значення характер особистих стосунків між ними.

Якщо на момент відкриття спадщини шлюб у встановленому законом порядку було розірвано, то колишня дружина права на спадкування майна колишнього чоловіка не має і навпаки. Не мають права на спадкування за законом одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким судом, за винятком випадків, передбачених ч. 4ст. 1224 ЦК.

Батьки померлого. З урахуванням наведеного вище, спадкоємцями також вважаються усиновителі померлого.

Онуки та правнуки померлого одержати спадщину матимуть можливість лише за умови відсутності (смерті) на момент відкриття спадщини їх матері чи батька (відповідно діда або баби), які мали право на спадщину, але померли до її відкриття. Такий перехід права на спадкування називається спадкуванням за правом представлення (більш докладніше буде розглядатися далі).

До складу спадкоємців другої черги входять такі особи: рідні брати та сестри спадкодавця закликаються до спадкування після його смерті незалежно від того, чи були вони повнородними або неповнородними. Достатньо, щоб вони були єдинокровними (такі, що мають спільного батька і різних матерів) або єдиноутробними (такі, що мають спільну матір і різних батьків). Брати та сестри більш віддалених ступенів спорідненості (починаючи із двоюрідних) до спадкування за законом не закликаються. Зведені брати та сестри померлого також не вважаються спадкоємцями.

Дід та баба померлого як з боку матері, так і з боку батька померлого.

До третьої черги спадкоємців зараховуються рідні дядько та тітка спадкодавця.

До четвертої черги спадкоємців належать особи, які були членами сім'ї спадкодавця протягом щонайменше останніх п'яти років його життя. Тобто, їх коло формується за ознакою сімейних зв'язків.

Завершують перелік спадкоємців інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від померлого. Народження самого спадкодавця не зараховується до цього числа (ч. 1 ст. 1265 ЦК).

Окреме місце серед спадкоємців за законом займають утриманці спадкодавця, які належать до п'ятої черги спадкоємців і являють собою осіб, які не були членами сім'ї спадкодавця, але не менш п'яти років одержували від нього матеріальну допомогу, що була для них єдиним або основним джерелом засобів до існування (ч. 2 ст. 1265 ЦК). Отже, для визнання особи утриманцем слід враховувати, що якщо йдеться про непрацездатну особу, то вона не може бути членом сім'ї спадкодавця, строк надання їй допомоги спадкодавцем має бути не менше п'яти років до смерті останнього, допомога повинна надаватися не епізодично, а систематично та бути для цієї особи єдиним або основним джерелом засобів до існування.

При цьому не вимагається, щоб непрацездатний утриманець проживав разом із спадкодавцем.

Крім загального правила щодо чергового закликання до спадкування, передбачена можливість зміни черговості одержання права на спадкування, яка може бути здійснена самими спадкоємцями або судом (ст. 1259 ЦК):

по-перше, черговість одержання права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців, який укладається після відкриття спадщини;

по-друге, за позовом особи, яку не включено до складу спадкоємців за законом, суд може визнати за нею право на спадкування, якщо буде встановлено, що протягом тривалого часу вона опікувалася, надавала матеріальну допомогу та інші види допомоги спадкодавцеві, який через хворобу чи каліцтво опинився у безпорадному стані.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, існують два загальних положення, які стосуються спадкування за законом: по-перше, коло спадкоємців за законом визначене законом вичерпно; по-друге, визначена черговість закликання спадкоємців за законом до спадкування. У ЦК застосований підхід найширшого охоплення числа осіб, до яких могла б перейти спадщина у разі відсутності заповіту. Передбачається п'ять черг спадкоємців за законом. У ЦК застосований підхід найширшого охоплення числа осіб, до яких могла б перейти спадщина у разі відсутності заповіту. Передбачається п'ять черг спадкоємців за законом.

До першої черги спадкоємців віднесені такі особи:

Діти, друге з подружжя як таке має право на спадкування, якщо перебувало у зареєстрованому шлюбі з померлим на момент відкриття спадщини, онуки та правнуки померлого.

До складу спадкоємців другої черги входять такі особи: рідні брати та сестри спадкодавця закликаються до спадкування після його смерті незалежно від того, чи були вони повнорідними або неповнорідними.

Дід та баба померлого як з боку матері, так і з боку батька померлого.

До третьої черги спадкоємців зараховуються рідні дядько та тітка спадкодавця.

До четвертої черги спадкоємців належать особи, які були членами сім'ї спадкодавця протягом щонайменше останніх п'яти років його життя. Тобто, їх коло формується за ознакою сімейних зв'язків.

Завершують перелік спадкоємців інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення.

Окреме місце серед спадкоємців за законом займають утриманці спадкодавця, які належать до п'ятої черги спадкоємців і являють собою осіб, які не були членами сім'ї спадкодавця, але не менш п'яти років одержували від нього матеріальну допомогу, що була для них єдиним або основним джерелом засобів до існування.

II. СПАДКУВАННЯ ЗА ПРАВОМ ПРЕДСТАВЛЕННЯ. РОЗПОДІЛ СПАДЩИНИ МІЖ СПАДКОЄМЦЯМИ

До числа спадкоємців за законом відносяться також спадкоємці, які закликаються до спадкування за правом представлення. Закликання вказаних спадкоємців до спадкування має місце лише за наявності передбачених законом спеціальних умов і має певні особливості. Насамперед спадкоємство за правом представлення відбувається лише тоді, коли спадкоємець, який був би закликаний до спадкування, якщо був би живий, вмирає раніше спадкодавця, тобто до відкриття спадщини. За таких обставин до спадкування за законом після смерті спадкодавця закликаються особи, які: заступають місце спадкоємця, який помер раніше спадкодавця.

Коло осіб, які закликаються до спадкування за правом представлення, обмежений. Це онуки та правнуки, прабаба та прадід, племінники, а також двоюрідні брати та сестри спадкодавця (ст. 1266 ЦК).

Наявність вказаних осіб, які можуть бути закликані до спадкування за правом представлення, не позбавляє спадкодавця права розпорядитися спадщиною за своїм розсудом. Зазначені особи права на обов'язкову частку не мають. Спадкодавець може залишити все своє майно за заповітом іншим особам, підпризначити визначеному ним спадкоємцю другого спадкоємця тощо.

Онуки та правнуки, прабаба та прадід, племінники, двоюрідні сестри та брати спадкодавця не спадкують на рівних з іншими спадкоємцями за законом того ж спадкодавця. Вони спадкують лише ту частку у спадщині, яка належала б їх померлим рідним, якщо б вони були живі.

Відмова з боку спадкоємця від спадщини на користь зазначених осіб може мати місце лише за умови їх належності до спадкоємців за заповітом або за законом.

Якщо відсутні спадкоємці як за заповітом, так і за законом, або ніхто із спадкоємців не прийняв спадщину, або відмовилися від її прийняття, або усунені взагалі від права на спадкування, таке майно переходить у власність територіальної громади (ст. 1277 ЦК). За заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини після спливу одного року з часу її відкриття суд може визнати спадщину відумерлою. Спадкова маса, як об'єкт універсального правонаступництва, незалежно від місця її знаходження, у момент відкриття спадщини юридично виступає як єдиний комплекс.

Розмір часток у спадщині кожного із спадкоємців за законом визнається рівним, якщо спадкодавець у заповіті сам не розподілив спадщину між ними. Спадкоємці мають можливість домовитися між собою щодо зміни розміру частки когось із них стосовно рухомого майна. Якщо йдеться про нерухоме майно - закон вимагає укласти таку угоду в письмовій формі та нотаріально її посвідчити (ст. 1267 ЦК).

Якщо хтось із спадкоємців не прийме спадщину, його частка переходить до інших спадкоємців, закликаних до спадкування, і ділиться між ними порівну. Кожен із спадкоємців має право на виділ його частки в натурі. Однак лише певні спадкоємці мають переважне право на виділ їм у натурі окремого спадкового майна. По-перше, це стосується спадкування предметів звичайної обстановки та вжитку.

По-друге, необхідно визначити частку того з подружжя, хто пережив іншого, у спільно нажитому майні, оскільки на цю частку спадщина взагалі не відкривається. При цьому слід враховувати можливість переходу від законного правового режиму майна подружжя (спільної сумісної власності) до договірному, при якому подружжя має можливість встановити певний (в цілому або у частці) режим роздільної або спільної часткової власності.

По-третє, спадкоємці, які були співвласниками майна із спадкодавцем, мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм в натурі їхньої частки майна у спадщині. Такий виділ не може порушувати інтересів інших спадкоємців.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, спадкування за правом представлення відбувається лише тоді, коли спадкоємець, який був би закликаний до спадкування, якщо був би живий, вмирає раніше спадкодавця, тобто до відкриття спадщини. За таких обставин до спадкування за законом після смерті спадкодавця закликаються особи, які заступають місце спадкоємця, який помер раніше спадкодавця. Коло осіб, які закликаються до спадкування за правом представлення, обмежений. Це онуки та правнуки, прабаба та прадід, племінники, а також двоюрідні брати та сестри спадкодавця (ст. 1266 ЦК). До числа спадкоємців за законом відносяться також спадкоємці, які закликаються до спадкування за правом представлення. Закликання вказаних спадкоємців до спадкування має місце лише за наявності передбачених законом спеціальних умов і має певні особливості. Насамперед спадкоємство за правом представлення відбувається лише тоді, коли спадкоємець, який був би закликаний до спадкування, якщо був би живий, вмирає раніше спадкодавця, тобто до відкриття спадщини. За таких обставин до спадкування за законом після смерті спадкодавця закликаються особи, які заступають місце спадкоємця, який помер раніше спадкодавця.

Коло осіб, які закликаються до спадкування за правом представлення, обмежений. Це онуки та правнуки, прабаба та прадід, племінники, а також двоюрідні брати та сестри спадкодавця (ст. 1266 ЦК).

Наявність вказаних осіб, які можуть бути закликані до спадкування за правом представлення, не позбавляє спадкодавця права розпорядитися спадщиною за своїм розсудом. Зазначені особи права на обов'язкову частку не мають. Спадкодавець може залишити все своє майно за заповітом іншим особам, підпризначити визначеному ним спадкоємцю другого спадкоємця тощо.

Онуки та правнуки, прабаба та прадід, племінники, двоюрідні сестри та брати спадкодавця не спадкують на рівних з іншими спадкоємцями за законом того ж спадкодавця. Вони спадкують лише ту частку у спадщині, яка належала б їх померлим рідним, якщо б вони були живі.

Відмова з боку спадкоємця від спадщини на користь зазначених осіб може мати місце лише за умови їх належності до спадкоємців за заповітом або за законом. Якщо відсутні спадкоємці як за заповітом, так і за законом, або ніхто із спадкоємців не прийняв спадщину, або відмовилися від її прийняття, або усунені взагалі від права на спадкування, таке майно переходить у власність територіальної громади (ст. 1277 ЦК). За заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини після спливу одного року з часу її відкриття суд може визнати спадщину відумерлою.

III. ЗДІЙСНЕННЯ СПАДКОВИХ ПРАВ

Прийняття спадщини. Право на прийняття спадщини є суб'єктивним цивільним правом, змістом якого є альтернативна можливість спадкоємця прийняти або відмовитися від спадщини. Спадкове майно переходить до спадкоємців лише за умови їх бажання прийняти спадщину. Право на прийняття спадщини може бути здійснено як шляхом прямого волевиявлення (поданням спадкоємцем заяви про прийняття спадщини до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини), так і шляхом вступу спадкоємця у володіння або управління спадковим майном. Такі дії можуть виражатися у тому, що спадкоємець після відкриття спадщини продовжує володіти та користуватися тими ж предметами, якими за життя спадкодавця користувався разом із ним (наприклад, проживав в одному будинку із спадкодавцем). Якщо спадкоємець виявив згоду прийняти спадщину, вона вважається належною спадкоємцеві з моменту її відкриття (ч. 5 ст. 1268 ЦК).

Акт прийняття спадщини носить універсальний характер. Він розповсюджується на все спадкове майно, у чому б воно не виражалось і де б воно не перебувало. Якщо спадщина знаходиться у різних місцях, то приймаючи спадщину за місцем її відкриття, спадкоємець цим самим отримує спадщину і в інших місцях.

Акт прийняття спадщини носить беззастережний характер. Прийняття спадщини з умовою чи із застереженням не допускається. Спадщина може бути прийнята тільки цілком, не можна прийняти лише частину спадщини. Зрозуміло, що у даному випадку йдеться про прийняття спадкоємцем тієї спадкової частки, яке йому належить.

Спадкоємці розмежовуються на тих, які проживали, і тих, які не проживали із спадкодавцем. Перші вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо не заявили відмови від неї, для других передбачається подання заяви до нотаріуса про згоду прийняти спадщину (ч. 3 ст. 1268 ЦК).

Для прийняття спадщини у законі встановлено шестимісячний строк, який рахується з моменту її відкриття. Якщо спадкоємець у зазначений термін не прийме спадщину, то він втрачає право на її прийняття. Строк на прийняття спадщини відносять до числа преклюзивних (перетинаючих) строків, сплив яких, на відміну від спливу строків позовної давності, тягне припинення самого права, а не тільки права на його захист.

На вказаний строк не поширюються правила закону щодо зупинення, переривання та поновлення строків позовної давності. Проте якщо строк на прийняття спадщини пропущений спадкоємцем з поважних причин, суд може його подовжити на певну, чітко визначену кількість днів, достатню для подання заяви до нотаріальної контори, щоб не було підстав вважати таке подовження тривалістю шість місяців. У випадку винесення судом рішення щодо подовження строку на прийняття спадщини вважається, що спадкоємець прийняв її. У цьому разі не треба звертатися до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини.

Якщо спадкове майно було прийняте іншими спадкоємцями, спадкоємцеві, який пропустив зазначений строк, передається лише те з майна, що збереглося в натурі, а також гроші., виручені від реалізації решти належного йому майна (ст. 1280 ЦК). За письмовою згодою інших спадкоємців, які прийняли спадщину, спадкоємець, який пропустив шестимісячний строк, може прийняти спадщину і без звернення до суду, подавши заяву до нотаріальної контори за місцем її відкриття.

Законодавство встановлює спеціальне правило щодо прийняття спадщини у випадках, якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини, але не встиг її прийняти. Отже, йдеться про випадки, коли після смерті спадкодавця й відкриття спадщини ще не сплив 6-місячний строк. У цей час спадкоємець мав би можливість висловити свої наміри щодо прийняття спадщини, але не встиг цього зробити внаслідок своєї смерті, право на прийняття належної йому частки спадщини переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія) (ст. 1276 ЦК). Спадкова трансмісія має певні особливості у спадкоємстві права на прийняття спадщини. По-перше, право на прийняття спадщини може бути здійснене у строк, який не сплив на момент смерті спадкодавця, у той час як для прийняття решти спадкового майка встановлено шестимісячний строк, який обчислюється з моменту смерті спадкодавця. Якщо ж строк на прийняття права на спадщину пропущений, а строк на решту частки спадщини не пропущений, то спадкова частка, на яку поширюється право на прийняття спадщини (а строк його прийняття пропущений), повинна перейти до часток спадкоємців спадкодавця, який помер першим, або передається територіальній громаді. По-друге, на цю частку можуть звернути свої вимоги кредитори того спадкодавця, який помер першим, у той час як залишок частки спадщини спадкоємця, який помер, не встигши прийняти спадщину, від вимог цих кредиторів вільний. На нього вимоги можуть звернути лише його кредитори. Що ж стосується кредиторів останнього спадкодавця, то вони

можуть звернути свої вимоги на цю частку лише після задоволення вимог кредиторів первісного спадкодавця.

Відмова від спадщини. Змістом права, яке виникає у спадкоємця у момент відкриття спадщини, охоплюється не тільки можливість її прийняти, а й можливість відмовитися від неї. Відмова від спадщини як одна з гарантованих спадкоємцеві можливостей закріплена у ст. 1273 ЦК. Якщо спадкоємець не вчинив жодних з дій, передбачених цією статтею, вважається, що він відмовився від спадщини. Спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від спадщини шляхом подання про це заяви до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини. Таку заяву спадкоємець може подати протягом шестимісячного строку з дня відкриття спадщини.

Разом з тим спадкоємець може відмовитися від спадщини на користь будь-кого з інших спадкоємців за заповітом або за законом, а також на користь держави, окремих юридичних осіб, громадських організацій (ст. 1274 ЦК). Якщо спадкоємець за заповітом або за законом відмовиться від спадщини, не зазначивши, на чію користь він зробив цю відмову, його частка переходить до спадкоємців за заповітом або за законом та розподіляється між ними у рівних частках. Це - так зване прирощення часток (ст. 1275 ЦК). Таке ж правило застосовується і до випадків, коли спадкоємець позбавлений права спадкування. При цьому слід мати на увазі, що після закінчення шестимісячного строку не може бути збільшена частка у спадщині з тих підстав, що хто-небудь із спадкоємців відмовляється від спадщини на користь інших спадкоємців. У таких випадках особа, яка прийняла спадщину, може передати право на все одержане майно чи на його частку іншому спадкоємцеві лише на підставі цивільних договорів - купівлі-продажу, дарування, міни.

Спадкоємець, який має право на обов'язкову частку в спадщині, теж має право відмовитись від неї. У такому разі його частка переходить до спадкоємців за заповітом.

Відмова від спадщини на користь онуків і правнуків можлива у тому випадку, якщо вони є спадкоємцями за законом у порядку представлення, а за заповітом - коли вони були утриманцями спадкодавця. Відмова від спадщини від імені неповнолітнього чи недієздатного, яка повинна бути зроблена їхніми законними представниками, можлива лише за згоди на це органів опіки та піклування, які дають свій висновок, що така відмова не порушує прав неповнолітнього чи недієздатного. Якщо на спадкоємця за заповітом, що відмовився від прийняття спадщини, було покладено заповідальний відказ, обов'язок за цим відказом переходить до інших спадкоємців за заповітом, які прийняли спадщину, і розподіляється між ними порівну. Якщо все майно спадкодавця заповідає призначеним ним спадкоємцям, частка спадкоємця, що відпала, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними у рівних частках. Відмова спадкоємця за заповітом від прийняття спадщини не позбавляє його права на спадкування за законом.

Таким чином, відмова від спадщини, також як і її прийняття, є безумовною та беззастережною. Якщо спадкоємець подав до нотаріальної

контори заяву про прийняття спадщини або про видачу свідоцтва про право на спадщину, то відмовитися від неї вже неможливо. Відмова від спадщини без вказівки на користь кого вона відбулася, тягне ті ж наслідки., що і неприйняття спадщини. Відмова від спадщини - яким би способом вона не була здійснена, тягне припинення права на прийняття спадщини без перетворення його у будь-яке інше право. Відповідальність спадкоємців за борги спадкодавця. Оскільки у складі спадкового майна до спадкоємців переходять не тільки права, а й обов'язки, спадкоємці зобов'язані повідомляти кредиторів про відкриття спадщини, якщо вони знають про борги спадкодавця. Кредиторів надано право протягом шести місяців від дня, коли він дізнався або міг дізнатися про відкриття спадщини (раніше — від дня відкриття спадщини), пред'явити свої вимоги до спадкоємців; незалежно від настання строку вимоги (ст. 3281 ЦК). Якщо ж кредитор не знав про відкриття спадщини, вимоги до спадкоємців йому належить заявити протягом одного року від настання строку вимоги. І лише тоді, коли протягом цього часу кредитори не заявлять своїх вимог до спадкоємців, їхні права будуть погашені.

Кожен із спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто шляхом одноразового платежу, якщо немає ніяких інших домовленостей спадкоємців із кредитором. Якщо відбувається відмова від такого платежу, за позовом кредитора суд накладає стягнення на спадкове майно, яке прийняли спадкоємці у натурі.

Відшкодування витрат, які падають на спадкоємців. Спадкоємець, який вступив в управління спадковим майном до появи інших спадкоємців, не має права розпоряджатися ним (продавати, міняти, закладати тощо) до спливу шести місяців з дня відкриття спадщини або до одержання ним свідоцтва про право на спадщину, якщо свідоцтво було отримано раніше,

До спливу шестимісячного строку або до отримання свідоцтва про право на спадщину спадкоємець має право здійснювати за рахунок спадкового майна тільки витрати: 1) на покриття витрат на догляд за спадкодавцем під час його хвороби, а також на поховання ; 2) на догляд осіб., які перебували на утриманні спадкодавця; 3) на задоволення претензій щодо заробітної плати та претензій, які дорівнюють до таких; 4) щодо охорони та управління спадковим майном. На вимоги щодо відшкодування витрат на догляд за спадкодавцем під час його хвороби, на його поховання, а також витрат щодо охорони та управління спадковим майном поширюється загальний трирічний строк позовної давності, передбачений ст. 257 ЦК.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, право на прийняття спадщини є суб'єктивним цивільним правом, змістом якого є альтернативна можливість спадкоємця прийняти або відмовитися від спадщини. Спадкове майно переходить до спадкоємців лише за умови їх бажання прийняти спадщину. Право на прийняття спадщини може бути здійснено як шляхом прямого волевиявлення (поданням спадкоємцем

заяви про прийняття спадщини до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини), так і шляхом вступу спадкоємця у володіння або управління спадковим майном. Такі дії можуть виражатися у тому, що спадкоємець після відкриття спадщини продовжує володіти та користуватися тими ж предметами, якими за життя спадкодавця користувався разом із ним (наприклад, проживав в одному будинку із спадкодавцем). Якщо спадкоємець виявив згоду прийняти спадщину, вона вважається належною спадкоємцеві з моменту її відкриття (ч. 5 ст. 1268 ЦК). Право на прийняття спадщини є суб'єктивним цивільним правом, змістом якого є альтернативна можливість спадкоємця прийняти або відмовитися від спадщини. Спадкове майно переходить до спадкоємців лише за умови їх бажання прийняти спадщину. Право на прийняття спадщини може бути здійснено як шляхом прямого волевиявлення (поданням спадкоємцем заяви про прийняття спадщини до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини), так і шляхом вступу спадкоємця у володіння або управління спадковим майном. Такі дії можуть виражатися у тому, що спадкоємець після відкриття спадщини продовжує володіти та користуватися тими ж предметами, якими за життя спадкодавця користувався разом із ним (наприклад, проживав в одному будинку із спадкодавцем). Якщо спадкоємець виявив згоду прийняти спадщину, вона вважається належною спадкоємцеві з моменту її відкриття (ч. 5 ст. 1268 ЦК).

Акт прийняття спадщини носить універсальний характер. Він розповсюджується на все спадкове майно, у чому б воно не виражалось і де б воно не перебувало. Якщо спадщина знаходиться у різних місцях, то приймаючи спадщину за місцем її відкриття, спадкоємець цим самим отримує спадщину і в інших місцях.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, сьогодні ми розглянули одну з найголовніших тем цивільного права. Протягом лекції ми розглянули поняття та особливості спадкування за законом, черги спадкування за законом, спадкування за правом представлення. Таким чином, існують два загальних положення, які стосуються спадкування за законом: по-перше, коло спадкоємців за законом визначене законом вичерпно; по-друге, визначена черговість закликання спадкоємців за законом до спадкування. У ЦК застосований підхід найширшого охоплення числа осіб, до яких могла б перейти спадщина у разі відсутності заповіту. Передбачається п'ять черг спадкоємців за законом. До першої черги спадкоємців віднесені такі особи:

Діти, друге з подружжя як таке має право на спадкування, якщо перебувало у зареєстрованому шлюбі з померлим на момент відкриття спадщини, онуки та правнуки померлого.

До складу спадкоємців другої черги входять такі особи: рідні брати та сестри спадкодавця закликаються до спадкування після його смерті незалежно від того, чи були вони повнорідними або неповнорідними.

Дід та баба померлого як з боку матері, так і з боку батька померлого.

До третьої черги спадкоємців зараховуються рідні дядько та тітка спадкодавця.

До четвертої черги спадкоємців належать особи, які були членами сім'ї спадкодавця протягом щонайменше останніх п'яти років його життя. Тобто, їх коло формується за ознакою сімейних зв'язків.

Завершують перелік спадкоємців інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення.

Окреме місце серед спадкоємців за законом займають утриманці спадкодавця, які належать до п'ятої черги спадкоємців Спадкування за правом представлення відбувається лише тоді, коли спадкоємець, який був би закликаний до спадкування, якщо був би живий, вмирає раніше спадкодавця, тобто до відкриття спадщини. За таких обставин до спадкування за законом після смерті спадкодавця закликаються особи, які заступають місце спадкоємця, який помер раніше спадкодавця. Коло осіб, які закликаються до спадкування за правом представлення, обмежений. Це онуки та правнуки, прабаба та прадід, племінники, а також двоюрідні брати та сестри спадкодавця. Право на прийняття спадщини є суб'єктивним цивільним правом, змістом якого є альтернативна можливість спадкоємця прийняти або відмовитися від спадщини. Спадкове майно переходить до спадкоємців лише за умови їх бажання прийняти спадщину. Право на прийняття спадщини може бути здійснено як шляхом прямого волевиявлення (поданням спадкоємцем заяви про прийняття спадщини до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини), так і шляхом вступу спадкоємця у володіння або управління спадковим майном. Такі дії можуть виражатися у тому, що спадкоємець після відкриття спадщини продовжує володіти та користуватися тими ж предметами, якими за життя спадкодавця користувався разом із ним (наприклад, проживав в одному будинку із спадкодавцем). Якщо спадкоємець виявив згоду прийняти спадщину, вона вважається належною спадкоємцеві з моменту її відкриття.

Дякую за увагу.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Для підготовки до групового заняття слухач повинен використовувати рекомендовану літературу, яка знаходиться у бібліотечному та у кафедральному літературному фондах інституту. Також допускається використання інформації, яка знаходиться в мережі Інтернет, із зазначенням певного режиму доступу (адреси) тощо. Крім того, обов'язково слід опрацювати Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5), «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. №7. У зв'язку з цим для закріплення отриманої

на лекції інформації слухачам необхідно відповісти на вказані нижче запитання:

1. Що розуміється під спадкуванням та яке його значення?
2. Що таке відкриття спадщини, а також час і місце відкриття спадщини?
3. Які підстави спадкування?
4. Які особливості спадкування за законом?
5. Які особливості спадкування за заповітом?
6. Який порядок прийняття спадщини?
7. Яким чином відбувається відмова від спадщини?
8. Як відбувається поділ та оформлення поділу спадкового майна?
9. В яких випадках має місце перехід по праву спадкоємству державі?

ТЕМА № 5 РЕАЛІЗАЦІЯ СПАДКОВИХ ПРАВ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Прийняття спадщини.
2. Перехід права на прийняття спадщини (спадкова трансмісія).
3. Відмова від спадщини.
4. Відумерлість спадщини.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості ВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.

3. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 21-22. – Ст. 135.
4. Про нотаріат: Закон України № 3425-XII від 2 вересня 1993 р. // ВВР. – 1993. - № 39. – Ст. 383.
5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // Офіційний вісник України від 07.03.2012 р., № 17, стор. 66, стаття 632
6. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5 // Офіційний вісник України від 02.12.2011 р., № 91, стор. 172, стаття 3312
7. Про внесення змін до Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 р. № 940. // Офіційний вісник України від 19.07.2006 р., № 27, стор. 100, стаття 1966
8. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5 // Офіційний вісник України від 25.07.2011 р., № 54, стор. 34, стаття 2155
9. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 № 491 // Офіційний вісник України від 20.05.2011 р., № 35, стор. 75, стаття 1459
10. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. №7 // Вісник Верховного суду України від 22.06.2008 р., № 6, стор. 17
11. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.
12. Рябоконт Є.О. Спадкове право. – К., 2009. – 351 с.
13. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2 – х т. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – Вид. 2-ге. доп. і перероб. / К.: Вид. дім «Ін Юре». – 2010. – Т.1. Заг. частина. – 696 с.
14. Цивільне право України: В 2-х томах. Т. 2. Підручник / За ред.. Є.О. Харитнова, Н.Ю. Голубєвої. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 872 с.
15. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. Книга друга / Д.В.Боброва, О.В.Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. - К.: Юрінком Інтер, 2009. - Кн. 1.- 720 с.
16. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 2. / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф.. А.С. Довгерт, Н.С. Кузнецова. – К. : Юстиніан, 2010. – 1008 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Мета лекції полягає у формуванні знань здобувачів вищої освіти про процедуру прийняття спадщини, право спадкоємця на відмову від спадщини. Все зазначене здійснюється у порядку, встановленому ЦК, Законом України

«Про нотаріат», іншими нормативно-правовими актами, що регулюють порядок реалізації спадкоємцями права на спадкування.

ВСТУП

У процесі реалізації спадкоємцями права на спадкування важливе значення мають процедурні питання, пов'язані з відкриттям, прийняттям спадщини та іншими юридично значущими діями учасників спадкових правовідносин, нотаріуса, інших заінтересованих осіб. У даній лекції розглядаються саме такі питання.

І. ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ

Здійснення права на спадкування полягає передусім у тому, що спадкоємець має право прийняти спадщину або не прийняти її (ст. 1268 ЦК). При цьому не допускається прийняття спадщини з умовою чи із застереженням. Тобто воля спадкоємця має бути виражена однозначно: або приймаю спадщину, або ні.

Однак слід розрізняти заповіт з умовою та прийняття спадщини з умовою. Так, заповідач може обумовити виникнення права на спадкування у особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (ст. 1242 ЦК). Але спадкоємець, навіть якщо заповіт був з умовою, може прийняти спадщину лише у повному обсязі без будь-яких умов або застережень (які, власне, і немає кому адресувати, оскільки спадкодавець помер). Спадкоємець не може вибирати, яке майно він хоче прийняти, а яке – ні. Якщо він приймає спадщину, то мусить прийняти усе майно, яким би воно не було, з чого б воно не складалося, якими б боргами не було обтяжено.

Прийняття спадщини можливе у два способи:

- 1) шляхом мовчазного прийняття (пасивна поведінка спадкоємця);
- 2) шляхом подання заяви про прийняття спадщини (активна поведінка).

Можливість прийняття спадщини шляхом пасивної поведінки передбачена ст. 1268 ЦК. Спадкоємець вважається таким, що прийняв спадщину, якщо він мешкав разом з померлим і протягом строку для прийняття спадщини (ст. 1270 ЦК) не відмовився від неї. Якщо спадкодавець протягом вказаного строку подав заяву про відмову від спадщини, вважається, що він відмовився від спадщини.

Щодо осіб, які є частково дієздатними, неповністю дієздатними або недієздатними, а також щодо тих, які обмежені у дієздатності, то вони вважаються такими, що прийняли спадщину незалежно від сумісного проживання, крім випадків відмови від спадщини їх представників та згоди на відмову від спадщини органів опіки і піклування (ч.ч. 2-4 ст. 1273 ЦК).

Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину,

за відсутності заяви від їх імені про відмову від спадщини (п. 207 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

Спадкоємці, які фактично прийняли спадщину, також подають заяву про видачу їм документа, що підтверджує їх право на успадковане майно - свідоцтва про право на спадщину, але можуть це зробити незалежно від закінчення строку, встановленого для прийняття спадщини.

Ст. 1271 ЦК передбачає, що заповідальний відказ приймається саме шляхом пасивної поведінки (мовчазної згоди), встановлюючи, що у разі, коли протягом 6 місяців з часу відкриття спадщини відказоодержувач не відмовився від заповідального відказу, вважається, що він його прийняв. Звісно, це не означає, що відказоодержувач, дізнавшись про відкриття спадщини, не може звернутися із заявою про прийняття заповідального відказу. Але переважним способом прийняття тут все ж таки визнається відсутність заперечення (відмови) проти заповідального відказу.

Прийняття спадщини шляхом подання до нотаріальної контори заяви про її прийняття передбачає ст. 1269 ЦК. Цей порядок прийняття спадщини застосовується щодо спадкоємців, які бажають її прийняти, але не проживали постійно разом із спадкодавцем. Оскільки окреме проживання не створює презумпції прийняття спадщини, то такі особи зобов'язані подати нотаріусу за місцем відкриття спадщини заяву про її прийняття.

Спадкоємець зобов'язаний з'явитися до нотаріуса особисто. Він має подати документ, що підтверджує його особу, а також свідоцтво про смерть спадкодавця, щоб нотаріус зміг встановити час відкриття спадщини. Крім того, спадкоємець повинен повідомити нотаріуса про місце відкриття спадщини та про наявність інших спадкоємців (якщо йому про це відомо) незалежно від того, прийняли вони спадщину фактично або зобов'язані для її прийняття подати заяву про прийняття спадщини до нотаріуса.

Особа, що досягла 14 років, якщо вона бажає прийняти спадщину, може звернутися до нотаріуса із заявою про її прийняття самотійно. Для цього згоди її батьків або піклувальників не потребується. Це пов'язано з тим, що пасивна тестаментоздатність як елемент дієздатності фізичної особи настає з 14 років. Постає питання: чи можуть прийняти спадщину батьки, піклувальник неповнолітнього спадкоємця, якщо він сам проти цього заперечує? Така ситуація не передбачена статтями 1268-1269 ЦК. Однак оскільки ст. 32 ЦК не встановлює можливості вчинення правочинів батьками, піклувальниками за неповнолітніх, можна зробити висновок, що прийняття ними спадщини проти волі особи, яка досягла 14 років, неможливе. Тим більше, що небажання прийняти спадщину в даному випадку має означати відмову від спадщини. Це право неповнолітня особа віком від 14 до 18 років може реалізувати за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника і органів опіки та піклування (ч. 3 ст. 1273 ЦК).

Заяву про прийняття спадщини від імені малолітньої особи, недієздатної особи подають її батьки (усиновлювачі), опікун. У випадку коли спадкоємцями є малолітні особи, батьки повинні разом із заявою подати документи, що

підтверджують їх повноваження як представників малолітньої особи (свідоцтво про народження тощо). Якщо спадкоємцем є недієздатна особа, її опікун повинен подати нотаріусу судове рішення про визнання такої особи недієздатною та розпорядження про призначення його опікуном.

Оскільки спадкоємці реалізують право на прийняття спадщини шляхом подачі відповідної заяви, то логічним є надання їм також права відкликати подану заяву про прийняття спадщини. Заява про прийняття спадщини може бути відкликана особою, яка її подала, батьками (усиновлювачами) малолітньої особи, опікуном недієздатної особи. При цьому причини відкликання заяви про прийняття спадщини значення не мають. Заява може бути відкликана протягом строку, встановленого для прийняття спадщини (ст. 1270 ЦК).

Виникає питання, чи має право на відкликання заяви про прийняття спадщини особа, яка досягла 14 років, яка згідно з ч. 3 ст. 1269 ЦК самостійно подала заяву про прийняття спадщини? Адже розмір спадщини може бути досить значним і, таким чином, відмова від прийняття спадщини ніби виходить за межі обсягу цивільної дієздатності неповнолітньої особи (ст. 32 ЦК). Проте, оскільки у ч. 5 ст. 1269 ЦК йдеться про те, що право на відкликання заяви має особа, яка подала заяву про прийняття спадщини, можна зробити висновок, що така можливість надається особі, котра досягла 14 років і самостійно подала заяву про прийняття спадщини.

Строки для прийняття спадщини (ст. 1270 ЦК). Для прийняття спадщини встановлюється строк у 6 місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Якщо до нотаріуса звернулися спадкоємці із заявою про прийняття спадщини або якщо виникло питання про правомірність фактичного прийняття спадщини, то перше, що має зробити нотаріус – це встановити час відкриття спадщини. Часом відкриття спадщини є час смерті спадкодавця або дата, з якої він оголошений померлим. З цього часу починається перебіг 6-місячного строку для прийняття спадщини. При цьому час смерті може бути встановлений лише на підставі свідоцтва про смерть.

Якщо людина померла не на території України, а спадщина відкривається в Україні, то спадкоємці мають подати нотаріусу свідоцтво про смерть, легалізоване консульством України на території тієї країни, де воно видано. Свідоцтво про смерть не потребує легалізації, якщо країна, в якій воно видано, приєдналась до Конвенції про правову допомогу.

Якщо людина визнана померлою у судовому порядку, спадкоємцям слід звернутись до органів РАЦС для одержання свідоцтва про смерть. Датою смерті вважається та, яка вказана в ухвалі про визнання людини померлою. Ця ж дата вказується органами РАЦС у свідоцтві про смерть. Перебіг строку для прийняття спадщини або відмови від останньої починається з дати, вказаної РАЦС. Якщо у свідоцтві про смерть названий лише місяць смерті, датою смерті вважається останній день місяця. Якщо у свідоцтві про смерть вказаний лише рік смерті, то датою смерті вважається 31 грудня зазначеного року. Перебіг строку для прийняття спадщини у цьому випадку починається з 31 грудня вказаного у свідоцтві року.

Якщо виникнення права на спадкування у певної особи залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, строк для прийняття нею спадщини встановлюється у 3 місяці з дня неприйняття спадщини чи відмови від її прийняття. Але у цьому випадку відмова від спадщини інших спадкоємців має бути безумовною та беззастережною. Якщо від спадщини відмовилися усі спадкоємці черги, що закликаються до спадкування, то спадкоємці наступної черги мають право подати заяву про прийняття спадщини протягом 3 місяців. У разі, якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він продовжується до трьох місяців (ч. 2 ст. 1270 ЦК).

Якщо спадкоємець протягом вказаних вище строків (6 чи 3 місяців) не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її (ч. 1 ст. 1272 ЦК). Якщо ж він бажає прийняти спадщину, то може звернутися до спадкоємців, які отримали спадщину, з проханням надати йому письмову згоду на включення його до кола спадкоємців. У разі коли спадкоємці, які прийняли спадщину, дають на це згоду (вона має бути оформлена у вигляді письмової заяви та подана нотаріусу за місцем відкриття спадщини), то спадкоємець, який не отримав спадщину, може звернутися до нотаріуса за місцем відкриття спадщини. Згоду на включення до кола спадкоємців повинні дати усі спадкоємці, які прийняли спадщину. В цьому випадку у спадкоємця поновлюється право спадкування й право подання заяви про прийняття спадщини (ч. 2 ст. 1272 ЦК).

Якщо спадкоємець пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, він має право звернутися до суду з позовом про надання додаткового строку для прийняття спадщини. Якщо суд встановить, що причини пропущення строку для прийняття спадщини були поважними (тривале відрадження, хвороба тощо), то він визначає додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини. На думку різних фахівців, строк, який визначає суд, не може бути більшим за 6 місяців чи за 3 місяці (за аналогією з ч. 2 ст. 1270 ЦК). Проте такий висновок не ґрунтується на положеннях закону. Оскільки у ст. 1272 ЦК йдеться про додатковий строк, достатній для подання заяви про прийняття спадщини без жодних обмежень його певним числом днів чи місяців, можна вважати, що лише суд може встановити, скільки часу може знадобитися спадкоємцю для подання заяви про прийняття спадщини. За наявності поважної причини він може бути і більшим, ніж 6 місяців. За певних обставин оптимальним строком може бути тиждень, а спадкоємець вправі подати відповідну заяву нотаріусові навіть у той день, коли рішення суду набере законної сили.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Здійснення права на спадкування полягає у тому, що спадкоємець має право прийняти спадщину або не прийняти її. При цьому не допускається прийняття спадщини з умовою чи із застереженням.

II. ПЕРЕХІД ПРАВА НА ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ (СПАДКОВА ТРАНСМІСІЯ)

Якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія) (ст. 1276 ЦК). Частка його спадщини відходить до його спадкоємців за законом, або. Якщо він встиг скласти заповіт, до його спадкоємців за заповітом.

Спадкоємці померлого спадкоємця успадковують лише ту частку спадщини, яка перейшла б до нього. Отже, спадкова трансмісія не стосується тієї частки спадщини, на яку претендують інші спадкоємці. Крім того, спадкова трансмісія також не стосується права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, яка має індивідуальний характер, а тому не поширюється на спадкоємців особи, котра мала право на таку частку.

Право на прийняття спадкоємцями, що приймають спадщину в порядку спадкової трансмісії, здійснюється на загальних підставах протягом того строку, що залишився після смерті їх спадкодавця, який прийняв спадщину, але не встиг її отримати у зв'язку зі смертю. Якщо строк, що залишився для подання заяви про прийняття спадщини, менший, ніж 3 місяці, він продовжується до 3-х місяців.

Слід звернути увагу на відмінності між спадковою трансмісією та спадкуванням за правом представлення. Спадкування за правом представлення настає у тому випадку, коли спадкоємець помер раніше спадкодавця (ст. 1266 ЦК), а спадкова трансмісія застосовується, якщо спадкодавець помер раніше, але спадкоємець також помер і не встиг до цього прийняти спадщину (ст. 1276 ЦК). Спадкова трансмісія поширюється як на спадкування за законом, так і на спадкування за заповітом, у той час як спадкування за правом представлення можливе лише при спадкуванні за законом. Спадкова трансмісія можлива стосовно будь-яких спадкоємців померлого, а за правом представлення спадкують лише особи, вказані у ст. 1266 ЦК.

Порядок оформлення спадщини у випадку спадкової трансмісії звичайний: спадкоємці померлого спадкодавця подають заяву про прийняття спадщини до нотаріуса за місцем відкриття спадщини після спадкодавця, який помер першим.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія). Спадкова трансмісія не стосується тієї частки спадщини, на яку претендують інші спадкоємці, також не стосується права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, яка має індивідуальний характер, а тому не поширюється на спадкоємців особи, котра мала право на таку частку.

III. ВІДМОВА ВІД СПАДЩИНИ

Стаття 1273 ЦК регламентує право на відмову від прийняття спадщини та за аналогією право на відмову від прийняття заповідального відказу. Це положення зумовлено тим, що в ст. 1271 ЦК тільки згадується можливість відмови від заповідального відказу, але реалізація її не конкретизована.

Ч.1 ст. 1273 встановлює 6-місячний строк для відмови від спадщини, оскільки після спливу даного строку спадкоємці за заповітом або за законом будуть вважатися такими, що не прийняли спадщину, і фактично вони позбавляються будь-яких прав щодо неї.

Якщо спадкоємець виражає бажання відмовитися від спадщини, він зобов'язаний подати заяву про відмову від спадщини до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини, яким вважається місце останнього проживання спадкодавця або, якщо не можна встановити останнє місце проживання спадкодавця, - місце знаходження успадкованого майна або більшої його частини. (ст. 1221 ЦК).

Вважається, що нотаріус не може приймати усні заяви та прості письмові заяви через представника, який діє на договірних підставах. Тобто спадкоємець вправі надати представнику на підставі довіреності або за договором доручення повноваження передати свою заяву, але підпис на заяві спадкоємця (відказоодержувача) має бути засвідчений у нотаріальному порядку. Інакше можливі випадки порушення прав спадкоємців і відказоодержувачів, що впливають з недотримання умов щодо єдиної нотаріальної процесуальної форми.

Якщо цивільна дієздатність особи обмежена, то вона може подавати заяву про відмову від спадщини лише за згодою піклувальника, якого призначив їй суд, а також за згодою органу опіки (ч. 2 ст. 1273 ЦК).

Неповнолітня особа віком від 14 до 18 років може відмовитися від спадщини за згодою батьків (усиновлювачів) і органу опіки та піклування (ч. 3 ст. 1273 ЦК).

За частинами 2, 3 ст. 1273 ЦК нотаріусу мають надаватися одночасно такі документи: особиста згода обмежено дієздатної особи чи неповнолітньої особи віком від 14 до 18 років; згода піклувальника, батьків (усиновлювачів); згода органу опіки та піклування.

Батьки (усиновлювачі), опікун, які вважають, що прийняття спадщини суперечить інтересам малолітньої, недієздатної особи, можуть відмовитися від спадщини лише з дозволу органу опіки та піклування. Орган опіки та піклування приймає рішення, розглянувши заяву про згоду на відмову від спадщини, враховуючи при цьому, чи не буде відмова від спадщини порушувати інтереси неповнолітньої або недієздатної особи (ч. 4 ст. 1273 ЦК).

Згода на відмову від спадщини, яка належить зазначеним у частинах 2, 3 та 4 ст. 1273 ЦК особам, має бути вмотивованою. Це положення має враховувати наслідки відмови від прийняття спадщини, тобто випадки, коли піклувальники, батьки (усиновлювачі) є спадкоємцями, які безпосередньо зацікавлені у тому,

щоб зазначені вище особи не отримали спадщину. Відмова від прийняття спадщини є безумовною і беззастережною (ч. 5 ст. 1273 ЦК). Це положення суперечить положенням ст. 1274 ЦК, оскільки за своєю суттю відмова від спадщини на чийсь користь, як це передбачено у ст. 1274, є відмовою з певною умовою, оскільки належна спадкоємцю частка переходить не до всіх спадкоємців, а лише до конкретного суб'єкта.

Якщо у спадкоємця (батьків, усиновлювачів, опікунів малолітньої особи, опікунів недієздатної особи) протягом 6 місяців з дня відкриття спадщини зміниться позиція щодо прийняття спадщини, то він (або його представники за законом) може відкликати заяву про відмову від спадщини та у встановленому порядку (ст. 1269 ЦК) подати заяву про прийняття спадщини. Згода органу опіки та піклування для відкликання такої заяви батьками, усиновлювачами, опікунами малолітньої особи, опікунами недієздатної особи не потрібна (ч. 6 ст. 1273 ЦК).

Право відкликати відмову від прийняття спадщини, яке може бути реалізоване протягом строку, встановленого для її прийняття, ускладнює діяльність нотаріусів, оскільки вони не можуть брати її до уваги до останнього дня, який встановлений для прийняття спадщини. Тобто нотаріус, якому надана така відмова, не може шукати інших спадкоємців, наприклад, коли спадкування здійснюється за заповітом та єдиний спадкоємець відмовився від прийняття спадщини, то до спливу 6 місяців така заява практично не має юридичного значення, оскільки вона набере чинності лише через 6 місяців після відкриття спадщини.

Право на відмову від прийняття спадщини на користь іншої особи. Згідно з правилами ст. 1274 ЦК, відмова від прийняття спадщини може бути вчинена на користь іншого спадкоємця. При цьому адресат визначається залежно від того, хто вчиняє відмову від спадщини. Спадкоємець за заповітом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за заповітом. Спадкоємець за законом – на користь будь-кого із спадкоємців незалежно від черги. При цьому, як випливає із тексту вказаної норми, спадкоємець за заповітом не може відмовитися на користь спадкоємця за законом. Його відмова від спадщини, якщо інших спадкоємців за заповітом немає, може бути, лише “безадресною”. Подальша доля спадщини вирішується відповідно до положень ЦК про спадкування за законом.

Варто звернути увагу на те, що спадкоємець, який відмовляється від прийняття спадщини, розпоряджається лише своїм правом на спадкування, а не спадщиною, і тому не може передати майно будь-якій іншій особі на свій розсуд. Основною підставою для одержання спадщини при спадкуванні за заповітом спадкоємцями є і залишається воля спадкодавця, що склав заповіт. Це визначається і в обмеженні права спадкоємця обирати адресата для відмови від спадщини на його користь.

Згідно з ч. 1 ст. 1274 ЦК спадкоємець за заповітом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за заповітом. На практиці можуть виникати питання про можливість відмови не тільки на

користь спадкоємців, зазначених у заповіті, але й щодо відмови на користь спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку, оскільки таке право регламентоване в главі спадкування за заповітом.

Проте висловлюється така думка, що не зазначаючи в заповіті осіб, які мають право на обов'язкову частку, заповідач намагався позбавити їх права на спадкування. Тому за логікою дій заповідача можна стверджувати, що спадкоємець не вправі відмовлятися від свого права на спадщину на користь спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку. Але це припущення не повинно стосуватися народжених після смерті заповідача дітей, про існування яких заповідач міг не знати .

Визначальною є воля заповідача й у тих випадках, коли він підпризначив спадкоємця. Оскільки він бажав бачити спадкоємцем як не одну, то іншу особу, то й спадкоємець за заповітом, що бажає відмовитися від спадщини, може відмовитися лише на користь підпризначеного спадкоємця. Таке рішення підкреслює значення заповіту, що є вираженням волі спадкодавця.

Згідно з ч. 2 ст. 1274 ЦК спадкоємець може відмовитися від прийняття спадщини на користь спадкоємця будь-якої черги. Це положення застосовується лише до спадкоємців, хоч і змінює закон, яким визначено черги спадкоємців.

Слід враховувати також обмеження щодо відмови від спадщини неповнолітніми, обмежено дієздатними або недієздатними особами. Вони полягають у тому, що відмова від спадщини може бути проведена з врахуванням правил ч.ч. 2 - 4 ст. 1273 ЦК щодо отримання згоди на відмову відповідних осіб та органів.

Оскільки відмова від спадщини на користь іншого спадкоємця є одностороннім правом чиним, вона має відповідати усім вимогам, що висуваються до правочинів. Тобто заява повинна бути зроблена особою, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними, в момент здійснення відмови. Відмова не може бути визнана дійсною, якщо вчинена під впливом помилки, обману, насильства, тяжкої обставини (статті 225- 231, 233 ЦК). Якщо вказані вимоги порушені, то відмова від прийняття спадщини судом визнається недійсною. Визнання судом недійсною відмови від прийняття спадщини (ч. 5 ст. 1274 ЦК) свідчить про особливий статус такої відмови.

Слід звернути увагу на те, що згідно з ч. 6 ст. 1273 ЦК відмова від спадщини без зазначення суб'єкта, на користь якого зроблена така відмова, повинна набирати чинності після закінчення строку на прийняття спадщини. Тому можна стверджувати, що безадресна відмова від спадщини може визнаватися недійсною судом лише після спливу 6 місяців, оскільки протягом зазначеного строку особа вправі відкликати свою відмову від прийняття спадщини.

Порівняно з цим, ст. 1274 ЦК не встановлює, коли право на спадкування отримує особа, на користь якої зроблена відмова. У разі адресної відмови від спадщини нотаріусам також слід очікувати, коли адресна відмова набуде чинності. Інакше на підставі такої відмови нотаріус може закликати до

спадкування частки спадщини одного з спадкоємців, а спадкоємець згідно з ч. 6 ст. 1273 ЦК відкличе свою відмову. У такому випадку можуть бути моральні і матеріальні збитки, і нотаріус змушений буде компенсувати їх, оскільки необгрунтовано закликав спадкоємця.

Правові наслідки відмови від прийняття спадщини. Правові наслідки “безадресної” відмови від спадщини встановлені ст. 1275 ЦК, котра передбачає такі ситуації: відмову від спадщини спадкоємця за заповітом, відмову від спадщини спадкоємця за законом тощо. Загальним правилом є положення, згідно з яким частка успадкованого майна, що належить спадкоємцям, може бути збільшена за рахунок частки спадкоємця, котрий відмовився від прийняття спадщини.

Відповідно до ч. 1 ст. 1275 ЦК, якщо від прийняття спадщини відмовився один із спадкоємців за заповітом, частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними порівну. Втім відмова від спадщини одного із спадкоємців за заповітом може приносити для інших спадкоємців за заповітом не лише прибутки, а й обтяження. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 1275 ЦК, якщо на спадкоємця за заповітом, який відмовився від прийняття спадщини, було покладено заповідальний відказ, обов’язок за заповідальним відказом переходить до інших спадкоємців за заповітом, які прийняли спадщину, і розподіляється між ними порівну.

Проте положення ч. 1 ст. 1275 ЦК викликає декілька запитань. По-перше, якщо у заповіті спадщина поділена в натурі, то можна говорити про те, що таке майно слід передавати до спадкування за законом. Це зумовлене тим, що воля заповідача висловлена щодо наділення кожного спадкоємця конкретним майном. Якщо у заповіті зазначено, що усе майно заповідається в рівних частках, лише в такому випадку ця норма відповідатиме волі заповідача. Якщо останній заповів майно у різних частках, то у відповідній пропорції і має ділитися та частка спадщини, яка не була прийнятою. Такі міркування мають суто науковий зміст.

Якщо від прийняття спадщини відмовився один із спадкоємців за законом з тієї черги, що має право на спадкування, частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за законом тієї ж черги і розподіляється між ними порівну (ч. 2 ст. 1275 ЦК).

Ч. 5 ст. 1275 ЦК передбачає можливість зміни статусу спадкоємця: перехід його із спадкоємців за заповітом у спадкоємці за законом. Особа, що вказана заповідачем у заповіті як спадкоємець. З якихось причин не хоче прийняти спадщину за заповітом (наприклад, їй видається небажаним виконувати самотужки заповідальний відказ), вона відмовляється від права спадкування за заповітом і набуває статусу спадкоємця за законом, виступаючи надалі як один з кількох спадкоємців за законом.

На практиці нотаріус при прийнятті заяви про відмову від прийняття спадщини уточнює, чи відмовляється спадкоємець від прийняття спадщини за заповітом, чи абсолютно від будь-якого виду спадкування.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Стаття 1273 ЦК регламентує право на відмову від прийняття спадщини та за аналогією право на відмову від прийняття заповідального відказу. Встановлено 6-місячний строк для відмови від спадщини.

Відмова від прийняття спадщини може бути вчинена на користь іншого спадкоємця. При цьому спадкоємець за заповітом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за заповітом, а спадкоємець за законом – на користь будь-кого із спадкоємців незалежно від черги. Спадкоємець, який відмовляється від прийняття спадщини, розпоряджається лише своїм правом на спадкування, а не спадщиною, і тому не може передати майно будь-якій іншій особі на свій розсуд.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

У лекції були висвітлені питання про процедуру відкриття і прийняття спадщини, право спадкоємця на відмову від спадщини, поділ спадщини між спадкоємцями, інші питання. Все зазначене здійснюється у порядку, встановленому ЦК, Законом України «Про нотаріат», іншими нормативно-правовими актами, що регулюють порядок реалізації спадкоємцями права на спадкування.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Для підготовки до групового заняття слухач повинен використовувати рекомендовану літературу, яка знаходиться у бібліотечному та у кафедральному літературному фондах інституту. Також допускається використання інформації, яка знаходиться в мережі Інтернет, із зазначенням певного режиму доступу (адреси) тощо. Крім того, обов'язково слід опрацювати Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5), «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. №7. У зв'язку з цим для закріплення отриманої на лекції інформації слухачам необхідно відповісти на вказані нижче запитання:

1. Прийняття спадщини спадкоємцями.
2. Перехід права на прийняття спадщини (спадкова трансмісія).
3. Відмова від спадщини: правові наслідки.
4. Спадкування за правом представлення.

ТЕМА № 6 ОХОРОНА ТА ПОДІЛ СПАДКОВОГО МАЙНА**(2 години)****ПЛАН ЛЕКЦІЇ:**

- I. Посвідчення заповітів.
- II Спадковий договір як спосіб охорони прав громадянина на випадок його смерті.
- III. Поділ спадкового майна

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості ВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.
3. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 21-22. – Ст. 135.
4. Про нотаріат: Закон України № 3425-XII від 2 вересня 1993 р. // ВВР. – 1993. - № 39. – Ст. 383.
5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // Офіційний вісник України від 07.03.2012 р., № 17, стор. 66, стаття 632
6. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5 // Офіційний вісник України від 02.12.2011 р., № 91, стор. 172, стаття 3312
7. Про внесення змін до Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 р. № 940. // Офіційний вісник України від 19.07.2006 р., № 27, стор. 100, стаття 1966
8. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5 // Офіційний вісник України від 25.07.2011 р., № 54, стор. 34, стаття 2155
9. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 № 491 // Офіційний вісник України від 20.05.2011 р., № 35, стор. 75, стаття 1459

10. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. №7 // Вісник Верховного суду України від 22.06.2008 р., № 6, стор. 17
11. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.
12. Рябокони Є.О. Спадкове право. – К., 2009. – 351 с.
13. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2 – х т. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – Вид. 2-ге. доп. і перероб. / К.: Вид. дім «Ін Юре». – 2010. – Т.1. Заг. частина. – 696 с.
14. Цивільне право України: В 2-х томах. Т. 2. Підручник / За ред.. Є.О. Харитнова, Н.Ю. Голубевої. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 872 с.
15. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. Книга друга / Д.В.Боброва, О.В.Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. - К.: Юрінком Інтер, 2009. - Кн. 1.- 720 с.
16. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 2. / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф.. А.С. Довгерт, Н.С. Кузнецова. – К. : Юстиніан, 2010. – 1008 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Мета лекції полягає у формуванні знань здобувачів вищої освіти про встановлений у ЦК, Законі України «Про нотаріат», інших нормативно-правових актах порядок посвідчення заповітів, спадкового договору та поділ спадщини.

ВСТУП

Розглядаючи спадщину лише в контексті її отримання спадкоємцями або набуття її державою, не слід забувати про інтереси спадкодавця, які потребують охорони і захисту.

Основною правовою відмінністю спадкодавця від інших осіб спадкових правовідносин є те, що називаючи особу спадкодавцем, ми одночасно констатуємо смерть людини та наявність після її смерті спадщини. При цьому, за загальною думкою, норми цивільного права щодо спадкування за законом відображають універсальність та передбачуваність волі спадкодавця. При спадкуванні за заповітом реалізується не тільки формула отримання спадщини спадкоємцями, а й діє воля спадкодавця як особи, що посвідчила односторонній правочин – заповіт з його конкретними умовами. Ця воля може бути реально забезпеченою та в майбутньому охоронятися законом і безпосередньо виконавцем заповіту, а при її порушенні вона може також захищатися судом. Таким чином, відповідні умови заповіту – це інтерес заповідача, який діє після його смерті і має охоронятися законом, тобто охоронюваний законом інтерес. Цей охоронюваний законом інтерес заповідача здійснює безпосередній вплив

на право прийняття спадщини спадкоємцями, може зумовлювати певні правовідносини після смерті спадкодавця.

Законом надане спадкодавцю право залишити заповіт, посвідчити договір довічного утримання, укласти спадковий договір.

I. ПОСВІДЧЕННЯ ЗАПОВІТІВ

Заповіт як остання воля спадкодавця. Усяка дієздатна особа вправі на випадок своєї смерті розпорядитися усім належним їй майном або частиною (не виключаючи предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку) на свій розсуд шляхом посвідчення заповіту на ім'я однієї або кількох осіб, як тих що входять, так і тих, що не входять до кола спадкоємців за законом, а також на ім'я держави або юридичної особи (ст. 1233 ЦК).

Форма заповіту. Заповіт набуває чинності з часу відкриття спадщини, коли вже відсутній сам спадкоємець. Щоб забезпечити справжній вираз волі заповідача, закон вимагає певної форми заповіту, яка є суттєвим його елементом. Важливе значення має форма заповіту. Цьому питанню призначені статті 1247-1257 ЦК.

Згідно з ч. 1 ст. 1247 ЦК заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складання. За загальним правилом місцем складання заповіту повинно бути приміщення нотаріальної контори або приміщення органу місцевого самоврядування населених пунктів, де відсутні нотаріальні контори. В окремих випадках, коли громадянин не може з'явитися до зазначеного місця (наприклад, внаслідок важкої хвороби тощо), нотаріальні дії можуть бути вчинені поза зазначеними приміщеннями. В такому випадку в посвідчу вальному написі та реєстрі нотаріальних дій записується місце вчинення заповіту (на дому, в лікарні, на підприємстві тощо) із зазначенням адреси, а також причин, за яких нотаріальна дія була вчинена поза вказаними приміщеннями.

Вимога закону щодо вказівки місця і часу складання заповіту має важливе значення у випадку заперечення справжності заповіту або виникнення спору стосовно дієздатності спадкодавця на час складання заповіту або коли в наявності є два чи більше заповітів і необхідно встановити, який з них має більшу юридичну силу як такий, що складений пізніше.

Заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо громадянин у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписатися власноручно, за його дорученням і за власної присутності та в присутності нотаріуса або іншої уповноваженої посадової особи заповіт може підписати інша особа. Підпис цієї особи у тексті заповіту засвідчується нотаріусом або посадовою особою, яка має право на вчинення нотаріальної дії, із зазначенням причин, з яких текст заповіту не міг бути підписаний заповідачем.

Якщо громадянин, який звернувся за вчиненням заповіту, неписьменний або сліпий, нотаріус, крім того, прочитує йому текст документа, про що на ньому робиться відповідна відмітка. Якщо сліпий громадянин письменний, він сам підписує заповіт. У випадку звернення за вчиненням заповіту глухого, німого або глухонімого громадянина, який є письменним, він сам прочитує заповіт і підписує його. Якщо ж такий громадянин неписьменний, то при вчиненні заповіту обов'язково повинна бути присутня письменна особа, яка може порозумітися з глухим, німим або сліпим громадянином і посвідчити своїм підписом, що зміст заповіту відповідає волі заповідача.

Не вправі підписувати заповіт за спадкодавця особа, на користь якої заповідається майно, нотаріус або інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт, спадкоємці за заповітом та члени їх сімей або близькі родичі, особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт.

Заповіт обов'язково має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими чи службовими особами, які мають право на вчинення нотаріальних дій (статті 1251-1252 ЦК). За кордоном посвідчення заповітів здійснюють відповідні консульські установи та дипломатичні представництва. Недотримання правил про письмову форму заповіту та його посвідчення управомоченими на це законом особами тягне за собою недійсність заповіту, який у таких випадках відноситься до числа нікчемних (абсолютно недійсних) право чинів (ст. 1257 ЦК).

Слід також мати на увазі, що нотаріус або інші посадові, службові особи, які посвідчують заповіт, не вправі вчиняти його на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені свого чоловіка чи своєї дружини, їх та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я та від імені працівників відповідного органу, де вони працюють або перебувають у трудових відносинах з нотаріусом.

Посвідчення заповіту нотаріусом . Посвідчення заповітів, за загальним правилом, провадиться нотаріусом відповідно до правил, встановлених ст. 1248 ЦК. Встановлена законом нотаріально посвідчена письмова форма заповіту найбільш повно забезпечує виконання останньої волі спадкодавця стосовно належної йому спадщини. Нотаріальному посвідченню підлягає лише такий заповіт, який написаний заповідачем власноручно. Тому не допускається посвідчення заповіту, поданого через представника.

При написанні заповіту можуть використовуватися загальноприйняті технічні засоби (друкарська машинка, комп'ютерний набір тощо). Заповіт повинен бути складений так, щоб розпорядження спадкодавця не викликало неясностей чи суперечок після відкриття спадщини. З метою усунення на майбутнє неясностей у тлумаченні волі заповідача та суперечок з приводу цього на бажання спадкодавця в доповнення до процесу посвідчення заповіту може бути застосований також аудіо- або відеозапис складання цього документа.

Виконуючи посвідчення заповіту, нотаріус перевіряє, чи не містить заповіт розпоряджень, що суперечать чинному законодавству, а також дає

рекомендації щодо такого складення заповіту, при якому розпорядження заповідача не викликало б непорозумінь або суперечок після відкриття спадщини.

При посвідченні заповіту від громадянина не вимагається подання доказів, які б підтверджували його право на майно, яке він заповідає. Важливо зазначити, що при посвідченні заповіту нотаріус повинен роз'яснити заповідачеві зміст ст. 1241 ЦК, в силу якої свобода заповідальних розпоряджень обмежується правилами про обов'язкову частку у спадщині.

Нотаріус також може надати допомогу заповідачу в складенні тексту заповіту, записуючи його власноручно або за допомогою технічних засобів зі слів заповідача. Підчистки у тексті не допускаються, а інші виправлення мають бути зроблені так, щоб помилково написане, а потім закреслене можна було прочитати в первісному вигляді. Після складення тексту заповіту, коли останній складається нотаріусом, нотаріус вголос прочитує його заповідачеві і підписує його. Якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, посвідчення заповіту має відбуватися не менш як при двох свідках (ч. 2 ст. 1248, ст. 1253 ЦК).

Заповіт повинен бути викладений на мові, на якій ведеться нотаріальне діловодство. Якщо заповідач не володіє мовою, якою ведеться нотаріальне діловодство, текст заповіту має бути перекладений йому нотаріусом або перекладачем.

Заповіт складається не менше ніж у двох примірниках, один з яких залишається у справах державної нотаріальної контори, а інший видається заповідачеві. Заповіт, посвідчений нотаріусом, записується до алфавітної книги обліку заповітів та підлягає обов'язковій реєстрації у спадковому реєстрі заповітів у порядку, встановленому Положенням про нього.

Посвідчення нотаріусом секретних заповітів (ст. 1249 ЦК). Заповідач має право вчинити заповіт, не надаючи при цьому іншим особам, в тому числі і нотаріусу, можливості ознайомитися з його змістом. Юридична природа секретного заповіту зумовлює обмеження кола осіб, які мають право його вчиняти. Так, вчинити секретний заповіт можуть лише особи, які на це здатні, оскільки такий заповіт повинен бути написаний і підписаний лише власноручно заповідачем. При складанні секретного заповіту спадкодавець не може вдаватися до послуг перекладача або рукоприкладника, тому що через посередництво цих осіб заповідане розпорядження втрачає свій характер секретності. Секретний заповіт може бути вчинений лише тим громадянином, який у момент його складання в повному обсязі володіє дієздатністю, при цьому, звичайно, повинні дотримуватися і загальні вимоги, які закон встановлює для осіб, що бажають вчинити заповіт.

Секретний заповіт у заклясному конверті передається нотаріусу заповідачем, який ставить на конверті власний підпис. Конверт, підписаний заповідачем, скріплюється печаткою і в присутності спадкодавця поміщається в інший конверт та опечатується нотаріусом. Нотаріус ставить на конверті заповідача свій посвідчу вальний напис, який містить відомості про заповідача,

від якого прийнято секретний заповіт, та дату і місце його складання. Приймаючи від заповідача конверт з секретним заповітом, нотаріус повинен роз'яснити заповідачу зміст ст. 1241 ЦК і зробити про це відповідний напис на другому конверті. На підтвердження акту прийняття секретного заповіту нотаріус повинен видати заповідачу відповідний документ.

Про прийняття секретного заповіту на зберігання нотаріус може видати заповідачу за його бажанням відповідне свідоцтво (п. 162 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

Стаття 1250 ЦК встановлює порядок оголошення нотаріусом секретного заповіту. Відкриття секретного заповіту можливе лише у випадку смерті заповідача. Після пред'явлення свідоцтва органу реєстрації актів цивільного стану про смерть спадкодавця (або іншого документа, що підтверджує факт смерті і час відкриття спадщини), який склав секретний заповіт, нотаріус приймає рішення про оголошення його змісту. День оголошення змісту заповіту призначається нотаріусом самостійно у строк, залежно від конкретних обставин, які можуть вплинути на цю процедуру (неможливість прибуття у певні строки з поважних причин заінтересованих осіб, дія обставин непереборної сили тощо). Визначившись з днем оголошення заповіту, нотаріус повідомляє про це членів сім'ї та родичів спадкодавця, якщо їхнє місце проживання йому відоме, або робить про це повідомлення в загальнодоступних засобах інформації.

У встановлений день оголошення заповідального розпорядження нотаріус відкриває конверт з заповітом у присутності заінтересованих осіб та не менш як двох свідків. При відкритті конверту з секретним заповітом можуть бути присутні будь-які спадкоємці за законом незалежно від черговості та підстав закликання їх до спадкування (навіть недостойні спадкоємці). Після того, як конверт з заповітом буде відкрито, текст заповіту одразу ж оголошується нотаріусом у присутності вищезазначених осіб.

Слід мати на увазі, що на свідків поширюються вимоги ч. 4 ст. 1253 ЦК, відповідно до яких свідками можуть бути лише особи з повною цивільною дієздатністю. Не можуть бути свідками: нотаріус або інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт; спадкоємці за заповітом; члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом; особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт. Не можуть бути свідками особи з неповною дієздатністю.

Після оголошення секретного заповіту нотаріус складає і разом зі свідками підписує протокол, яким посвідчується відкриття конверту із заповітом. Протокол обов'язково повинен містити в собі весь зміст заповіту. Оригінал заповіту зберігається у нотаріуса, а спадкоємцям за заповітом видається нотаріально посвідчена копія протоколу. Копія протоколу також може бути видана і іншим спадкоємцям, які вважають себе вправі претендувати на закликання їх до спадкування за законом.

У протоколі зазначаються: дата, час та місце складання протоколу про оголошення секретного заповіту; дата посвідчення та прийняття на зберігання секретного заповіту; прізвище, ім'я, по батькові осіб, присутніх

при оголошенні, у тому числі свідків; відомості про повідомлення осіб, які не з'явилися на оголошення секретного заповіту, або відомості про повідомлення в друкованих засобах масової інформації; стан заповіту (наприклад, наявність закреслених місць, поправок або інших недоліків); стан конверта, у якому знаходився заповіт, а також відтворюється весь текст заповіту. Якщо неможливо визначити справжню волю заповідача, нотаріусом у протоколі відтворюється витлумачений спадкоємцями текст заповіту та відомості про досягнення (чи недосагнення) між спадкоємцями згоди щодо тлумачення тексту заповіту. У тексті протоколу відображається попередження нотаріусом свідків про відповідальність за шкоду, заподіяну ними внаслідок розголошення відомостей, що стали їм відомі у зв'язку з оголошенням секретного заповіту. У протоколі можуть бути зазначені й інші істотні обставини оголошення заповіту.

Секретний заповіт після його оголошення залишається в справах державної нотаріальної контори (приватного нотаріуса). Свідоцтво про оголошення секретного заповіту, у якому відтворюється текст заповіту, видається особі, на користь якої складено заповіт, за її заявою. Якщо заповіт складено на користь декількох осіб, за їх бажанням, свідоцтво може бути видано окремо кожному з них.

Якщо заінтересована особа, належним чином повідомлена про день оголошення секретного заповіту, на оголошення не з'явиться, нотаріус оголошує зміст секретного заповіту тим особам, які з'явилися. У разі з'явлення заінтересованої особи після оголошення заповіту нотаріус ознайомлює її з протоколом оголошення секретного заповіту, про що робить відповідну відмітку, яка підписується також цією особою.

Якщо з тексту секретного заповіту неможливо визначити справжню волю заповідача щодо розпорядження майном після його смерті, нотаріус роз'яснює заінтересованим особам їх право на тлумачення тексту заповіту. Якщо згоди щодо тлумачення змісту секретного заповіту не досягнуто, нотаріус відмовляє у видачі свідоцтва про оголошення секретного заповіту та роз'яснює право на звернення до суду (п.п. 163, 164 17 "Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України").

Посвідчення заповіту посадовою, службовою особою органу місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 1251 ЦК, якщо у населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою або службовою особою відповідного органу місцевого самоврядування. До заповітів, посвідчених зазначеними посадовими чи службовими особами, застосовуються загальні положення ст. 1247 ЦК.

Посвідчення заповіту здійснюється шляхом вчинення посвідчувального напису на ньому і підписується посадовою особою з прикладенням гербової печатки відповідного органу місцевого самоврядування. Посвідчувальний напис на заповіті вміщується після підпису громадянина на тій же сторінці чи на звороті документа. Заповіти, які вчинюються посадовою або службовою

особою органу місцевого самоврядування, реєструються в реєстрах для реєстрації нотаріальних дій.

Заповіти, що посвідчуються в нотаріальному порядку, подаються зазначеним особам не менш ніж у двох примірниках, один з яких залишається в органі місцевого самоврядування. Посадові особи зобов'язані роз'яснити громадянам зміст і значення поданих ними проектів заповітів і перевірити, чи відповідає їх зміст вимогам закону. У разі одержання посадовою особою повідомлення від завідуючого державним нотаріальним архівом про невідповідність посвідченого заповіту законіві, ця особа, за бажанням заповідача, переоформлює заповіт на загальних підставах.

Посвідчені заповіти записуються до алфавітної книги обліку заповітів. Заповідач може в будь-який час змінити або скасувати заповіт, подавши про це заяву до відповідного органу місцевого самоврядування. У випадку одержання заяви про скасування чи зміну заповіту, так само як і одержання нового заповіту, який відміняє чи змінює раніше посвідчений заповіт, відповідна посадова особа робить про це відмітку в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, в алфавітній книзі обліку заповітів і відповідний напис на примірнику заповіту, який зберігається в справах органу місцевого самоврядування.

Посвідчення заповіту іншою посадовою, службовою особою . Стаття 1252 ЦК визначає перелік заповідальних розпоряджень, які мають право посвідчити певні категорії посадових, службових осіб. Цей перелік є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню.

У деяких випадках заповіт може бути посвідчений посадовою, службовою особою стаціонарного закладу охорони здоров'я, капітаном судна, начальником експедиції тощо. Встановлення того, яка саме посадова, службова особа може посвідчити заповіт, залежить від того, де і за яких умов відбувається посвідчення заповіту.

Заповіти, посвідчені посадовими, службовими особами, визначеними у ч.ч. 1-6 ст. 1252 ЦК, прирівнюються до заповітів, посвідчених нотаріусами. Заповіт особи, яка перебуває на лікуванні у лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та інвалідів, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та інвалідів (ч. 1 ст. 1252 ЦК). Заповіт особи, яка перебуває під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України, може бути посвідчений капітаном цього судна (ч. 2 ст. 1252 ЦК). Заповіт особи, яка перебуває у пошуковій або іншій експедиції, може бути посвідчений начальником цієї експедиції (ч. 3 ст. 1252 ЦК).

Заповіт військовослужбовця, а у пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, а також заповіт робітника, службовця, члена їхніх сімей і члена сім'ї військовослужбовця може бути посвідчений командиром

(начальником) відповідної частини, з'єднання, установи або закладу (ч. 4 ст. 1252 ЦК).

Заповіт особи, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, може бути посвідчений начальником місця позбавлення волі (ч. 5 ст. 1252 ЦК). Заповіт особи, яка тримається під вартою, може бути посвідчений начальником слідчого ізолятора (ч. 6 ст. 1252 ЦК). При посвідченні заповіту посадовими особами обов'язкова участь двох свідків. Свідками можуть бути лише повністю дієздатні особи і не можуть бути спадкоємці, близькі родичі, особи, які не можуть підписати і прочитати заповіт (ст. 1253 ЦК). Отже, на такому заповіті крім підпису заповідача має бути підпис свідків. До тексту заповіту вносяться відомості про особу кожного свідка.

Заповіти, посвідчені посадовими та службовими особами, зазначеними у частинах 1, 4-6 ст. 1252 ЦК, реєструються в спеціальних книгах для реєстрації заповітів, які повинні бути прошиті, пронумеровані та скріплені печаткою і підписом відповідної особи. Заповіт особи, яка перебуває під час плавання на морському (річковому) судні, що ходить під прапором України, посвідчується в судовому журналі, з зазначенням реєстраційного номера і сторінки на двох примірниках заповіту. Заповіт особи, яка перебуває у пошуковій або іншій експедиції, посвідчується начальником цієї експедиції шляхом реєстрації заповідального розпорядження в журналі вхідних та вихідних документів з відповідним зазначенням на примірниках заповіту номеру запису.

Крім перелічених в ЦК, до нотаріально посвідчених прирівнюються заповіти українських громадян, що перебувають за кордоном, які посвідчуються в консульських установах України уповноваженими на це службовими особами (ст. 38 Закону України "Про нотаріат").

Заповіт складається у двох примірниках. Посадові особи, перелічені в ч. 1, 3-6 ст. 1252 ЦК, зобов'язані негайно передати по одному примірнику посвідчених ними заповітів у державний нотаріальний архів чи в державну нотаріальну контору за постійним місцем проживання заповідача. Капітани морських суден зобов'язані передати по одному примірнику посвідчених ними заповітів начальникові порту України або консулові України в іноземному порту для подальшого направлення їх у державний нотаріальний архів чи державну нотаріальну контору за постійним місцем проживання заповідача. Один примірник заповіту видається спадкодавцю, який склав заповіт.

Державна нотаріальна контора передає одержаний нею примірник заповіту на зберігання у відповідний державний нотаріальний архів з повідомленням про це заповідача та посадової особи, яка посвідчила заповіт. Якщо заповідач не мав постійного місця проживання в Україні або якщо місце проживання заповідача невідоме, заповіт направляється в державний нотаріальний архів міста Києва. Завідуючий державним нотаріальним архівом зобов'язаний перевірити законність заповіту, що надійшов на зберігання, і в разі встановлення невідповідності його законності повідомити про це заповідача і посадову особу, яка посвідчила заповіт.

Посвідчення заповітів посадовими особами, зазначеними у цій статті, провадиться з дотриманням вимог основних положень цивільного законодавства, що стосуються форми і порядку вчинення заповіту (таємниці вчинення заповідального розпорядження, встановлення особи заповідача та його дієздатності, роз'яснення прав та обов'язків, порядок його зміни та скасування тощо).

Оскільки заповіти, посвідчені посадовими та службовими особами, визначеними у ст. 1252 ЦК, прирівнюються до заповітів, посвідчених нотаріусами, цілком очевидно, що компетенція цих осіб не залежить від наявності в місці вчинення заповіту нотаріального органу або посадової, службової особи органу місцевого самоврядування. Зазначені у цій статті особи мають окреме самостійне право на посвідчення заповіту.

Таємниця заповіту. Нотаріус, а також інша посадова особа, яка посвідчує заповіт, свідки, а також особа, що підписує заповіт замість заповідача, до відкриття спадщини не мають права розголошувати відомості щодо факту складення заповіту, його змісту, скасування або зміни заповіту (ст. 1255 ЦК). Будь-які довідки щодо вказаних обставин видаються спадкоємцям лише після смерті заповідача при пред'явленні свідоцтва про його смерть. Відомості про заповіти можуть бути надані після смерті заповідача на письмову вимогу суду, прокуратури, органів досудового слідства у зв'язку з кримінальними, цивільними, господарськими справами, що знаходяться у їх провадженні.

Ст. 1255 ЦК не містить вказівки на відповідальність особи, що, порушивши заборону, розголошує відомості. Але у разі розголошення таємниці заповіту заповідач може звернутися до суду з позовом до особи, яка розголосила відомості, що становлять таємницю заповіту, про відшкодування збитків та моральної шкоди (статті 22, 23 ЦК).

Тлумачення заповіту може відбуватися одним з трьох способів: 1) самим заповідачем за його життя (ч. 1 ст. 213 ЦК); 2) спадкоємцями заповідача після відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1256 ЦК); 3) судом – у разі спору між спадкоємцями після відкриття спадщини (ст. 213, ч. 2 ст. 1256 ЦК).

Слід мати на увазі, що перелік осіб, наділених законом правом тлумачити заповіт, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає Нотаріус, службові чи посадові особи, перелічені у статтях 1251, 1252 ЦК, а також виконавець заповіту не мають права тлумачити зміст заповіту.

ВИСНОВОК З ПЕРШОГО ПИТАННЯ ЛЕКЦІЇ:

Встановлений порядок посвідчення заповітів слід розуміти як визначену законодавством форму захисту прав і охоронюваних інтересів особи, яка померла (спадкодавця).

II. СПАДКОВИЙ ДОГОВІР ЯК СПОСІБ ОХОРОНИ ПРАВ ГРОМАДЯНИНА НА ВИПАДОК ЙОГО СМЕРТІ

Фізична особа наділена законом правом укласти спадковий договір. Це новий інститут спадкових правовідносин, який був уведений ЦК 2003 року. Основний правовий зміст цього інституту розкривається у ст. 1302 ЦК, відповідно до якої за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

За своєю сутністю спадковий договір є одним з видів правочинів. Тому на нього поширюються усі вимоги щодо чинності правочинів (статті 203, 215 ЦК). У випадку недотримання цих вимог настають наслідки, передбачені § 2 глави 16 ЦК стосовно недійсності правочинів.

Суб'єктами спадкового договору є відчужувач і набувач. Відчужувачем може бути одна або кілька фізичних осіб – подружжя, один з подружжя або інша особа. Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа (ст. 1303 ЦК). При укладенні спадкового договору набувач, якщо він є спадкоємцем за заповітом або законом, не втрачає права на спадкування у тій частці майна, яка не була зазначена у договорі.

І відчужувачем, і набувачем може бути як повністю дієздатна особа, так і особа з неповною дієздатністю (статті 32, 33 ЦК). Укладення спадкового договору в інтересах частково дієздатної особи, недієздатної особи, особи з обмеженою дієздатністю можливе з дотриманням правил статей 37, 41, 67-71 ЦК. Недотримання цих умов спричиняє наслідки, передбачені статтями 221-226 ЦК.

Предметом цього договору є майно, яке належить відчужувачу і переходить у власність набувача у випадку смерті відчужувача. Це можуть бути індивідуально визначені речі (колекція картин, цінна бібліотека) або речі, визначені родовими ознаками, рухоме і нерухоме майно (квартира, будинок, дача, земельна ділянка, автомобіль).

Основні властивості спадкового договору такі:

- 1) він є одностороннім. З моменту укладення договору в набувача виникають обов'язки вчинити певні дії в інтересах відчужувача, а відчужувач має право вимагати виконання дій, передбачених договором;
- 2) набуття права власності набувачем на майно відчужувача настає після смерті останнього (оголошення громадянина померлим). Проте у разі визнання громадянина померлим набувач протягом 5 років не має права відчужувати нерухоме майно, яке перейшло йому за договором. Нотаріус накладає на це майно заборону відчуження (ч. 2 ст. 47 ЦК);
- 3) спадковий договір є консенсуальним. Він вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди стосовно основних його умов. Саме з цього моменту виникають права і обов'язки сторін;
- 4) спадковий договір є оплатним – набувач набуває певне майно, але, натомість, має понести певні витрати;

- 5) спадковий договір є підставою виникнення алеаторних зобов'язань, тобто таких, за яких обсяг прав і обов'язків точно наперед невідомий. Набувач не знає наперед суму витрат, що йому доведеться здійснити, так само, як не знає, якою буде вартість майна на момент переходу права власності до нього;
- 6) оскільки спадковий договір є не заповітом, а самостійним видом договору, на нього не поширюються правила про обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦК).

Форма спадкового договору. Спадковий договір укладається у письмовій формі, підписується сторонами у присутності нотаріуса і підлягає нотаріальному посвідченню за місцем знаходження основної частини спадкового майна (статті 54, 55 Закону України “Про нотаріат”).

Відповідно до ст. 34 Закону України “Про нотаріат” у державних нотаріальних конторах вчинюються, зокрема, такі нотаріальні дії: посвідчуються угоди (договори, заповіти, доручення, шлюбні контракти та ін.); накладається заборона відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна. Обмеження, покладені на вчинення нотаріальних дій приватними нотаріусами у ст. 36 цього Закону, стосуються, зокрема, накладення і зняття заборони відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна. Враховуючи зазначене, слід сказати, що посвідчення спадкового договору, предметом якого є нерухоме майно, яке належить відчужувачу і переходить у власність набувача у випадку смерті відчужувача, має здійснюватися державним нотаріусом, який відповідно до ст. 34 цього Закону уповноважений на посвідчення угоди і накладення заборони відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна. Проте, якщо предметом спадкового договору є, наприклад, індивідуально визначені речі (колекція картин, цінна бібліотека) або речі, визначені родовими ознаками, інше рухоме майно, чи може у такому разі даний договір посвідчити приватний нотаріус, адже спадковий договір є не заповітом, а самостійним видом договору, сам же приватний нотаріус не обмежений у вчиненні зазначених нотаріальних дій (щодо посвідчення угоди, накладення і зняття заборони відчуження рухомого майна)? Відповіді у Законі немає. Шукаючи відповідь на це питання, слід звернутися до правила ч. 3 ст.1307 ЦК, у якій йдеться про те, що відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті. У разі ж відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини. Отже, у такому випадку має бути державний нотаріус. Напевно, посвідчення спадкового договору, предметом якого є рухоме майно, також має здійснюватися у державній нотаріальній конторі.

Правила щодо посвідчення спадкових договорів містяться у розділі 23 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”, відповідно:

спадкові договори, предметом яких є нерухоме майно, посвідчуються нотаріусом з дотриманням загальних правил посвідчення договорів відчуження; право встановлювальний документ на майно після його огляду нотаріусом повертається власнику майна (відчужувачу), а в тексті договору зазначається назва цього документа, номер і дата його видачі та найменування юридичної особи, яка його видала; якщо предметом спадкового договору є майно, яке підлягає державній реєстрації, нотаріус у тексті договору зазначає про необхідність його реєстрації у відповідному реєструвальному органі після смерті відчужувача; на майно, яке є предметом спадкового договору, нотаріус накладає заборону відчуження у встановленому порядку, про що робиться напис на всіх примірниках договору; у разі смерті відчужувача на підставі свідоцтва органу цивільного стану про смерть нотаріус знімає заборону відчуження; після смерті відчужувача нотаріусу повертається первинний право встановлювальний документ на нерухоме майно, що було предметом договору, який приєднується до примірника спадкового договору, що зберігається у справах нотаріуса. На повернутому примірнику право встановлювального документа нотаріус робить відмітку про перехід права власності до набувача у зв'язку зі смертю відчужувача за спадковим договором; у разі смерті фізичної особи-набувача або ліквідації юридичної особи – набувача за спадковим договором нотаріус, за письмовою заявою відчужувача, припиняє дію цього договору, про що на всіх його примірниках робиться відповідний напис; відомості про припинення дії договору та зняття заборони відчуження майна, яке є предметом спадкового договору, нотаріус вносить до Єдиного реєстру заборон відчуження нерухомого майна; відомості про спадкові договори підлягають обов'язковому внесенню до Спадкового реєстру в порядку, передбаченому Положенням про Спадковий реєстр.

Оскільки метою цього договору є передача відчужувачем свого права власності іншій особі, нотаріус має пересвідчитися, що у відчужувача є правоустановчі документи, які підтверджують право власності на майно (ст. 55 Закону України “Про нотаріат”). Зокрема, це може бути: нотаріально посвідчений договір купівлі-продажу, свідоцтво про право власності, свідоцтво про право на спадщину, договір дарування, договір про поділ майна, рішення суду тощо.

Нотаріус повинен роз'яснити сторонам зміст і значення поданого ними проекту спадкового договору, а також перевірити, чи відповідає зміст договору вимогам закону і дійсним намірам сторін. У випадку невідповідності закону умов спадкового договору нотаріус має відмовити у його посвідченні і запропонувати сторонам внести відповідні зміни до змісту договору.

Стаття 1304 ЦК не містить вказівки на те, що сторони мають особисто підписати договір. У такому разі постає питання, чи можуть відчужувач і набувач укласти договір через представників, які діють на підставі довіреності? Враховуючи ту обставину, що спадковий договір – правочин, безпосередньо пов'язаний з особистими якостями відчужувача (так званий “договір доброї совісті”), можна зробити висновок, що він має бути вчинений особисто

сторонами, які його укладають. Проте у випадках, коли відчужувач не може вчинити підпис особисто (через хворобу, фізичні вади тощо), за аналогією закону (ст. 8 ЦК), що регулює вчинення письмового правочину та складення заповіту (статті 207, 1247 ЦК), спадковий договір може бути підписаний іншою особою. У цьому випадку він вчинюється у присутності нотаріуса, заповідача і особи, яка його підписує.

Усі екземпляри договору підписуються його учасниками. Кожному з учасників договору видається по одному екземпляру (один екземпляр зберігається у нотаріуса згідно зі ст. 50 Закону України “Про нотаріат”).

Обов’язки набувача у спадковому договорі. Тягар виконання обов’язків за спадковим договором припадає на набувача. Згідно зі ст. 1305 ЦК набувач у спадковому договорі може бути зобов’язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

На набувача може бути покладений обов’язок виконати певні дії за життя відчужувача (наприклад регулярно виплачувати останньому певну грошову суму) або після його смерті (наприклад, провести якісь заходи по увічненню пам’яті відчужувача тощо). У тому випадку, коли виконання дій набувачем має бути здійснене після смерті відчужувача, останній має призначити особу, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті. У разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини (ч. 3 ст. 1307 ЦК).

Відчужувач має право покласти на набувача обов’язок виконання певних дій на користь третіх осіб (наприклад, надавати матеріальне утримання внуку відчужувача до досягнення ним повноліття). Дії, обов’язок виконання яких покладається на набувача, можуть бути майнового чи немайнового характеру. Наприклад, це можуть бути розпорядження відчужувача, які стосуються ритуалу поховання (побажання бути похованим у певному місці, з дотриманням певної процедури, поряд з тими чи іншими особами, які померли раніше). Однак це не може бути обов’язок виконати дії, які ображають честь і гідність набувача або інших осіб, обмежують його цивільну правоздатність тощо (наприклад, відчужувач не може обмежити набувача у виборі місця проживання, подружжя тощо).

Набувач має виконувати дії, що є його обов’язком за договором, у точній відповідності до волі відчужувача. Тому у спадковому договорі мають бути чітко і конкретно застережені всі необхідні дії, які зобов’язаний виконати набувач (особливо якщо виконання дій набувачем повинно бути проведене після відкриття спадщини). Умови договору мають бути сформульовані таким чином, щоб виключити можливість подвійного тлумачення волі відчужувача. Якщо невиконання умов договору набувачем має місце до смерті відчужувача, договір може бути розірваний судом на вимогу останнього (ст. 1308 ЦК). У разі коли невиконання набувачем обов’язків за спадковим договором має місце після смерті відчужувача, звернутися з позовом про розірвання договору може виконавець заповіту (якщо був заповіт), нотаріус або інша особа, призначені

відчужувачем здійснювати контроль за виконанням спадкового договору (ст. 1307 ЦК).

Оскільки набувач, набуваючи право власності на майно відчужувача, не успадковує його, а отримує за договором, розглядати його як правонаступника відчужувача було б не виправданим. Тому на відміну від спадкоємця, котрий прийняв спадщину і відповідає за боргами спадкодавця у межах дійсної вартості майна, яке до нього перейшло (ст. 1282 ЦК), набувач за спадковим договором такої відповідальності не несе.

Якщо за життя відчужувача набувач помер до того, як виконав умови договору, спадковий договір вважається припиненим. За бажанням відчужувача ним може бути укладений новий спадковий договір із спадкоємцями набувача, що помер. Однак у кожному разі спадкоємці набувача мають право вимагати від відчужувача відшкодування витрат на виконання спадкового договору в тій частині зобов'язань, які були виконані набувачем до смерті останнього, за правилами гл. 83 ЦК.

У разі коли виконанню обов'язків набувачем перешкодила його смерть, що сталася після смерті відчужувача, спадкоємці набувача можуть виконати зобов'язання щодо спадкового договору. В цьому випадку вони набувають прав набувача, передбачених спадковим договором. Якщо ж вони відмовляються виконати обов'язки набувача, встановлені договором, то його слід вважати розірваним (ч. 2 ст. 1308 ЦК).

Спадковий договір за участю подружжя. Істотні особливості має спадковий договір за участю подружжя. У цьому випадку предметом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, що є особистою власністю будь-кого з них (ст. 1306 ЦК).

Якщо предметом спадкового договору є майно, що знаходиться в особистій власності одного з подружжя, такий договір укладається у загальному порядку (статті 1302-1304 ЦК). У цьому випадку нотаріус крім інших документів має витребувати від відчужувача ті, які посвідчують наявність у нього особисто права власності на майно, що є предметом спадкового договору.

Предметом спадкового договору також може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності. У цьому разі при укладенні спадкового договору нотаріус зобов'язаний упевнитися, що майно, яке одержується у спадщину, є спільним сумісним майном, власністю подружжя. Майно, яке було придбане в період спільного подружнього життя, належить подружжю на праві спільної сумісної власності (статті 60-62 СК). Тому спадковий договір на все спільне майно не може бути укладений без згоди другого з подружжя. Якщо договір було укладено без згоди другого з подружжя, це спричиняє недійсність правочину (ч.ч. 2, 3 ст. 65 СК, ст. 215 ЦК). Отже, за наявності обставин, які вказують на право спільної сумісної власності подружжя на те чи інше майно, нотаріус зобов'язаний витребувати згоду другого з подружжя, яка має бути засвідчена нотаріально шляхом

власноручного підпису подружжя відчужувача на спадковому договорі або додаватися у вигляді нотаріально засвідченої заяви до договору.

У випадку, якщо подружжя відчужувача не згодне із включенням спільно нажитого майна у спадковий договір, і подружжя не дійшло згоди з приводу цього майна, то відчужувач може у судовому порядку встановити свою частку в спільному майні і після цього укласти окремий спадковий договір.

За наявності шлюбного договору, у якому визначені права і обов'язки подружжя на майно придбане як до шлюбу, так і під час останнього, отримане в дар або успадковане одним із подружжя, нотаріус при посвідченні спадкового договору зобов'язаний керуватися умовами шлюбного договору (статті 92, 97 СК). Якщо відчужувачем при укладенні останнього договору були порушені умови раніше укладеного шлюбного договору, то це є підставою для визнання договору недійсним (ст. 215 ЦК).

Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а у випадку смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором.

Виходячи з положення ч. 2 ст. 1306 ЦК, частка померлого подружжя у спільному майні переходить до того з подружжя, який пережив. І нотаріус повинен видати свідоцтво про право власності на зазначену частку. Якщо подружжя перебувало у зареєстрованому шлюбі, але до смерті відчужувача спільно не проживало, це не є перепорою для успадкування майна (ч. 2 ст. 3 СК).

Забезпечення виконання спадкового договору. Відчужувач, передаючи своє право власності на майно набувачеві, фактично добровільно позбавляє себе права власності. З моменту укладення договору він може володіти майном, але не розпоряджатися ним.

З метою забезпечення охорони майна набувача нотаріус за місцем знаходження майна накладає заборону відчуження. Накладення такої заборони на майно, вказане у договорі, здійснюється нотаріусом шляхом відповідного напису про це на спадковому договорі. Накладення заборони відчуження майна реєструється нотаріусом у реєстрі заборон.

Меті забезпечення виконання спадкового договору слугує правило ч. 2 ст. 1307 ЦК, згідно з яким заповіт, котрий відчужувач складає щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним. При цьому не має значення: складений заповіт до укладення спадкового договору чи після того, як такий договір був укладений. Таким чином, у першому випадку спадковому договору надається більша юридична сила, оскільки тут виражена пізніша воля власника майна (відчужувача), а у другому – заповіт не може набути чинності, оскільки відчужувач вже втратив право розпорядження майном, яке є предметом спадкового договору.

Отримавши повідомлення про припинення або розірвання договору, нотаріус знімає заборону відчуження жилого будинку, квартири, дачі, земельної ділянки, автомобіля та іншого майна.

Для забезпечення виконання спадкового договору відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за його виконанням. Оскільки дії із виконання спадкового договору полягають у здійсненні контролю за спадковим майном, це може бути лише фізична особа з повною цивільною дієздатністю або юридична особа. Така особа виконує свої обов'язки на безоплатних засадах, якщо інше не передбачено умовами договору. Однак вона має право вимагати від набувача за спадковим договором відшкодування своїх фактичних витрат у судовому порядку у разі, якщо не досягнуто згоди з останнім за добровільним відшкодуванням витрат.

У випадку неналежного виконання спадкового договору особа, яка здійснює контроль за його виконанням, може звернутися до суду з позовом про розірвання умов договору внаслідок невиконання його однією із сторін (статті 610-613, ч. 3 ст. 1307 ЦК). У цьому разі суд має керуватися загальними положеннями щодо виконання договірних зобов'язань (ст. 526 ЦК).

Якщо особа призначена відчужувачем контролювати спадковий договір без її згоди, вона має право відмовитися від виконання цих обов'язків без пояснення причин. Така згода має бути виражена даною особою або шляхом подання заяви, яка додається до спадкового договору, або через підпис на ньому.

Якщо відчужувач не призначив особу, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті або якщо така особа була звільнена від виконання своїх обов'язків, контроль за виконанням договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Розірвання спадкового договору. Спадковий договір може бути розірвано на вимогу відчужувача або осіб, які здійснюють контроль за виконанням такого договору. Отже, за життя відчужувача спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу останнього у разі невиконання набувачем його розпоряджень. Після смерті відчужувача спадковий договір може бути розірвано на вимогу осіб, які здійснюють контроль за виконанням такого договору (у тому числі нотаріуса).

На вимогу набувача спадковий договір може бути розірвано судом як до смерті, так і після смерті відчужувача. Однак для цього має бути встановлена неможливість виконання ним розпоряджень відчужувача (ч. 2 ст. 1308 ЦК). Якщо ж набувач має можливість виконувати розпорядження відчужувача, він має право розірвати договір на загальних підставах (статті 615, 651, 652 ЦК) з наслідками, передбаченими ст. 653 ЦК.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Спадковий договір є особливим видом цивільно-правових договорів. Щодо його договірної правової природи, то на спадковий договір поширюються всі вимоги цивільного законодавства про дійсність правочину, свободу договору тощо. Проте особливістю цього договору є те, що він розміщений у книзі шостій ЦК, отже, метою цього договору є у першу чергу

охорона законних інтересів особи на випадок її смерті щодо майна, яке переходить у власність набувача. Спадковий договір не можна плутати на з заповітом, ні з договором довічного утримання (догляду).

III. ПОДІЛ СПАДЩИНИ МІЖ СПАДКОЄМЦЯМИ

Необхідність поділу спадщини між спадкоємцями виникає, коли спадкування здійснюється декількома особами. Зрозуміло, що коли право на спадкування реалізується лише однією особою, потреби в розподілі спадщини немає. Один спадкоємець успадковує всю спадщину.

Отже, необхідно розглядати право на отримання свідоцтва про право на спадщину як логічне завершення спадкового процесу, якому має передувати поділ спадщини. За загальним порядком свідоцтво про право на спадщину видається як результат визначення належної кожному із спадкоємців частки. При цьому частка від спадщини встановлюється дрібною по відношенню до усієї спадщини. Наприклад, 2/5 будинку, 1/6 автомобіля тощо. Такі цифри є наслідком поділу належної спадкодавцю спадщини між багатьма особами, через що виникає право спільної часткової власності на окремі речі, яку регламентують статті 356-367 ЦК. Зрозуміло, що при спадкуванні лише однією особою та в разі наявності заповіту на конкретне майно, яке має успадковуватись конкретними спадкоємцями, умовного дроблення окремих речей на частки не відбувається.

Нотаріус має визначити лише отримувану кожним спадкоємцем частку від спадщини, а не вказувати їм – хто і що має отримати в натурі. У багатьох випадках, коли видається свідоцтво про право на спадщину на декількох спадкоємців, то проблема розподілу спільної часткової власності на окремі натуральні частини лише відсувається на невизначений термін. Так, до досягнення повноліття дітьми батьки за загальним правилом вважаються їх опікунами або піклувальниками, а тому на цей період розподіл спадщини в натурі вважається недоцільним. Але цей аспект не повинен впливати на встановлення за неповнолітніми права часткової власності.

Відповідно до ст. 1278 ЦК частки кожного спадкоємця у спадщині є рівними, якщо спадкодавець у заповіті сам не розподілив спадщину між ними. Кожен із спадкоємців має право на виділ його частки в натурі.

Якщо спадкоємців кілька, постає питання про частку кожного у спадщині. Вирішення цього питання залежить від наявності та змісту заповіту. Якщо спадкодавець у заповіті розподілив спадщину між спадкоємцями у нерівних частках, то кожен має право саме на ту, яку вказав спадкодавець.

Якщо заповіту немає, то частки кожного спадкоємця у спадщині припускаються рівними.

Відступ від принципу рівних часток у спадщині можливий за домовленістю спадкоємців між собою: вони можуть домовитися, що хтось

отримає більшу, а хтось меншу частку спадщини. Такий договір між спадкоємцями можливий лише після прийняття ними спадщини і виникнення права спільної власності на спадкове майно.

Спадкоємці, які прийняли спадщину і одержали свідоцтва про право на спадщину, можуть провести поділ спадкового майна у натурі, тобто визначити реальні частки у праві спільної власності, яке виникло у них.

При досягненні домовленості щодо поділу майна він провадиться у спрощеному порядку: кожен зі спадкоємців одержує у натурі майно відповідно до договору між ними. Якщо у складі спадщини є майно, одержати яке чи розпорядитися яким спадкоємці можуть лише за наявності свідоцтва про право на спадщину (жилий будинок, грошовий вклад тощо), то поділ провадиться шляхом звернення до нотаріуса із заявою про досягнення угоди між спадкоємцями стосовно поділу спадщини і з проханням вчинити відповідні нотаріальні дії.

Якщо згоди про поділ спадщини досягти не вдалося, він провадиться у судовому порядку відповідно до часток, які належать кожному зі спадкоємців за законом або за заповітом. Оскільки спадщина належить спадкоємцям, які прийняли її, на праві спільної власності, то при її поділі застосовуються правила гл. 26 ЦК, що регулюють відносини спільної часткової власності.

При застосуванні положень цієї статті слід також враховувати ч.ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК, за якою спадкоємці за власним волевиявленням можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них. Але це положення не можна застосовувати як право більшості спадкоємців зменшувати частку одного з них, оскільки при виникненні спору між спадкоємцями такий спір має розглядатися судом. Коли сторони домовилися про виділення частки кожного із спадкоємців в натурі, такий договір має посвідчуватися в нотаріальному порядку, якщо його предметом є нерухоме майно, транспортні засоби та інші об'єкти, права на які підлягають державній реєстрації.

227. Спадкоємцям, які одержали свідоцтво про право на спадщину певної частини спадкового майна, у подальшому видаються наступні свідоцтва про право на спадщину інших частин спадкового майна, яке не перераховане в раніше виданому свідоцтві.

Якщо після спливу строку для прийняття спадщини і після розподілу її між спадкоємцями спадщину прийняли інші спадкоємці, за письмовою згодою між спадкоємцями спадщина підлягає перерозподілу. У цьому випадку нотаріус, після повернення попередніх свідоцтв, видає нові свідоцтва про право на спадщину.

Нові свідоцтва про право на спадщину видаються нотаріусом також за рішенням суду про внесення змін до раніше виданих свідоцтв про право на спадщину або на підставі письмової згоди всіх спадкоємців про внесення змін до раніше виданих свідоцтв.

228. Зміна розміру частки у спадщині проводиться за згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, до видачі свідоцтв про право на спадщину. У разі недосягнення згоди зміна розміру часток здійснюється у судовому порядку.

Зміна розміру часток у складі спадкового нерухомого майна або транспортних засобів оформляється нотаріально посвідченим договором спадкоємців.

230. Поділ спадкового майна провадиться за згодою спадкоємців, які прийняли спадщину. У разі недосягнення згоди поділ провадиться у судовому порядку відповідно до часток, належних кожному із спадкоємців за законом або за заповітом.

Поділ спадкового майна оформляється договором спадкоємців, а за відсутності згоди - судовим рішенням.

У договорі про поділ спадкового майна визначаються реальні частки спадкоємців у спадковому майні. При цьому допускається грошова компенсація, якщо вартість майна різна.

(“Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 03 березня 2004 р. № 20/5 (із змінами).

За наявності зачатої, але ще не народженої дитини (постума) спадкоємці мають право провести поділ спадщини з обов'язковим виділом спадкової частки, що припадає постуму. Інтереси останнього у цьому випадку захищає представник органу опіки та піклування, який має бути запрошений до участі у поділі (ст. 1261 ЦК).

Спеціально захищаються при поділі спадкового майна права окремих категорій спадкоємців, які перебували у близьких відносинах із спадкодавцем, або були пов'язані зі спадкодавцем відносинами власності. Зокрема, ч. 1 ст. 1279 ЦК встановлює переваги у виділі спадкового майна в натурі для осіб, які проживали із спадкодавцем однією сім'єю. Проте самого факту такого проживання для отримання переваг при виділі частки із спадкового майна недостатньо. Необхідно, щоб вказані особи проживали саме як одна сім'я (вели спільне господарство, мали спільні витрати тощо). Таке проживання спадкоємців зі спадкодавцем однією має тривати не менше одного року до часу відкриття спадщини. Якщо вказані умови наявні, то зазначені спадкоємці мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм у натурі предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку. Проте переваги обмежені розміром частки у спадщині, яка належить цьому спадкоємцю.

Частина 2 ст. 1279 ЦК призначена захистити права спадкоємців, які разом із спадкодавцем були співвласниками майна. Такі спадкоємці мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм у натурі даного майна у межах їхньої частки у спадщині, якщо це не порушує інтересів інших спадкоємців, що мають істотне значення.

Проте реалізація переважного права на виділ частки у спадковому майні (наприклад квартири) неможлива, якщо це порушує інтереси інших спадкоємців, що мають істотне значення. Наприклад, у виділі частки у праві власності на квартиру в натурі може бути відмовлено, якщо внаслідок такого поділу інший спадкоємець фактично втрачає можливість користування своєю частиною квартири (утворюється прохідна кімната).

Слід звернути увагу на те, що не виключена колізія застосування ч. 1 та ч. 2 ст. 1279 ЦК, наприклад, у випадку, коли один спадкоємець проживає зі спадкодавцем однією сім'єю не менше року до часу відкриття спадщини, а інший спадкоємець був співвласником разом із спадкодавцем. У цьому разі слід виходити з того, що ч. 1 ст. 1279 ЦК стосується виділу в натурі предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку, а ч. 2 цієї статті – виділу в натурі майна, яке було спільною власністю спадкоємця і спадкодавця. Якщо ж котрийсь із спадкоємців є одночасно і членом сім'ї, і співвласником спадкодавця, то він має переваги перед іншими спадкоємцями і при виділі в натурі предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку, і при виділі частки майна, яке було у спільній власності цього спадкоємця та спадкодавця. Виділ спадкового майна в натурі можливий за згодою сторін. Якщо такої домовленості не досягнуто, спір вирішується судом.

Перерозподіл спадщини (ст. 1280 ЦК). Можливість перерозподілу спадщини зумовлюється тими об'єктивними обставинами, які можуть зумовлювати пропуск строку для прийняття спадщини з поважних причин, коли особа відмовилася від спадщини під примусом тощо. На практиці можуть існувати випадки, коли один або декілька спадкоємців вважатимуться такими, що прийняли спадщину (ст. 1268 ЦК), але не братимуть участі в її розподілі і реальні частки їм не виділятимуться, в той час як інші спадкоємці отримують свідоцтва про право на спадщину.

Одним із обов'язків спадкоємців є повідомлення нотаріуса, який видає свідоцтво про право на спадщину, про інших відомих їм спадкоємців. У такому випадку перерозподіл спадщини буде негативним наслідком, який спонукатиме спадкоємців, що отримують свідоцтво про право на спадщину, до сприяння у закликанні до спадкування всіх спадкоємців.

Коли вже було визначене коло спадкоємців після закінчення строку для прийняття спадщини або було видане свідоцтво про право на спадщину, в якому майно поділено між спадкоємцями, і з'являються інші спадкоємці, спадщина перерозподіляється між ними. Якщо ж спадкове майно у натурі не збереглося (наприклад, майно вже реалізоване), то нові спадкоємці можуть вимагати сплати відповідної грошової компенсації (ч. 1 ст. 1280 ЦК).

Якщо майно, на яке претендує спадкоємець, що пропустив строк для прийняття спадщини, було визнане відумерлим і перейшло у власність територіальної громади, спадкоємець має право витребувати його у натурі. Якщо ж це майно вже продане, спадкоємець може вимагати грошову компенсацію (ч. 2 ст. 1280 ЦК).

Оскільки йдеться не про суму, отриману, наприклад, від продажу, а про грошову компенсацію, слід виходити не з того, яку суму було отримано від реалізації майна, а з реальної оцінки проданого майна, котра може бути встановлена за допомогою спеціальної експертизи. Спадкоємець у таких випадках вправі вимагати грошової компенсації за реальною ціною на день продажу майна, оскільки, наприклад, договір купівлі-продажу у таких справах буде лише одним із доказів його відчуження.

Оскільки у ст. 1279 ЦК встановлене переважне право окремих спадкоємців на виділ їм спадкового майна в натурі, а в коментованій нормі іншого положення не встановлено, таке право застосовується і при перерозподілі спадщини.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Поділ спадщини між спадкоємцями виникає, коли спадкування здійснюється декількома особами. Коли право на спадкування реалізується лише однією особою, потреби в розподілі спадщини немає і один спадкоємець успадковує всю спадщину. Частки кожного спадкоємця у спадщині є рівними, якщо спадкодавець у заповіті сам не розподілив спадщину між ними. Кожен із спадкоємців має право на виділ його частки в натурі.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Законом надане спадкодавцю право залишити заповіт, укласти спадковий договір. І заповіт, і спадковий договір є правочинами, цивільно-правова характеристика яких розкрита у даній та попередніх лекціях.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Для підготовки до групового заняття слухач повинен використовувати рекомендовану літературу, яка знаходиться у бібліотечному та у кафедральному літературному фондах інституту. Також допускається використання інформації, яка знаходиться в мережі Інтернет, із зазначенням певного режиму доступу (адреси) тощо. Крім того, обов'язково слід опрацювати Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5), «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. №7. У зв'язку з цим для закріплення отриманої на лекції інформації слухачам необхідно відповісти на вказані нижче запитання:

1. Принцип свободи заповіту, його реалізація в сучасних умовах.
2. Посвідчення заповітів: загальні положення.
3. Посвідчення заповітів нотаріусом.
4. Посвідчення нотаріусом секретних заповітів.
5. Порядок оголошення нотаріусом секретного заповіту.
6. Посвідчення заповіту посадовою, службовою особою органу місцевого самоврядування.
7. Посвідчення заповіту іншою посадовою, службовою особою.
8. Дотримання таємниці заповіту.
9. Особливості тлумачення заповіту.
10. Правова природа та основні властивості спадкового договору.
11. Форма спадкового договору та його посвідчення.

12. Права відчужувача та обов'язки набувача за спадковим договором.
13. Забезпечення виконання спадкового договору.
14. Спадковий договір за участю подружжя.
15. Посвідчення спадкового договору та договору довічного утримання: порівняльна характеристика.

ТЕМА № 7 ОФОРМЛЕННЯ ПРАВА НА СПАДЩИНУ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- I. Загальні положення щодо оформлення права на спадщину.
- II. Процесуальні особливості видачі свідоцтва про право на спадщину.
- III. Спадкова справа.
- IV. Державна реєстрація права на спадщину.
- V. Внесення змін до свідоцтва про право на спадщину. Скасування свідоцтва.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості ВРУ. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.
3. Сімейний кодекс України № 2947-III від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 21-22. – Ст. 135.
4. Про нотаріат: Закон України № 3425-XII від 2 вересня 1993 р. // ВВР. – 1993. - № 39. – Ст. 383.
5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // Офіційний вісник України від 07.03.2012 р., № 17, стор. 66, стаття 632
6. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 № 3306/5 // Офіційний вісник України від 02.12.2011 р., № 91, стор. 172, стаття 3312
7. Про внесення змін до Порядку посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 р. № 940. // Офіційний вісник України від 19.07.2006 р., № 27, стор. 100, стаття 1966

8. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5 // Офіційний вісник України від 25.07.2011 р., № 54, стор. 34, стаття 2155
9. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 № 491 // Офіційний вісник України від 20.05.2011 р., № 35, стор. 75, стаття 1459
10. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. №7 // Вісник Верховного суду України від 22.06.2008 р., № 6, стор. 17
11. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 264 с.
12. Рябоконт Є.О. Спадкове право. – К., 2009. – 351 с.
13. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2 – х т. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – Вид. 2-ге. доп. і перероб. / К.: Вид. дім «Ін Юре». – 2010. – Т.1. Заг. частина. – 696 с.
14. Цивільне право України: В 2-х томах. Т. 2. Підручник / За ред.. Є.О. Харитнова, Н.Ю. Голубєвої. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 872 с.
15. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. Книга друга / Д.В.Боброва, О.В.Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнєцової. - К.: Юрінком Інтер, 2009. - Кн. 1.- 720 с.
16. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 2. / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф.. А.С. Довгерт, Н.С. Кузнєцова. – К. : Юстиніан, 2010. – 1008 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Мета лекції полягає у формуванні знань здобувачів вищої освіти про процедуру видачі свідоцтва про право на спадщину та пов'язані з цим інші питання нотаріального та спадкового процесу.

ВСТУП

У процесі реалізації спадкоємцями права на спадкування важливе значення мають процедурні питання, пов'язані з видачею свідоцтва про право на спадщину. Правове оформлення спадкових прав є сукупністю правових дій, після вчинення яких встановлюється частка кожного спадкоємця у спадковому майні, і спадкоємці набувають право розпоряджатися цим майном.

Законодавством передбачено, що оформлення спадкових прав здійснюється відповідно до Цивільного кодексу України (статті 1296-1301), Закону України “Про нотаріат”. Порядок видачі свідоцтва про право на спадщину згідно з названими правовими актами встановлений Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженою

наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. № 20/5 (із змінами).

Відповідно до статей 34, 36, 38 Закону України “Про нотаріат” повноваження щодо видачі свідоцтва про право на спадщину надані нотаріусам, консульським установам України за місцем відкриття спадщини. Оформлення спадкових справ завершується видачею свідоцтва про право на спадщину. Останнє не створює жодних нових прав у спадкоємців на майно, а лише підтверджує вже існуюче право на нього, оскільки право на спадкування у них виникає з моменту відкриття спадщини. Одержання свідоцтва про право на спадщину є загальним порядком оформлення спадкових прав.

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ПРАВА НА СПАДЩИНУ

Право спадкоємця на одержання свідоцтва про право на спадщину. Частиною 1 ст. 1296 ЦК встановлено, що спадкоємець, який прийняв спадщину, може одержати свідоцтво про право на спадщину.

Свідоцтво про право на спадщину – це спеціальний документ, що видається на ім'я всіх спадкоємців разом або за їхнім бажанням кожному окремо. В останньому випадку в кожному свідоцтві зазначається все спадкове майно, перелічуються усі спадкоємці та визначається частка спадщини спадкоємця, якому видано свідоцтво про право на спадщину. Крім того, за бажанням спадкоємців їм можуть бути видані окремі свідоцтва на певний вид спадщини (ч. 2 ст. 1296 ЦК).

Спадкоємці не завжди мають оформлювати належні їм права у нотаріальному порядку, а лише в тих випадках, коли це вважається обов'язковим або доцільним, а саме: спадкове майно підлягає обов'язковій реєстрації в органах державної влади та місцевого самоврядування (нерухомість, транспортні засоби) – ст. 1297 ЦК; майно знаходиться у третіх осіб (банки, ЖБК, до спадкових прав включені наслідки підприємницької діяльності тощо); за спадкуванням переходять авторські права на літературні, наукові та інші твори (за спадкуванням переходить не саме авторське право, а право розпорядження цим твором, право на винагороду).

Свідоцтво про право на спадщину недоцільно видавати на предмети домашньої обстановки і вжитку. Для здійснення повноважень щодо даного майна, в тому числі й права розпорядження ним, достатньо простої передачі цього майна. Проте при значній вартості предметів домашнього вжитку (дорогі меблі, коштовні речі) у деяких випадках може виникнути питання щодо отримання свідоцтва про право на спадщину на таке майно.

Водночас спадкоємці не обов'язково подають заяву про прийняття спадщини, а мають право прийняти її у інший спосіб – шляхом фактичного вступу в управління або володіння спадковим майном (ст. 1268 ЦК). У цьому випадку від них не вимагається спеціального отримання свідоцтва про право на

спадщину. Враховуючи цю обставину, ч. 3 ст. 1296 ЦК прямо вказує, що відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємців права на останню.

Поняття “спадкоємець, який прийняв спадщину” розкривається у статтях 1268, 1269 ЦК і пов’язане з фактичним прийняттям спадщини чи з поданням відповідної заяви нотаріусу. Саме ці особи можуть подавати нотаріусу заяву про видачу свідоцтва про право на спадщину.

Частина 3 ст. 1296 ЦК визначає статус спадкоємця в певні проміжки часу. Так, якщо особа не подала заяву про прийняття спадщини і не вступила у фактичне володіння та управління спадщиною і не отримала свідоцтва про право на спадщину, слід брати до уваги строк, який минув з дня відкриття спадщини: якщо строк, що минув, менше 6 місяців, то особа не втратила право на спадщину. У такому випадку особа ще має можливість подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини; якщо строк, що минув, більше 6 місяців, то особа фактично втратила право на спадщину. У цьому разі нотаріус не приймає заяву особи про прийняття спадщини, а має роз’яснити її право на звернення до інших спадкоємців або до суду за визнанням її такою, що пропустила строк з поважних причин.

У разі, якщо особи не можуть довести свої права на спадщину, то відповідні факти, з якими пов’язується виникнення права на спадкування, встановлюються судом у порядку цивільного судочинства.

Обов’язок спадкоємця звернутися за свідоцтвом про право на спадщину. Відповідно до ст. 1297 ЦК спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов’язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно (ч. 1). У разі якщо спадщину прийняло кілька спадкоємців, свідоцтво про право на спадщину видається на ім’я кожного з них, із зазначенням імені та частки у спадщині інших спадкоємців (ч. 2).

Дана норма є позитивною щодо стабілізації і надання прозорості у правах власності на об’єкти нерухомого майна і має спонукати спадкоємців “зафіксувати” за собою право власності на майно, а також сплатити державне мито та інші податки на нерухомість. Проте ч. 1 цієї норми має дещо декларативний характер, оскільки не встановлює максимальних строків звернення до нотаріуса за видачею спадкоємцю свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно і не визначає негативних наслідків невиконання останнім встановленого в даній нормі обов’язку.

Певні правові особливості видачі свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно встановлені і в інших нормах ЦК. Так, відповідно до ст. 47 ЦК спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом 5 років нерухоме майно, що перейшло до них у зв’язку з відкриттям спадщини. Правильність такого положення підтверджується також ст. 250 ЦПК, у якій йдеться про скасування рішення суду про оголошення особи померлою у разі її появи.

Спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухомість (стаття 1297 Цивільного кодексу України). Якщо спадщину на нерухоме майно прийняло кілька спадкоємців, свідоцтво про право на спадщину видається на ім'я кожного з них, із зазначенням імені та частки у спадщині інших спадкоємців (п. 206 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

Статтею 1298 ЦК (ст. 66 Закону України “Про нотаріат”) визначено строк видачі свідоцтва про право на спадщину, а саме: свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення шести місяців з часу відкриття спадщини. Існування мінімального терміну в шість місяців має забезпечити права всіх спадкоємців, дисциплінувати всіх зацікавлених осіб від передчасного відчуження майна та дозволяє створити нотаріальну процедуру вжиття заходів щодо охорони спадкового майна і видачі свідоцтва про право на спадщину більш конкретно та прозорою.

Максимальний строк видачі свідоцтва про право на спадщину не встановлений і не може бути встановлений, оскільки він залежить не лише від часу звернення спадкоємців, а й від черговості закликання до спадкування, надання права на спадкування підпризначеним спадкоємцям, вирішення цивільних справ про встановлення судом факту родинних відносин тощо.

Відповідно до ч. 2 ст. 1298 ЦК, якщо заповіт складено на користь зачатої, але ще не народженої дитини, видача свідоцтва про право на спадщину і розподіл спадщини між усіма спадкоємцями може відбутися лише після народження дитини. Тому при наявності в спадковій справі відомостей про зачату спадкоємцем дитину не буде видаватися свідоцтво про право на спадщину і не відбуватиметься розподіл спадщини до народження дитини живою.

До закінчення строку на прийняття спадщини нотаріус може видати дозвіл на одержання частини вкладу спадкодавця у банку (фінансовій установі), якщо це викликано обставинами, які мають істотне значення (ч. 3 ст. 1298 ЦК). Такими обставинами, зокрема, можуть бути: 1) витрати на догляд за спадкодавцем під час хвороби, а також на його поховання. Розпорядження про видачу грошей на поховання нотаріус може зробити до поховання спадкодавця на підставі свідоцтва про смерть і заяви заінтересованої особи. Після поховання таке розпорядження видається нотаріусом на підставі заяви заінтересованої особи та подання нею відповідних документів (рахунки кладовищ, рішення суду, довідки лікувальних закладів тощо); 2) витрати на утримання осіб, які перебували на утриманні спадкодавця. Дані виплати зараховуються до тієї частки спадщини, яка належить цьому утриманцеві; 3) витрати на задоволення претензій осіб, які працювали на спадкодавця чи відшкодування заподіяної спадкодавцем шкоди; 4) витрати на охорону спадкового майна й управління ним, а також витрати, пов'язані з повідомленням спадкоємців про відкриття спадщини. За заявою громадської організації за місцем останньої роботи чи проживання спадкодавця, а також родичів або інших близьких осіб померлого,

у якого не залишилося спадкоємців, про встановлення йому надгробка нотаріус у разі наявності грошового вкладу на ім'я померлого дає розпорядження банківській установі про переказ підприємству чи організації, що встановлює надгробок, необхідної для цього суми.

Отже, свідоцтво про право на спадщину є правовстановлюючим документом, оскільки визначає не лише право власності громадянина на майно, а й те, що особа не відмовилася від прийняття спадщини і законно набула спадкове майно. Особа, яка не має свідоцтва про право на спадщину, фактично не має належних документів для подальшого підтвердження власних прав на майно спадкодавця. Якщо у свідоцтві про право на спадщину не встановлена належність речі до спадкового майна, то спадкоємці не можуть вважати себе належними правонаступниками спадкодавця у правах на відповідну річ.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Правове оформлення спадкових прав є сукупністю правових дій, після вчинення яких встановлюється частка кожного спадкоємця у спадковому майні, і спадкоємці набувають право розпоряджатися цим майном.

II. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИДАЧІ СВІДОЦТВА ПРО ПРАВО НА СПАДЩИНУ

Слід відразу зазначити, що провадження щодо видачі свідоцтва про право на спадщину вбирає такі етапи: 1) відкриття спадщини; 2) визначення кола спадкоємців та частки у спадщині, яка належить їм при спадкуванні; 3) видача свідоцтва про право на спадщину.

З відкриттям спадщини пов'язується не тільки офіційне заведення спадкової справи на ім'я померлої особи, а й цілий комплекс нотаріальних дій. Для видачі свідоцтва про право на спадщину нотаріус встановлює такі обставини: 1) факт смерті і час відкриття спадщини; 2) коло спадкоємців, наявність заповіту, наявність між спадкодавцем і спадкоємцями родинних, подружніх відносин, факту перебування на утриманні спадкодавця; 3) факт прийняття спадщини (статті 1267, 1268 ЦК); 4) встановлення спадкової маси, тобто майна, що належало спадкодавцеві і яке наявне на день відкриття спадщини.

Відкриття спадщини. Письмова заява про прийняття спадщини та відмову від неї подається спадкоємцем особисто до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини. Якщо заява, на якій справжність підпису спадкоємця не засвідчена, надійшла поштою, вона приймається нотаріусом, заводиться спадкова справа, а спадкоємцю пропонується надіслати заяву, оформлену належним чином, або прибути особисто до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини. Справжність підпису на таких заявах має бути нотаріально засвідченою.

Не допускається прийняття заяв про прийняття спадщини, про відмову від неї або заяв про їх відкликання, складених від імені спадкоємців їх представниками, що діють на підставі довіреностей.

Неповнолітня особа має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника.

Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, за відсутності заяви від їх імені про відмову від спадщини.

Особа, яка подала заяву про прийняття спадщини або про відмову від неї, може відкликати її протягом строку, встановленого для прийняття спадщини (п. 207 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”). Обов’язок доведення тих чи інших юридичних фактів лежить на заінтересованих у видачі свідоцтва про право на спадщину особах. “Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України” зазначено, які відомості має отримати нотаріус щодо юридичних фактів (факт смерті спадкодавця; час і місце відкриття спадщини; наявність спадкового майна), які він має перевірити і встановити перед тим, як розпочне процедуру видачі свідоцтва про право на спадщину.

Свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям, що прийняли спадщину, тобто тим, які постійно проживали разом зі спадкодавцем чи подали заяву нотаріусу про прийняття спадщини. Доказом постійного проживання разом зі спадкодавцем можуть бути: довідка житлово-експлуатаційної організації, правління житлово-будівельного кооперативу, відповідного органу місцевого самоврядування про те, що спадкоємець безпосередньо перед смертю спадкодавця проживав разом зі спадкодавцем; копія рішення суду, що набрало законної сили, про встановлення факту своєчасного прийняття спадщини; реєстраційний запис у паспорті спадкоємця або в будинковій книзі, який свідчить про те, що спадкоємець постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, та інші документи, що підтверджують факт постійного проживання разом зі спадкодавцем (п. 211 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

Нотаріус при видачі свідоцтва про право на спадщину за законом перевіряє факт смерті спадкодавця, час і місце відкриття спадщини, наявність підстав для закликання до спадкування за законом осіб, які подали заяву про видачу свідоцтва, склад спадкового майна, на яке видається свідоцтво про право на спадщину. На підтвердження цих обставин від спадкоємців обов’язково вимагаються відповідні документи.

Так, факт смерті і час відкриття спадщини підтверджуються свідоцтвом органу реєстрації актів цивільного стану про смерть спадкодавця. Доказом родинних та інших відносин спадкоємців зі спадкодавцем є: свідоцтва органів реєстрації актів цивільного стану; копії актових записів; записи в паспортах про другого з подружжя; копії рішень суду, що набрали законної сили, про встановлення факту родинних та інших відносин.

Факт перебування на утриманні підтверджується рішенням суду, що набрало законної сили, про встановлення факту перебування непрацездатної чи неповнолітньої особи на утриманні.

Непрацездатність утриманця, пов'язана з віком, перевіряється за паспортом, свідоцтвом органу цивільного стану про народження; непрацездатність, пов'язана зі станом здоров'я, - за пенсійною книжкою або довідкою, виданою відповідним органом медико-соціальної експертизи.

Якщо один або кілька спадкоємців за законом позбавлені можливості подати документи, що підтверджують наявність підстав для закликання їх до спадкування за законом, вони можуть бути за письмовою згодою всіх інших спадкоємців, які прийняли спадщину і подали докази родинних, шлюбних чи інших відносин зі спадкодавцем, включені до свідоцтва про право на спадщину. Така згода спадкоємців оформляється у вигляді письмової заяви, підпис спадкоємців на якій має бути засвідчений у відповідності до правил, викладених у пункті 207 цієї Інструкції.

Місце відкриття спадщини (пункт 185 цієї Інструкції) підтверджується свідоцтвом органу реєстрації актів цивільного стану про смерть спадкодавця, якщо останнє постійне місце проживання і місце його смерті збігаються; довідкою житлово-експлуатаційної організації, правління житлово-будівельного кооперативу про його постійне місце проживання; записом у будинковій книзі про постійне проживання спадкодавця, а якщо місце проживання померлого невідоме - документом (витягом з Реєстру прав власності та ін.) про місцезнаходження нерухомого спадкового майна або його частини. Якщо об'єктів нерухомого майна декілька й їх місцезнаходження різне, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження одного із об'єктів цього майна за вибором спадкоємців. За відсутності нерухомого майна місцем відкриття спадщини є місцезнаходження основної частини рухомого майна, що може бути підтверджено відповідним свідоцтвом про державну реєстрацію транспортного засобу, витягом з реєстру прав власності на цінні папери тощо. У разі відсутності у спадкоємців зазначених документів нотаріус вимагає копію рішення суду, що набрало законної сили, про встановлення місця відкриття спадщини (п. 212 "Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України").

Свідоцтво про право на спадщину після смерті реабілітованого може бути видане нотаріусом на підставі відповідного рішення Комісії з питань поновлення прав реабілітованих, яке має містити відомості про склад спадкового майна. За наявності такого рішення документи, які б стверджували належність успадкованого майна померлому, не вимагаються.

Часом відкриття спадщини після смерті реабілітованих у встановленому порядку громадян є день прийняття рішення відповідною Комісією з питань поновлення прав реабілітованих про повернення спадкоємцям першої черги майна реабілітованого (відшкодування його вартості). Коло спадкоємців першої черги визначається на день винесення цього рішення. Факт смерті спадкодавця - громадянина, реабілітованого у встановленому порядку, а також належність

до кола спадкоємців першої черги щодо майна реабілітованого (відшкодування його вартості) визначається на підставі відповідного рішення Комісії з питань поновлення прав реабілітованих, яке повинно містити перелік документів, що стверджують відповідні факти (п. 213 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

Нотаріус при видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом шляхом витребування відповідних доказів перевіряє: факт смерті спадкодавця, наявність заповіту, наявність та чинність спадкового договору, час і місце відкриття спадщини, склад спадкового майна, на яке видається свідоцтво; перевіряє коло осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині. Перевірка наявності заповіту (секретного заповіту), спадкового договору, здійснюється за допомогою Спадкового реєстру у порядку, передбаченому Положенням про Єдиний реєстр заповітів, спадкових договорів та спадкових справ.

Якщо спадкоємець за заповітом бажає, щоб у свідоцтві про право на спадщину були зазначені родинні чи інші відносини із спадкодавцем, нотаріус вимагає подання документів, які б стверджували ці відносини (п. 214 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

При видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом (секретним заповітом) оригінал чи дублікат заповіту (свідоцтва про оголошення секретного заповіту), поданий спадкоємцем, залишається у справах нотаріуса. За бажанням спадкоємця до свідоцтва про право на спадщину за заповітом може бути додана нотаріально засвідчена копія (фотокопія) заповіту (копія (фотокопія) свідоцтва про оголошення секретного заповіту) або його дублікату (п. 215 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

Якщо до складу спадкового майна входить нерухоме майно, що підлягає реєстрації (за винятком земельної ділянки), нотаріус вимагає, крім правовстановлювального документа, витяг з Реєстру прав власності, а в місцевостях, де інвентаризація не проводилась, - довідку відповідного органу місцевого самоврядування.

У тому випадку, коли правовстановлювальний документ на майно, що підлягає реєстрації, повертається спадкоємцеві (свідоцтво про реєстрацію чи технічний паспорт на автотранспортний засіб, іншу самохідну машину або механізм, судновий білет чи свідоцтво, договір комерційної концесії тощо), нотаріус перевіряє документ, про що робить відмітку на заяві про видачу свідоцтва про право на спадщину або на примірнику цього свідоцтва, який залишається у справах нотаріуса. Допускається приєднання до матеріалів спадкової справи, засвідчених в установленому порядку, фотокопій правовстановлювальних документів на майно, які повертаються спадкоємцям (п. 216 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

Свідоцтво про право на спадщину на право на земельну частку (пай) після смерті фізичних осіб, евакуйованих із зони відчуження, відселених із зони безумовного (обов'язкового) або зони гарантованого добровільного відселення,

а також фізичних осіб, що самостійно переселилися з території, які зазнали радіоактивного забруднення, і які на момент евакуації, відселення або самостійного переселення були членами колективних або інших сільськогосподарських підприємств, а також пенсіонерів з їх числа, які проживали у сільській місцевості, може бути видане нотаріусом на підставі трудової книжки члена колективного або іншого сільськогосподарського підприємства чи нотаріально засвідченого витягу з неї, за наявності в ній відповідного запису.

Доказом факту евакуації фізичних осіб із зони відчуження, відселення або їх самостійного переселення та членства в колективному або іншому сільськогосподарському підприємстві, яке розташовувалося на території, що зазнала радіоактивного забруднення, є довідки, видані обласними державними адміністраціями за місцем евакуації, відселення чи самостійного переселення, або рішення суду, яке набрало законної сили, про їх: евакуацію, відселення чи самостійне переселення з території, що зазнала радіоактивного забруднення; членство в колективному або іншому сільськогосподарському підприємстві, яке розташовувалося на території, що зазнала радіоактивного забруднення (п. 217 "Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України").

Спадкування майна фермерського господарства здійснюється з урахуванням вимог Закону України "Про фермерське господарство" (п. 218 "Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України").

У разі успадкування спадкоємцями прав та обов'язків набувача майна за договором довічного утримання (догляду) у тексті свідоцтва зазначається, що воно є невід'ємною частиною договору довічного утримання (догляду) і підлягає державній реєстрації у встановленому законодавством порядку (п. 219 "Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України").

Свідоцтво про право на спадщину на грошовий вклад, щодо якого вкладник зробив розпорядження банку (фінансовій установі), а також на грошовий вклад, щодо якого відсутнє заповідальне розпорядження, після смерті вкладника видається нотаріусом спадкоємцям на загальних підставах (п. 220 "Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України").

Свідоцтво про право на спадщину на страхову виплату (страхове відшкодування), щодо якого страхувальник не зробив спеціальної вказівки страховій установі, після смерті страхувальника видається спадкоємцям на загальних підставах. Якщо страхувальник у договорі особистого страхування призначив особу, до якої має перейти право на одержання страхової виплати у разі його смерті, свідоцтво про право на спадщину нотаріусом не видається (п. 221 "Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України").

Нотаріус на прохання спадкоємців померлого вправі зробити запит до банків (фінансових установ), страхових установ про наявність на ім'я померлого вкладів, страхових виплат. Відповідно до статті 46 Закону України "Про нотаріат" банки (фінансові установи), страхові установи

повинні подати відомості в строк, указаний нотаріусом (п. 222 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

При підготовці до видачі свідоцтва про право на спадщину за законом або заповітом нотаріус за даними Спадкового реєстру перевіряє наявність спадкового договору. У разі наявності спадкового договору нотаріус вимагає подання йому примірника цього договору, якщо з витягу з Єдиного реєстру не буде вбачатися предмет спадкового договору (п. 209 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

Повідомлення спадкоємців про відкриття спадщини. Державний нотаріус, який одержав від спадкоємців повідомлення про відкриття спадщини, зобов'язаний повідомити про це тих спадкоємців, місце проживання або роботи яких йому відоме. Державний нотаріус може також зробити виклик спадкоємців шляхом публічного оголошення або повідомлення про це у пресі (ст. 63 Закону України "Про нотаріат").

Спадкоємці, які пропустили строк для прийняття спадщини, можуть за згодою всіх інших спадкоємців, які прийняли спадщину, подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини за місцем відкриття спадщини. Такі заяви спадкоємців мають бути викладені у письмовій формі і подані нотаріусу до видачі свідоцтва про право на спадщину. Справжність підписів спадкоємців на заяві має бути засвідчена у відповідності до правил, викладених у пункті 207 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Спадкоємець, якому за рішенням суду встановлено додатковий строк для подання заяви про прийняття спадщини, повинен у межах встановленого судом строку прийняти спадщину шляхом подання нотаріусу за місцем відкриття спадщини відповідної заяви (п. 211 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

Свідоцтво про право на спадщину видається за письмовою заявою спадкоємців, які прийняли спадщину в порядку, встановленому цивільним законодавством, на ім'я всіх спадкоємців або за їх бажанням кожному з них окремо.

Спадкоємці, які пропустили строк для прийняття спадщини, можуть бути за згодою всіх інших спадкоємців, які прийняли спадщину, включені до свідоцтва про право на спадщину як такі, що прийняли спадщину. Така згода спадкоємців повинна бути викладена у письмовій формі і подана державній нотаріальній конторі до видачі свідоцтва про право на спадщину. Про видачу свідоцтва про право на спадщину на ім'я неповнолітнього чи недієздатного спадкоємця державний нотаріус повідомляє органи опіки та піклування за місцем проживання спадкоємця для охорони його майнових інтересів. При переході спадкового майна до держави свідоцтво про право на спадщину видається відповідному фінансовому органу.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Проведення щодо видачі свідоцтва про право на спадщину вбирає такі етапи: 1) відкриття спадщини; 2) визначення кола спадкоємців та частки у спадщині, яка належить їм при спадкуванні; 3) видача свідоцтва про право на спадщину. З відкриттям спадщини пов'язується не тільки офіційне заведення спадкової справи на ім'я померлої особи, а й цілий комплекс нотаріальних дій.

ІІІ. СПАДКОВА СПРАВА

З надходженням заяви від спадкоємця про відкриття спадщини нотаріусом заводиться спадкова справа. Нотаріусом ведеться книга обліку спадкових справ та алфавітна книга спадкових справ.

У книзі обліку спадкових справ реєструються: заяви про прийняття спадщини; заява про відкликання заяви про прийняття спадщини; заява про видачу свідоцтва про право на спадщину, про відмову від спадщини; заяви про відкликання заяви про відмову від спадщини; заява спадкоємця на одержання частини вкладу спадкодавця у банку (фінансовій установі); претензії кредиторів, а також заяви про вжиття заходів до охорони спадкового майна, за якими були вжиті ці заходи; заяви про відкриття спадщини та укладання договору на управління спадщиною; заява про видачу свідоцтва виконавцю заповіту; заява виконавця заповіту про відмову від здійснення своїх повноважень; заява відказоодержувача про відмову від заповідального відказу тощо. На підставі однієї із перерахованих заяв, зареєстрованої першою, заводиться спадкова справа на ім'я померлого (п. 231 "Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України").

Нотаріус за даними Спадкового реєстру перевіряє наявність заведеної спадкової справи. У разі підтвердження цього факту нотаріус відмовляє у прийнятті заяви (іншого документа), рекомендуючи заявнику подати її за місцезнаходженням цієї справи, а в разі потреби - вимагає цю справу для подальшого провадження.

Усі наступні заяви (додаткові, від інших спадкоємців і кредиторів) також реєструються в книзі обліку спадкових справ під самостійними номерами та в хронологічному порядку.

На всіх заявах зазначаються час їх надходження та номер спадкової справи.

У спадкову справу підшиваються документи, які були витребувані від спадкоємців, юридичних осіб, подані іншими, крім спадкоємців, фізичними особами, а також примірник договору на управління спадщиною, договору про зміну черговості одержання права на спадкування, примірник договору про зміну розміру частки у спадщині, свідоцтва виконавця заповіту, свідоцтва про право на спадщину тощо (п. 231 "Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України").

При підготовці до видачі свідоцтва про право на спадщину за законом або заповітом нотаріус за даними Спадкового реєстру перевіряє наявність спадкової справи (п. 209 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

Відомості про спадкові справи підлягають обов'язковій реєстрації в Спадковому реєстрі в порядку, передбаченому Положенням про Спадковий реєстр (п. 232 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

При підготовці до видачі свідоцтва про право на спадщину за законом або заповітом нотаріус за даними Спадкового реєстру перевіряє наявність спадкової справи (п. 209 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

Відомості про спадкові справи підлягають обов'язковій реєстрації в Спадковому реєстрі в порядку, передбаченому Положенням про Спадковий реєстр (п. 232 “Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”).

IV. ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ ПРАВА НА СПАДЩИНУ

Відповідно до ст. 1299 ЦК, якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, спадкоємець зобов'язаний зареєструвати право на спадщину в органах, які здійснюють державну реєстрацію майна (стаття 182 ЦК) (ч. 1 ст. 1299).

Свідоцтво про право на спадщину підтверджує той факт, що до спадкоємців перейшли всі права та обов'язки спадкодавця і є обов'язковим, якщо об'єктом спадкування є нерухоме майно. Права на нерухомість підлягають обов'язковій державній реєстрації (ст. 182 ЦК), і зміна власника нерухомого майна неможлива без перереєстрації права власності.

Реєстрації підлягає, зокрема, таке нерухоме майно: жилі й нежилі будинки, садові будинки, дачі, гаражі, будівлі виробничого, господарського, соціально-побутового та іншого призначення, розташовані на окремих земельних ділянках вулиць, площ і провулків під окремими порядковими номерами; вбудовані в жилі будинки нежилі приміщення (як частини цих будинків); квартири у багатоквартирних будинках.

Стосовно успадкованих будинків та квартир документом, який підтверджує право власності спадкоємця, буде свідоцтво про право на спадщину за законом чи заповітом з відміткою БТІ про реєстрацію зазначеного нерухомого майна .

Документи, що підтверджують право власності громадян на нерухоме майно, вважаються такими, що відповідають закону, лише за наявності відмітки

органу, що проводить реєстрацію, або реєстраційного посвідчення, яке є невід'ємною частиною правовстановлюючого документа.

Державна реєстрація права власності на об'єкти нерухомого майна покладається на державні комунальні підприємства – БТІ. Така реєстрація права власності на об'єкти нерухомого майна є обов'язковою для всіх власників незалежно від форми власності. Засобом забезпечення дотримання цієї вимоги, зокрема, слугує правило ч. 2 ст. 1299 ЦК, згідно з яким право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця лише з моменту державної реєстрації цього майна (вірніше було б сказати про реєстрацію не самого майна, а прав на нього відповідно до ст. 182 ЦК).

Щодо часу виникнення права власності на нерухоме майно: незрозуміло, що саме встановлює нотаріус при оформленні цього права, коли видає свідоцтво про право власності на спадщину (нерухоме майно). У будь-якому разі спадкоємець, який отримав таке свідоцтво, вправі захищати своє право на об'єкт нерухомості в суді та інших установах.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Свідоцтво про право на спадщину підтверджує факт переходу до спадкоємців прав та обов'язків спадкодавця і є обов'язковим, якщо об'єктом спадкування є нерухоме майно. Відповідно до ст. 182 ЦК права на нерухомість підлягають обов'язковій державній реєстрації, зміна власника нерухомого майна неможлива без перереєстрації права власності.

V. ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО СВІДОЦТВА ПРО ПРАВО НА СПАДЩИНУ ТА СКАСУВАННЯ СВІДОЦТВА

Стаття 1300 ЦК встановлює порядок внесення змін до свідоцтва про право на спадщину. Так, за згодою всіх спадкоємців, які прийняли спадщину, нотаріус за місцем відкриття спадщини може внести зміни до свідоцтва про право на спадщину (ч. 1). Зміни до свідоцтва можуть бути внесені за рішенням суду на вимогу одного із спадкоємців (ч. 2). У зазначених випадках нотаріус видає спадкоємцям нові свідоцтва про право на спадщину (ч. 3).

Отже, якщо спадкоємець з будь-яких причин пропустив 6-місячний строк для прийняття спадщини, може виникнути необхідність включення його до числа спадкоємців, а відтак і внесення змін до свідоцтва про право на спадщину. Це можливо за згодою всіх спадкоємців, які прийняли спадщину. Така згода має бути викладена в письмовій формі та подана нотаріусу (ст. 1272 ЦК). Справжність підписів спадкоємців, які дали згоду на включення у свідоцтво спадкоємця, котрий пропустив строк на прийняття спадщини, має бути нотаріально посвідчена.

Якщо такої згоди інші спадкоємці не дають, то спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, може звернутися до суду із заявою

про внесення змін до свідоцтва про право на спадщину. Суд розглядає не тільки питання про причини пропуску строку для прийняття спадщини, а й вимогу позивача щодо розміру його частки у спадщині. Якщо суд виявить причини пропущення строку поважними і задовольнить позов, а спадкове майно вже було прийняте іншими спадкоємцями, то спадкоємець, який пропустив строк, одержить частку лише з належного йому майна, що збереглося в натурі, а також кошти, виручені від реалізації решти належного йому майна.

У певних випадках можлива видача додаткового свідоцтва про право на спадщину, коли спадкоємці одержали свідоцтво лише на певну частину майна. Тоді вони мають право одержати додаткове свідоцтво на інше майно, не зазначене у виданому вже свідоцтві. Якщо ж з'являться спадкоємці, які не були вказані у виданому раніше свідоцтві, вони можуть одержати свідоцтво про право на спадщину на додаткове майно. Але якщо такі спадкоємці не прийняли спадщину своєчасно, то на внесення їх у додаткове свідоцтво має бути згода всіх спадкоємців, які прийняли спадщину.

Справа про внесення змін до свідоцтва про право на спадщину, що зумовлена зробленою нотаріусом помилкою, розглядається судом у порядку позовного провадження.

Відповідно до ст. 1301 ЦК свідоцтво про право на спадщину визнається недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, а також в інших випадках, встановлених законом.

Наприклад, судом встановлено, що особа не мала права на спадкування, оскільки була усунена від спадкування. До цього можна додати інші випадки: визнання заповітів недійсними; коли шлюб між подружжям був визнаний недійсним, а той, хто пережив, спадкував за законом; у разі визнання відмови від спадщини недійсною, оскільки недійсність підстави видачі свідоцтва про право на спадщину зумовлює недійсність виданого свідоцтва.

Така категорія справ розглядається у порядку позовного провадження, а тому спадкоємці вправі просити суд вирішити правовідносини відповідно до закону: визнати свідоцтво про право на спадщину недійсним; визнати свідоцтво про право на спадщину недійсним і врегулювати їх своїм рішенням.

Рішення суду лише про визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним зумовлюватиме обов'язок нотаріуса видати нове свідоцтво з урахуванням рішення суду. Але суд вправі ухвалити рішення і врегулювати права та обов'язки всіх спадкоємців своїм рішенням. В останньому випадку свідоцтво буде визнаватися недійсним, але нотаріус не повинен видавати нове свідоцтво, оскільки рішенням суду, яке є загальнообов'язковим, встановлюються права та обов'язки всіх спадкоємців.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Визначений законом порядок внесення змін до свідоцтва про право на спадщину забезпечує захист прав та законних інтересів учасників спадкового процесу – спадкоємців. За згодою всіх спадкоємців, які прийняли спадщину, нотаріус за місцем відкриття спадщини може внести зміни до свідоцтва про право на спадщину. Зміни до свідоцтва можуть бути внесені також за рішенням суду на вимогу одного із спадкоємців, якщо між спадкоємцями не досягнуто згоди. У зазначених випадках нотаріус видає спадкоємцям нові свідоцтва про право на спадщину.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Видачею свідоцтва про право на спадщину завершується оформлення спадкових справ. Зазначене не створює жодних нових прав у спадкоємців на майно, а лише підтверджує вже існуюче право на нього, оскільки право на спадкування у них виникає з моменту відкриття спадщини. Одержання свідоцтва про право на спадщину є загальним порядком оформлення спадкових прав.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Для підготовки до групового заняття слухач повинен використовувати рекомендовану літературу, яка знаходиться у бібліотечному та у кафедральному літературному фондах інституту. Також допускається використання інформації, яка знаходиться в мережі Інтернет, із зазначенням певного режиму доступу (адреси) тощо. Крім того, обов'язково слід опрацювати Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5), «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. №7. У зв'язку з цим для закріплення отриманої на лекції інформації слухачам необхідно відповісти на вказані нижче запитання:

1. Оформлення права на спадщину: загальні положення.
2. Процесуальні особливості видачі свідоцтва про право на спадщину.
3. Спадкова справа, її значення у спадковому (нотаріальному) процесі.
4. Державна реєстрація права на спадщину.
5. Внесення змін до свідоцтва про право на спадщину.
6. Скасування свідоцтва про право на спадщину.
7. Порядок визнання спадщини відумерлою.